

Sorin Paliga

**Influen e romane și preromane
în limbile slave de sud**

Edi ia a II-a
Edi ie electronică

București 2003

Cuvântul autorului la a doua ediție

Influențe romane și preromane în limbile slave de sud, ediția a II-a, electronică, reproduce, cu mici modificări, prima ediție din anul 1996 (București, Editura Lucretius). Față de prima ediție, am făcut unele corecturi de detaliu, am adăugat unele scurte fraze lămuritoare, de asemenea am adăugat câteva lucrări apărute după elaborarea primei ediții. Am adăugat și studiul dedicat boieriei, eliminat – la sugestia comisiei de doctorat – deoarece ar fi putut împiedica avizarea lucrării. Considerăm că, deși – poate – discutabilă, ipoteza noastră privind originea termenului *boier* este cea corectă, iar dacă – în viitor – i se vor putea găsi deficiențe de esență, va putea fi înlocuită cu o altă ipoteză.

Dat fiind faptul că lucrarea noastră este, pe de o parte, o încercare de a sintetiza cercetări apărute în țări diferite, reprezentând concepții diferite, a fost sarcina noastră de a le aduce la un numitor comun și, pe de altă parte, de a face observații, completări și, în multe cazuri, de a propune explicații diferite de ale majorității cercetătorilor. Timpul va decide dacă am făcut erori, mai mari sau mai mici, și dacă cercetările se vor putea extinde pornindu-se de la baza de date și de la ipotezele prezentate din această lucrare.

Mulțumesc tuturor celor care m-au sprijinit, de-a lungul anilor, în elaborarea lucrării.

Sorin Paliga
24 ianuarie 2003

Sumar

Abrevieri	4
Introducere	6
Probleme generale	6
Probleme terminologice	7
Structura și scopul lucrării	9
Etnogeneza românilor, slavilor și albanezilor. Probleme și rezultate	10
Termeni referitori la organizarea socială	22
Considerații preliminare	22
Termeni referitori la relațiile social-familiale	23
Termeni referitori la relațiile de proprietate și de autoritate statală	27
Este boieria o instituție împrumutată?	34
Termeni referitori la locuințe și la activități tradiționale	41
Termeni mitologici și religioși	44
Probleme generale	44
Termeni	46
Toponime și antroponime preslave	51
Probleme generale	51
Clasificări și principii de analiză	52
Stratificarea toponimică și cercetarea lingvistică	55
O privire de ansamblu	56
Lexiconul toponimic. Premise	57
Lexicon A. Toponimele preslave din Peninsula Balcanică	59
Lexicon B. Elementele preslave din toponimia insulelor adriatice	71
Relicte antroponimice în limbile slave de sud	81
Un caz special: numeralul * <i>stto</i>	86
Probleme de evoluție fonetică	93
Concluzii și observații finale	102
Referințe	105

Abrevieri

ahd	althochdeutsch (vechea germană de sus)
alb.	albanez, limba albaneză
arm.	limba armeană
b.	bulgar, limba bulgară (slavă)
BER	Georgiev <i>et al.</i> 1971 sq.
c.	ceh, limba cehă
caș.	cașub(ian)
cr.	croat (varianta croată a limbii sârbo-croate, cf. <i>s.</i> , <i>s.-cr.</i>).
dalm.	dalmat, limba dalmată.
DLR	<i>Dicționarul limbii române</i> ed. de Academia Română începând cu anul 1913 sub redacția lui Sextil Pușcariu (serie veche), apoi serie nouă din 1948; lucrare încă neterminată.
DOR	Constantinescu 1963
eng.	englez, limba engleză
fin.	finlandez, limba finlandeză
fri.	friulan, limba friulană
G	germanic
gm.	german, limba germană
gr.	grec, limba greacă
ie.	indo-european
ill.	il(l)ir
it.	italian(ă)
lat.	latin, limba latină
lat. pop.	latină populară, colocvială (pentru defini ie, vezi <i>Introducerea</i>).
let.	leton, limba letonă
lit.	lituanian, limba lituaniană
log.	logudorez
mac.	macedonean, limba macedoneană (slavă)
mag.	maghiar(ă)
mes.	messapic
mhd	mittelhochdeutsch (germana medie de sus)
mrom.	macedo-român
ND	nomen dei (nume de divinitate, teonim)
NFl	nomen fluminis (nume de râu sau de fluviu, hidronim)
nhd	neuhochdeutsch (germana nouă de sus)
ngr.	neo-grec, limba greacă modernă
NI	nomen insulae (nume de insulă, în toponimie)
NL	nomen loci (nume de loc sau de localitate, toponim)
NM	nomen montis (nume de munte, oronim)
NP	nomen personae (nume de persoană, antroponim)
NPP	nomen populi (nume de popor, de grup etnic; etnonim)
NR	nomen regionis (nume de regiune sau de inut, în toponimie)
NSt	nomen stagni (nume de lac)
PIE	proto-indo-european
pers.	persan(ă)
pol.	polon, limba polonă
plb.	polab, limba polabă
preie.	pre-indo-european

protorom.	protoromânesc, protoromână (pentru defini ie, vezi <i>Introducerea</i>).
r.	rus(ă), limba rusă
rom.	român, limba română
s.	sârb (varianta sârbă a limbii sârbo-croate, cf. cr., s.-cr.)
s.-cr.	sârb-croat, limba sârbă-croată ¹
Skok	Skok 1971-1974
skr.	sanskrit(ă)
slc.	slovac, limba slovacă
slv.	sloven, limba slovenă
tc.	turcă (otomană)
Tomaschek	Tomaschek 1893–1894
ucr.	ucrainean, limba ucraineană
v. ...	vechi... (precede abrevierea folosită pentru un idiom: v.sl. ‘vechi slav’; v.slv. ‘vechi sloven’ etc.).

-
1. La începutul anilor '90, când elaboram primele pagini ale acestei lucrări, am adoptat formula uzuală înainte de divizarea fostei Iugoslavii: sârbo-croat, limba sârbo-croată. Ulterior, au devenit uzuale formulele limba sârbă și limba croată. Prestigioasa publicație *Linguistica* (Ljubljana), în studiile publicate în limba engleză, folosește, în ultimul timp, sintagma Serbian-Croatian language = limba sârbă-croată. Ni se pare, în contextul dat, cea mai bună formulă.

Introducere

Probleme generale

Relațiile dintre populația romanizată din spațiul carpato-balcanic și slavi au fost mult analizate de cercetători. O bibliografie impresionantă stă mărturie în acest sens. Lingviștii au abordat mai ales problemele legate de influența slavă asupra limbii române, mult mai puțin s-a discutat despre influențele limbii române (sau ale limbii dalmate în zona litoralului adriatic) asupra limbilor slave.

În primele secole ale erei creștine, populația romanizată era răspândită în tot spațiul carpato-balcanic, existând un continuu de populație romanizată din Dacia și Tracia până în Iberia. Ca atare, într-o perspectivă diacronică, trebuie să înțelegem seama de realitatea demografică a secolelor V–VII p. Ch., respectiv de realitatea socio-politică ce reflecta primele contacte strânse dintre romanitatea răsăriteană și primele grupuri slave. Este vorba, desigur, de slavii care, traversând teritoriul românesc nord-dunărean, s-au stabilit la sud de Dunăre, constituind nucleul de bază al popoarelor și al limbilor sud-slave.

Ne-am propus ca, în paginile ce urmează, să discutăm problema celor mai vechi împrumuturi romanice (protoromânești și protodalmate) în limbile slave, în primul rând în limbile sud-slave, fără a neglija cazurile în care unele cuvinte au cunoscut o răspândire mai largă, fiind împrumutate și de alte grupuri slave (occidentale sau orientale) sau de maghiari.

În al doilea rând, am considerat util să rediscutăm problema elementelor autohtone preromane (și, desigur, preslave), așadar problema relictelor trace și ilire. Așa cum vom încerca să arătăm în lucrarea noastră, chestiunea influenței substratului asupra limbilor moderne pune unele probleme deosebite. Pe lângă dificultatea de a analiza influența unor limbi (tracă și iliră) neatestate în texte antice, cunoscute nouă doar prin analiza migăloasă a unor relice, în principal onomastice, notate întâmplător, inconsecvent și aproximativ, apare – nu de puține ori – dificultatea de a alege între ipoteze diverse, unele ireconciliabile. Astfel, majoritatea covârșitoare a lingviștilor români consideră că toate elementele trace din limbile sud-slave s-au transmis prin intermediar romanic (proto-românesc), pe când unii lingviști bulgari, sârbi, croați și sloveni afirmă din ce în ce mai des că, cel puțin uneori, unele cuvinte din substratul trac s-au putut transmite limbilor slave și direct, fără intermediar romanic. Argumentul invocat este că, la orizontul secolelor V–VII p. Ch., limba tracă era încă vorbită în zone izolate din Munții Balcani, astfel că primele grupuri slave (strămoșii bulgarilor și sârbilor) au putut împrumuta unele cuvinte trace direct. În ultimii ani, și unii arheologi români consideră că grupuri nord-trace, mai precis carpici de pe versantul estic al Carpaților, încă își practicau rituri specifice în secolele V–VI p. Ch., posibil chiar mai târziu, până prin secolele VIII–IX, ceea ce ar implica faptul că ei încă vorbeau un idiom tracic, firește pe cale de dispariție, de romanizare. Fenomenul aculturației la orizontul secolelor IV–IX p. Ch. pare mult mai complex decât s-a considerat până nu de mult, relațiile dintre grupurile trace (inclusiv traco-dace), romanice și, ulterior, slave fiind mai îndelungate, cu persistența elementului autohton. De altfel, importanța fondului autohton în întreaga Românie a fost subliniată de mult (Tagliavini 1977: 65 sq., în special § 27 și 28, p. 112 sq., care se referă la problema substratului trac și ilir).

Este motivul pentru care am considerat util ca, în prima parte a lucrării noastre, să trecem în revistă principalele probleme legate de etnogeneza sud-est europeană. Am pornit discuția de la premisa că datele arheologice pot sprijini demersul etimologic-lingvistic, clarificând unele puncte obscure din cercetarea lingvistică.

Am luat în discuție acele cuvinte care, în urma analizei, reflectă cel mai vechi strat al împrumuturilor romanice sau, într-o formulare mai nuanțată, cel mai vechi strat al împrumuturilor romanice și preromanice (tracce și ilire sau traco-ilire) în limbile slave de sud. Orizontul avut în vedere este cel al secolelor V–VII p. Ch., altfel spus intervalul de circa două secole în care limba vorbită de populația romanizată sud-est europeană a influențat limba grupurilor slave ce au intrat în contact cu romanicii răsăriteni. Este adevărat că uneori, în stadiul actual al cercetărilor, nu este posibilă o cronologie precisă, fiind așadar posibil ca unele elemente vechi românești să se fi integrat limbilor slave mai târziu, după cum este posibil ca unele elemente de substrat traco-dac să fi fost împrumutate de slavi încă înainte de expansiune, așadar înainte de secolul V p. Ch. Acest lucru era posibil, deoarece patria slavă primitivă (*Urheimat*) se învecina la sud cu ramura cea mai nordică a traco-dacilor, cu costobocii din teritoriul Bucovinei de azi și cu grupurile dace din Maramureș.

Apreciem că adesea a fost exagerată importanța influenței slave asupra limbii române. Faptele arată că, în multe cazuri, sensul de împrumut a fost invers, din română (protoromână) spre limbile slave (și spre maghiară). Este un motiv suplimentar pentru a rediscuta problema relațiilor lingvistice în sud-estul european. De altfel, încă din 1966, Giuliano Bonfante atrăgea atenția asupra faptului că protoromâna (*le protoromain*) a influențat protoslava (*le protoslave*). Lingvistul italian invocă, mai ales, argumente din sfera fonetică. În lucrarea noastră vom aduce noi argumente care sprijină această ipoteză.

Probleme terminologice

Pornind la strângerea materialului și întocmind fișele pentru elaborarea lucrării de față, am constatat că există discrepanțe terminologice între diverși autori. Pentru a clarifica de la bun început opiniunile noastre, considerăm că este util a trece în revistă principalele probleme.

Limba „vulgară“, limba populară, limba comună, protolimbă. Într-un studiu relativ recent, Cicerone Poghiric (1987) consideră că termenul „română comună“ este inadecvat, propunând formula „latină balcanică“. Fischer (1985) folosește termenul „latină dunăreană“, Pușcariu (1976) termenul „străromână“, iar alții (p. 244) termenul „latină vulgară“. Ivan Duridanov, în articolele în germană, folosește termenul „Urrumänisch“, ceea ce s-ar traduce prin „străromână“ sau prin „protoromână“. Ivănescu (1980: 194 și passim) folosește termenul „latină meso-dacică“ ce a suferit apoi o „balcanizare“. Anterior (p. 94 sq.) vorbea de „latină populară“. Așa cum am arătat, Giuliano Bonfante folosește termenii „protoromână“ și „protoslavă“. Rosetti (1986: 321 sq.) adoptă termenul „latină vulgară“. Dimitrescu (et al. 1978: 75) trece în revistă și alți termeni sau alte sintagme folosite în literatura de specialitate pentru a desemna anumite faze ale latinei din spațiul carpato-balcanic: „romanică balcanică“ (Ovid Densusianu), „română primitivă“ (Alexandru Philippide), „română primitivă comună“ (Macrea), „traco-română“ (Ion Coteanu).

Sintagma „limbă comună“ a fost uneori criticată, cu referire la diverse areale lingvistice. Astfel, Tagliavini (1977: 67, n. 9) scrie: „La prăbușirea mitului unei limbi italice comune au contribuit în special cercetările lui G. Devoto“. În acord cu Poghiric, Tagliavini și Devoto, considerăm că sintagma „română comună“ este inadecvată, după cum sunt inadecvate sintagmele „indo-europeană comună“, „slavă comună“, „germanică comună“ etc. Limbile au tendințe convergente și/sau divergente. Remarcabila unitate a limbii engleze nu se explică printr-o „engleză comună“, după cum nici portugheza ori spaniola, vorbite în diverse regiuni ale globului, nu se explică printr-o „portugheză comună“, respectiv printr-o „spaniolă comună“. Unitatea limbii române, inclusiv a dialectelor sud-dunărene, nu se poate explica printr-o „română comună“, ci prin elemente majore de convergență spirituală, civilizațională și lingvistică. Așa s-a întâmplat uneori în istorie, după cum au fost cazuri inverse, de exemplu limbile sud-slave, unde pe teritorii mult mai restrânse decât ale românei au prevalat elementele divergente, ce au condus – la sud de Dunăre – la apariția mai multor limbi slave pe un teritoriu mai mic decât în cel locuit compact de români în epoca modernă, la nord de Dunăre.

Această diversitate terminologică dovedește nu atât diferențe de esență ori de viziune lingvistică, ci – mai degrabă – dorința autorilor de a folosi un termen cât mai simplu și, în același timp, cât mai precis. Desigur, între faza latinei populare de la orizontul secolelor II–IV p. Ch. și faza românei moderne (cu variantele sale nord- și sud-dunărene) au existat faze intermediare, ce pot fi cronologizate astfel:

(1) sec. II–V: de la cucerirea Daciei până la sosirea primelor grupuri slave.

(2) sec. V–VII: perioada de circa două secole când au avut loc primele contacte intense între populația romanizată – alături de care este posibil, conform ipotezelor avansate de unii autori, să se fi menținut grupuri relativ compacte de traci, atât la nord, cât și la sud de Dunăre) – și slavi. Considerăm că în această perioadă, de circa două secole, a avut loc o puternică influență romanică (protoromânească) asupra slavilor.

(3) sec. VIII–X: continuarea și încheierea etnogenezei sud-est europene; creștinarea slavilor; consolidarea statelor slave; după această perioadă, începe influența slavă asupra limbii române. Unii autori (de exemplu Rosetti 1986: 318) consideră că influența slavă asupra limbii române este anterioară secolului X, cele mai vechi împrumuturi românești din slavă (*stăpân*, *jupân*, *stână*, *stâncă*, *sută* etc.) fiind datate de autor chiar înainte de sec. VII. Alți autori (Mihăilă 1971) au arătat că nu există nici un argument care să sprijine ipoteza că ar exista cuvinte slave împrumutate de română înainte de sec. XI–XII. Înclinăm spre această a doua ipoteză. Așa cum vom încerca să arătăm în continuare, cele câteva cuvinte considerate de Rosetti (și de alți autori) a fi de origine slavă sunt, de fapt, împrumutate de slavi fie din română (protoromână), fie direct din tracă. În unele cazuri, este într-adevăr posibil ca slavii să fi împrumutat unele cuvinte direct din tracă. Ne-am propus ca, în lucrarea noastră, să rediscutăm situația acestor cuvinte, sugerând – atunci când este cazul – noi explicații etimologice.

Se consideră (Dimitrescu et al. 1978: 38) că româna – de fapt, în acord cu terminologia adoptată, protoromâna – și-a dobândit caracterul specific „până cel târziu în sec. VIII“, iar mai departe (p. 42) se afirmă, mai clar, că „latina populară rămâne unitară până în sec. IV (în Orient) și până în sec. VI (în Occident)“. Așadar, se poate admite că, în sec. V p. Ch., protoromâna căpătase deja însușiri specifice. În cuprinsul lucrării, vom încerca să arătăm că această cronologie este justificată.

În acord cu scopul propus, de a discuta și rediscuta influența romanică (proto-românească) asupra limbilor slave, am încercat să ne încadrăm în orizontul secolelor V–VII p. Ch. Considerăm (și vom sublinia acest lucru pe parcursul lucrării) că protoromâna s-a dezvoltat pe parcursul a circa cinci secole, având două faze principale: (1) incipientă, secolele V–VII, analizată preponderent de noi; și (2) tardivă, secolele VIII–X. Ultima fază a protoromânei face trecerea spre faza românei vechi. Adoptând aici termenul *protoromână*, nu respingem ceilalți termeni folosiți în literatura lingvistică. Este o opțiune – între altele posibile – ce ni se pare adecvată demersului nostru. De asemenea, am adoptat sintagma *latină populară*, nu *latină vulgară*.

De altfel, alegerea noastră este justificată și de formulele echivalente folosite de slaviști: *praslovanský*, *praslovanski*, respectiv *protoslav*, *Urslavisch*, cu referire la faza cea mai veche a limbii slave comune. În Paliga 1988 b am folosit termenul *slava pre-expansiune* (SPE), în engleză *Pre-Expansion-Slavic* (PES), echivalent al termenilor *Urslavisch* sau *Proto-Slavic*. Optând pentru acești termeni, încercăm să adoptăm un limbaj terminologic uniform, de exemplu proto-indo-european/protoromână (protoromânesc)/ protoslav/ protogermanic etc., respectiv termeni ce se referă la faza cea mai veche a unui idiom.

Așadar, vom folosi în continuare sintagma *latină populară* atunci când ne referim la limba vorbită în întreaga Românie, inclusiv în spațiul carpato-balcanic. Termenul protoromână (*Urrumänisch*) se referă la limba vorbită începând cu secolul V până în secolul X p. Ch., cu cele două faze (incipientă și tardivă). Atenția noastră se va concentra mai ales asupra intervalului cuprins între secolele V–VII p. Ch.

Trebuie precizat că nu există „frontieră“ între latina clasică, latina populară (sau „vulgară“, altfel spus „colocvială“) și limbile romanice sau neolatine. O admirabilă demonstrație în acest sens a făcut G. Bonfante (1994). Deși analizează și cuvinte într-adevăr vulgare (*cunnius, cauda, caco, merda* etc.) în poemele lui Horațiu, autorul folosește, și pe drept cuvânt, sintagma „lingua parlata“, nu „lingua volgare“. Nu există, așadar, nici o întrerupere între latină și romanică (Tagliavini 1977: 65). În acest sens trebuie să privim și delimitările latin popular – latin meso-dacic – protoromână. Ultimul termen s-ar putea traduce prin „latina populară (vulgară) vorbită în arealul carpato-balcanic și care a evoluat spre o fază incipientă a limbii române, numită convențional protoromână“.

Structura și scopul lucrării

(1) Etnogeneza în sud-estul european, (2) lexicul referitor la organizarea socială, (3) lexicul mitologic și religios, (4) toponimia și antroponimia preslavă, (5) problema numeralului *sută*, (6) fonetica sunt capitolele ce încearcă să cuprindă problemele de bază ale cercetării lingvistice referitoare la influența romană și preromană (tracă și/sau iliră) asupra limbilor slave. Ori de câte ori am considerat oportun, am făcut referiri la rezultatele cercetărilor din alte discipline, cum ar fi arheologia, istoria, folcloristica, antropologia.

Așa cum am amintit, ne vom concentra, mai ales, asupra acelor cuvinte ce reprezintă cel mai vechi strat al împrumuturilor romanice (protoromânești și protodalmate) în limbile sud-slave, respectiv asupra acelor cuvinte ce au fost împrumutate în intervalul secolelor V–VII p. Ch. Nu întotdeauna am putut prezenta o cronologie precisă ori satisfăcătoare, menționând acest lucru ori de câte ori a fost necesar.

Sperăm ca rezultatele la care am ajuns să impulsioneze noi abordări și să deschidă noi perspective în cercetarea lingvistică.

Etnogeneza românilor, slavilor și albanezilor. Probleme și rezultate.

Într-un interval de numai cinci-șase secole (I–VII p. Ch.), Europa a cunoscut o evoluție socială deosebită, iar mișcările etnice au fost, de asemenea, ample și esențiale în evoluția ulterioară a continentului. Pe de o parte, războaiele purtate de Roma au condus la un proces complex, dar relativ rapid, de romanizare. Astfel, la începutul secolului II, putem vorbi de o extraordinară expansiune a limbii latine, proces ce va avea drept rezultat apariția treptată a idiomurilor romanice cunoscute azi (ansamblul problematicii este analizat de Tagliavini 1977). Acest amplu proces de romanizare a afectat treptat, dar ferm, și populațiile de limbă tracă. Pornită dinspre sud, din Illiria, Tracia și Moesia, romanizarea a continuat, din anul 106, și în teritoriile nord-dunărene: Dacia. Este interesant de observat că nu tot teritoriul nord-dunărean a fost colonizat și administrat de Roma; acest fapt nu a împiedicat însă romanizarea întregului spațiu daco-getic.

Pe de altă parte, mișcările unor grupuri etnice, începând cu secolul IV, au produs noi fenomene politico-militare, a căror componentă etno-lingvistică și-a pus amprenta în mod diferit asupra evoluției ulterioare. Astfel, aportul așa-numiților daci liberi (*daci liberi*), reprezentând – mai ales – de carpi (ce locuiau pe versantul estic al Carpaților, în Moldova de azi) și de costoboci (reprezentând ramura cea mai nordică a traco-dacilor, fiind localizați aproximativ în Bucovina de azi), nu poate fi subestimat (Bichir 1981, unde analizează cazul dacilor liberi din Muntenia; 1973 și 1983, în care analizează rolul extrem de important al carpilor).

Începând cu a doua jumătate a secolului V, începe expansiunea slavilor, care va conduce la o nouă modificare a configurației etnice din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est, deja afectată în secolele precedente de cuceririle Romei și, ulterior, de migratori. Din perspectiva ce o propunem aici, raporturile dintre slavi și populația romanizată sunt cele mai interesante, dar aportul altor populații, în principal germanice și turcice, care au afectat sud-estul european, într-o măsură mai mare sau mai mică, nu poate fi ignorat.

În continuare, ne vom concentra asupra celor trei componente principale ale etnogenezei sud-est europene: tracă (inclusiv traco-dacă), romană și slavă, cu observația că războaiele purtate de Roma și cuceririle teritoriale ce au urmat nu au avut, respectiv nu au implantat o componentă etnică uniformă. Roma a însemnat, înainte de toate, o uniune civilizațională și lingvistică.

Grupul tracic. În marele grup tracic sunt incluse numeroase triburi, uniuni tribale sau alte formațiuni etnice de tip *civitas*, care – exceptând perioada lui Burebista, ce a unificat sub autoritatea sa grupurile nord-trace, daco-getice – nu au format un stat unitar. În general, se admite unitatea lingvistică și, într-o anumită măsură, unitatea cultural-civilizațională a lumii trace (Vulpe 1974; Oppermann 1984; Daicoviciu 1965; rolul tracilor veniți ori colonizați în Grecia a fost recent analizat de Samsaris 1993). Diferențele nord v. sud în lumea tracă s-au datorat faptului că ramura sudică a asimilat gradual elemente elenice, în timp ce ramura nordică, daco-getică, a fost supusă unei influențe central-europene de tip La Tène, începând, cel mai târziu, cu secolul III a. Ch. Au fost însă și încercări de a se susține o puternică diferențiere lingvistică a arealului tracic: o limbă tracă propriu-zisă (în sud) și o altă limbă daco-moesică (în nord). Ipoteza a fost susținută, cu argumente neconvingătoare, de unii lingviști bulgari, în special de Georgiev (1957; vezi și poziția lui Poghirc 1969; 1976). A fost avansată chiar ipoteza existenței „a cel puțin trei idiomi de tip tracic” (Schütz 1984). Este clar că vor fi existat dialecte de tip tracic, dat fiind faptul că traca se vorbea pe un areal considerabil, din estul Slovaciei de azi până în sud, în Balcani. Astăzi este însă greu de trasat isoglose dialectale trace. Unele diferențieri de tratament fonetic sunt depistabile (Paliga 1988 b; 1991 a), altele

doar bănuite. În orice caz, nu rezistă unei analize de amănunt ipoteza conform căreia limba tracă, în opoziție cu limba daco-mesică, s-ar fi deosebit net de-a lungul unei isoglose pentru termenul 'așezare urbană, oraș'; conform acestei ipoteze, ar fi existat un areal nordic (daco-getic) opus net unui areal sudic (trac propriu-zis; vezi alte discuții la Poghirc 1976 și Paliga 1987 a).

În ansamblu, discuțiile privind o împărțire dialectală cât de cât precisă a dialectelor trace, ba mai mult, încercările de a vorbi despre o limbă daco-moesică net diferită de o limbă tracă propriu-zisă ni se par o ioasă, atâta timp cât nu s-au luat în considerație toate datele de care dispunem la ora actuală. Acestea nu sunt abundente, dar permit unele concluzii importante. Una dintre aceste concluzii este că nu putem vorbi de mai multe idiomuri de tip tracic, ci de o limbă tracă diferențiată dialectal (alte discuții la Paliga 1988 b; 1989 a; 1989 c; 1991 a).

Relevante, atunci când se abordează specificul civilizației trace (în general) și traco-dace (în special), sunt aspectele legate de religia și de credințele tracilor (Mușu 1972, 1973, 1982; autorul utilizează metoda comparativă, lingvistică și mitologică). În al doilea rând, cercetările arheologice oferă un bogat material de care trebuie să înăseama și cercetările lingvistice (vezi recent Sîrbu 1993; autorul semnaleză o bulversare extraordinară a vechilor practici funerare începând cu sfârșitul secolului III și începutul secolului II a. Ch., traco-dacii revenind la vechile ritualuri abia în sec. II p. Ch., așadar după cucerirea romană). Considerăm că datele lingvistice și arheologice se completează reciproc, conducând – în ultimă instanță – la conturarea unui tablou general veridic a ceea ce a fost civilizația tracilor.

În acest sens, se observă, în primul rând, existența unei divinități supreme a ramurii nordice a tracilor, daco-geții, numită în textele antice *Zalmoxis*, *Zamolxis*, *Salmoxis* (Mușu 1972). Caracteristica fundamentală a religiei traco-dace este *aniconismul*. Nu există reprezentări vizuale ale marilor zeiți ai trace ori traco-dace, ci – începând cu secolul IV a. Ch. – reprezentări cu caracter mitologic. În faza tardivă, sunt atestate reprezentări vizuale de influență elenistică și romană, cum este *Cavalerul trac* ori cum sunt zeițele, probabil autohtone, în *interpretatio romana* (de pildă Bendis, o veche divinitate autohtonă a eșăturilor și a sorții, așa cum a arătat Mușu 1982). În general, reprezentările mitologice vizuale atestă unele diferențe între daco-geții și traci. De asemenea, trebuie observat că termenul *traco-dac* este adecvat, mai ales, atunci când ne referim la aspectul lingvistic. Din punct de vedere arheologic, este preferabil să utilizăm termeni precum *dacic*, *getic*, *daco-getic* față de *trac*, *tracic*, în ultimul caz cu referire la ramura sudică a grupului tracic.

Aceste date, foarte succint prezentate aici, arată că, spre sfârșitul antichității clasice, după ce tracii au intrat în contact mai strâns cu civilizația elenistică, dar și cu civilizația romană (rezultatul final fiind, desigur, romanizarea) specificul tradițional (între care și aniconismul) se estompează. Cum, în ansamblu, tracii trăiau într-un sistem tribal, cu alianțe temporare ori chiar cu o amplă alianță ce a condus la unificarea majorității triburilor daco-getice în timpul lui Burebista, existau – fără îndoială – nu numai diferențe dialectale, ci și unele diferențe religioase. Nu există nici o dovadă, de exemplu, că marele zeu Zamolxis ar fi fost adorat și de ramura sudică a tracilor (deși, eventual, este posibil să acceptăm o asemenea ipoteză), ceea ce înseamnă că – din punct de vedere religios – exista o diferență importantă între tracii de nord (daco-geții) și tracii sudici. Pe de altă parte, trebuie să fi fost elemente convergente în ansamblul lumii trace; altminteri, Herodot și alii istorici antici – care semnaleză unele diferențe între geții și traci (tracii sudici) – nu i-ar fi prezentat pe geții drept „cei mai drepți și cei mai viteji dintre traci“. Trebuie să admitem că informațiile prezentate reflectă o realitate greu de pus la îndoială.

Există numeroase lucrări care au abordat specificul civilizației traco-dace în ansamblul lumii trace. Astfel, s-au analizat așezările urbane ale dacilor (Glodariu, Iaroslavschi și Rusu 1988) precum și, ulterior, fenomenul romanizării în mediul urban dacic (Branga 1980; Toropu și Tătulea 1987: cetatea Sucidava-Celei; Gudea 1986: Porolissum; Davidescu 1989: Hinova). Rolul italicilor și al veteranilor din Dacia în procesul romanizării a fost de asemenea studiat (Branga 1986). Pe de altă parte, avem

acum la dispoziție studii privind, de exemplu, importanța militară a traco-dacilor (Vulpe și Zahariade 1987) ori privind epoca lui Decebal, ultima expresie a civilizației dacice înainte de romanizare (Mărghitan 1987).

Romanizarea grupului tracic a pornit dinspre sud, din Tracia și Moesia, extinzându-se și la nord de Dunăre după anul 106 p. Ch. Primele cuceriri romane au atins litoralul adriatic în anul 229 a. Ch., iar în 27 a. Ch., sub Augustus, a fost cucerită Pannonia, ulterior reorganizată în Pannonia Superior și Pannonia Inferior în anii 103 și 107. Prin urmare, cucerirea spațiului iliro-tracic s-a făcut gradual, timp de aproape trei secole și jumătate (Mihăescu 1978: 37-41).

În intervalul 106–271, romanizarea Daciei a fost relativ rapidă, profundă și ireversibilă. Pe de altă parte, nu trebuie minimalizată importanța dacilor liberi – reprezentativi, mai ales, de carpi și de alte etnii încadrabile în grupurile daco-getice – în intervalul secolelor II–IV. Costobocii reprezentau, probabil, ramura cea mai nordică a dacilor. Aceste grupuri de daci liberi au reprezentat o problemă constantă a Imperiului. În intervalul 280–300, după ce administrația romană părăsește Dacia, are loc o revenire a acestor grupuri de daci liberi în Transilvania, după cum atestă siturile de la Reci (Covasna) și Soporu de Câmpie (Cluj). Are loc ceea ce arheologii numesc „retracizarea Daciei”. Importanța militară a carpilor este dovedită și de faptul că, în intervalul 195–197, în urma luptelor duse la Dunărea de Jos, Galerius ia de șase ori titlul de *Carpicus Maximus*. Carpii sunt menționați pentru ultima oară în scrierile antichității târzii de istoricul Zosimos, în anul 381, când el descrie o invazie a hunilor și a scirilor în Imperiu. Este, desigur, data ultimei atestări a carpilor în documente, ceea ce nu înseamnă că grupuri mai mult sau mai puțin compacte de carpi ori de costoboci nu și-au mai putut păstra identitatea etnică; este însă greu de spus până când s-au mai păstrat, relativ neafectate (ori mai puțin afectate) de romanizare, asemenea grupuri de daci liberi. Problema este disputată de arheologi. În orice caz, puternice elemente carpice sunt bine atestate până în secolul IV (Bichir 1973; problematica dacilor liberi din Moldova este constant prezentă în articolele publicate în *Carpica*). Există numeroase studii privind aportul dacilor în cristalizarea unei civilizații originale, de factură romană, dar unde elementul autohton a avut o importanță deosebită (Protase 1976, unde analizează un cimitir dacic din epoca romană; Protase 1980, unde analizează importanța autohtonilor în epoca romană).

Începând cu secolul IV, pe teritoriul României, mai întâi în regiunile extracarpice, apoi și în Transilvania, cercetările arheologice au revelat existența unei culturi relativ uniforme numită Sântana de Mureș, de la situl eponim din județul Mureș. Se folosește și denumirea mai cuprinzătoare Sântana de Mureș-Cerneahov (Černjahov). Apărută inițial la Dunărea de Jos și pe litoralul nord-pontic, această cultură nu era uniformă din punct de vedere etnic, în componența sa intrând elemente germanice și sarmatice. În anii '50, se considera că și elementele slave și-ar fi adus o contribuție la această cultură. Ultimele cercetări infirmă asemenea ipoteze. Dacă slavii vor fi avut o anumită influență în această cultură, aceasta a fost irelevantă din punct de vedere arheologic. Pe teritoriul României, se consideră că elementul de bază era germanic-gotic, alături de elemente romane și carpice. Siturile de la Sântana de Mureș, Spanov (Ilfov), Independența (Ialomița), Olteni (Teleorman), Izvorul (Ilfov) atestă că asupra acestei culturi s-a exercitat o puternică influență romană locală (Popilian, Bichir și Diaconu în Vulpe și Poghirc, ed. 1976: 279 sq.). Cultura nu mai este documentată arheologic începând cu a doua jumătate a secolului IV, când are loc invazia hunilor.

Romanizarea completă a zonelor neocupate niciodată de administrația romană, în esență Moldova și Maramureșul, trebuie explicată diferit, printr-un proces complex și mai îndelungat. Arheologii nu sunt unanimi în opinii. Plecând de la considerațiile privind elementul carpic, pe care le-am amintit, romanizarea carpilor trebuie privită ca un proces de romanizare secundară, având focarul principal în Transilvania și focare secundare pe litoralul pontic. „Romanizarea populației dacice de la est de Carpați nu poate fi concepută în același fel cu aceea din interiorul provinciei. Aici, romanizarea se face într-un ritm mai lent și durează mai bine de patru secole. Elementele provinciale romane sînt de o

mare diversitate și pătrunderea lor se face numai prin adoptare benevolă“ (I. Ioni ă 1982: 119; Ioni ă și Ursachi 1988: 98). Autorii nu indică o dată limită, fie și aproximativă, până la care se poate considera încheiat procesul de romanizare. „Cel pu in patru secole“ este o cronologie cât se poate de imprecisă, dar arată implicit că, din punct de vedere arheologic, popula ia autohtonă este atestată până cel pu in în secolul VI p. Ch., dacă nu chiar mai târziu. Al i autori, care au studiat această perioadă, nu avansează nici o dată limită când autohtonii au fost complet romaniza i (de exemplu, Sanie 1981; la p. 226, autorul consideră că via a societă ii romane era deosebit de atractivă pentru aristocra ia geto-carpică, acest fapt impulsionând romanizarea indirectă, așa cum o prezintă și I. Ioni ă).

În general, se poate observa că romanizarea Moldovei a atras aten ia multor cercetători, tocmai datorită faptului că aici procesul romanizării a fost complex, mai lent și, fără îndoială, s-a produs prin adoptarea benevolă a romanită ii (vezi alte discu ii la Teodor 1981, 1984; Giurescu, ed. 1992). Atunci când ne referim la romanizarea Moldovei, trebuie să inem seama de fenomenul acultura iei, de penetrarea graduală, dar fermă, a creștinismului precum și de mișcările secundare ale popula iei autohtone romanizate care, retrăgându-se temporar și periodic spre mun i și spre Dunăre, lăsa un „culoar de trecere“ migratorilor, pentru ca apoi să revină pe aceleași locuri cu un nou aport de romanitate.

Al i cercetători au arătat că, la nivelul secolului VII p. Ch., pe teritoriul României apar trei culturi având caracteristici convergente, toate dovedind trăsăturile unei civiliza ii de tip romanic, precursora civilia iei medievale românești. Este vorba despre culturile Costișa-Botoșana (răspândită în Moldova), Bratei (în Transilvania) și Ipotești-Ciurel-Cândești (la sud de Carpa i). Acestea reprezintă, în fapt, civiliza ia veche românească (protoromânească) (Mitrea, Eminovici și Momanu 1987). Aceste trei culturi (de fapt, trei aspecte ale unei civiliza ii uniforme) se află în continuarea culturii Sântana de Mureș din secolul IV. Cercetările recente confirmă aceste date. La Davideni, jud. Neam , s-a descoperit o așezare datată în intervalul secolelor V–VII. La începutul acestui interval, ceramica slavă nu este atestată. Ea apare începând cu a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII. În ansamblu însă, situl este de factură clar autohtonă, daco-romană, având coresponden e în lumea bizantină. De asemenea, procesul de creștinare al popula iei autohtone era în curs (Mitrea 1994). În aceeași zonă, este atestat situl de la Borniș-Vărărie, datat în intervalul secolelor VIII–IX, precursor al culturii vechi românești Dridu (sec. X-XI) (Teodor și Popovici 1994).

Părerile arheologilor sunt așadar împăr ite într-o chestiune de detaliu: data limită când vor fi fost complet romanizate ultimele grupuri relativ compacte de daci, în context ultimele grupuri de carpi și de costoboci, eventual și alte grupuri de daci liberi. Așa cum am arătat, unii autori consideră că elementul autohton traco-dac a supravie uit până cel pu in în secolul VI (I. Ioni ă), al ii consideră că în secolele V–VII se poate deja vorbi de o civiliza ie romanizată complet și uniformă pe întreg arealul românesc (I. Mitrea). Chiar în comunicările aceluiași autor se constată o anume evolu ie. Astfel, ini ial, Ligia Bârză (1973) semnala o anume persisten ă a civiliza iei autohtone traco-dace în sec. IV–V, fără a trage concluzii ferme. Ulterior, aceeași autoare (1979, 1980) înclină mai decis spre ipoteza că, din punct de vedere arheologic, urmele de civiliza ie daco-getică sunt atestate relativ bine până după sec. VI, dispărând complet abia în sec. IX. Cercetările sunt în curs, nefiind posibil deocamdată să tragem concluzii definitive. În orice caz, cercetările din ultimii ani arată clar că fenomenul romanizării a fost complex, îndelungat, ireversibil, dar cu îndelungate influen e ale elementului autohton trac și/sau traco-dac, atât la nord cât și la sud de Dunăre.

Considerăm că cele două puncte de vedere nu sunt ireconciliabile, deoarece – începând cu secolele V–VI – cultura materială atestabilă arheologic devine tot mai uniformă în întreg spa iul sud-est european, astfel că – începând cu secolul X – numai datele arheologice, dacă nu sunt coroborate cu alte informa ii, nu permit elaborarea unei ecua ii plauzibile *cultură materială = grup etnic*. Desigur, o asemenea ecua ie nu este ușor de rezolvat totdeauna, inclusiv pentru perioadele mai vechi, ale Neoliticului și, ulterior, ale Epocii Bronzului. În orice caz, de-a lungul Evului Mediu, sunt atestate

„descălecările“ dinspre Ardeal spre Moldova. Se pare că acest sens de deplasări ale populației ardelenice și maramureșene a existat în diverse perioade istorice, mergând până în preistorie (dacă ne gândim la faptul că originile culturii Cucuteni se află în sud-estul Transilvaniei). Persistența elementului autohton, inițial neromanizat – reprezentat de carpi și de costoboci – este incontestabilă, după cum este incontestabilă, într-o fază ulterioară, romanizarea acestor grupuri de daci liberi. De fapt, în acest caz, am putea folosi termenul protoromânizare, deoarece – în secolele III–IV și după aceea – nu mai era un proces de romanizare directă prin administrația romană. Pe de altă parte, acest proces complex nu poate fi explicat decât prin existența unui intens focar de romanizare în Transilvania și care a permis expansiunea romanității spre răsărit și spre nord, chiar după retragerea administrației romane.

Romanizarea din arealul sud-dunărean s-a petrecut în forme asemănătoare. Numeroase studii publicate în Bulgaria și în Iugoslavia (fosta Iugoslavie) au abordat problema din diverse puncte de vedere (a se vedea periodicele *Thracia*, *Byzantinobulgarica*, *Balkansko Ezikoznanie (Linguistique Balkanique)*, *Studia Balcanica*, *Živa Antika* etc.). Papazoglu (1969), într-un studiu fundamental privind distribuția etnică la sud de Dunăre, a arătat că, pe lângă tracii propriu-ziși și iliri, alte cinci grupuri etnice – tribalii, autariaii, dardanii, scordiscii și moesii – au jucat un rol mai mult sau mai puțin important în etnogeneza sud-est europeană din mileniul I p. Ch. Dintre aceste cinci grupuri etnice sud-dunărene, moesii și dardanii erau traci, autariaii iliri, scordiscii celți, iar tribalii² trădează atât elemente civilizatoare cât și ilire.

Este interesant de remarcat că și la sud de Dunăre, în ciuda faptului că romanizarea a fost mai timpurie, se constată că în secolele V–VII p. Ch. existau vorbitori de limbă tracă, mai ales în zonele rurale izolate din sudul Balcanilor (Tăpkova-Zaimova 1962; Velkov 1962). Astfel, la sosirea slavilor, încă existau vorbitori de limbă tracă la sud de Dunăre (Velkov 1972). Persistența tracilor ca grup etnic este menționată, destul de rar, și de unii autori ai antichității tardive; totuși, în unele cazuri, este vorba doar de perpetuarea unor denumiri geografice, nu de supraviețuirea unor traci, astfel încât concluziile trebuie trase prin coroborarea datelor mai multor discipline (Tăpkova-Zaimova 1972). În ansamblu însă, situația de la sud de Dunăre nu diferă esențial în ceea ce privește „distribuția în teren“ a populației romanizate, dar și a grupurilor trace, respectiv traco-dace, încă neaculturate complet (vezi și *Studia Balcanica* 5/1971, unde sunt cuprinse câteva puncte de vedere; între acestea, studiul lui Emil Condurachi, pp. 249–269, și cel al lui Vl. Georgiev, pp. 155–170, ultimul fiind un punct de vedere lingvistic. A se compara cu punctele de vedere mai noi din Hänsel și Althammer, ed. 1987). Perspectiva lingvistică a etnogenezei sud-est europene a constituit subiectul nr. 20, 1–2/1977 al periodicului *Linguistique Balcanique*.

Se poate aprecia că, spre sfârșitul antichității, romanizarea întregului spațiu sud-est european era avansată, persistând totuși grupuri mai mult sau mai puțin compacte de traci, la sud de Dunăre, și de traco-daci, reprezentate mai ales de carpi și de costoboci, la nord de Dunăre în arealul de la răsărit de Carpații. Limba vorbită în acest vast areal era de tip latin popular. Cu timpul, în sud-estul european s-au diferențiat două grupuri neo-latine strâns înrudite: dalmat, acolo unde substratul a fost ilir, cu unele influențe celtice, mai ales în nord, și românesc, acolo unde substratul a fost tracic. Frontiera dintre dalmată și română poate fi trasată aproximativ de-a lungul Drinei (Mihăescu 1978: 50), ceea ce corespunde – în linii mari – frontierei dintre traci și iliri. Grupul est-romanico-protoromânesc era cel mai răspândit: din arealul carpatic până în sud la munții Haemus și de la Marea Neagră până aproape de litoralul adriatic. Limba tracă a reprezentat substratul cel mai răspândit al latinității sud-est europene, atât la nord cât și la sud de Dunăre. Ilirii au reprezentat substratul romanității dalmate, de-a

2. Numele tribalilor trebuie să fi însemnat ‘trei balauri’, fiind unul dintre argumentele originii traco-dace a cuvintelor românești *bală*, *balaur*, cu păstrarea normală a lui *b/v* în poziție intervocalică.

lungul coastei adriatice. Nu există nici un argument care să permită presupunerea că protoromâna sud-dunăreană ar fi diferit în mod esențial de varianta sa nord-dunăreană sau, altfel formulat, că ar fi fost vorba de două limbi romanice diferite.

Așadar, la începutul secolului VI p. Ch., romanizarea – atât la nord, cât și la sud de Dunăre – era într-o fază avansată, persistând însă grupuri relativ compacte de vorbitori de limbă tracă, mai ales în mediul rural sau acolo unde romanizarea a fost indirectă (cazul zonei carpice din Moldova de azi). Acum își face apariția un alt grup etnic, a cărui expansiune extraordinară va produce o nouă bulversare etno-lingvistică în întreaga Europă central-răsăriteană: slavii.

Slavii. Mult timp, problema patriei primitive (*Urheimat, homeland*) a slavilor a constituit un subiect de dispute, după cum – timp de multe decenii – însăși patria primitivă a indo-europenilor a fost plasată în diverse areale. Nici astăzi discuțiile nu au încetat. Cercetările din ultimele decenii, coroborând argumentele hidronimiei cu datele arheologice, au arătat convingător că patria primitivă a slavilor trebuie plasată la nord de arealul daco-getic, la est de arealul celtic și germanic, la sud de baltici și la vest de grupurile iranice (Gimbutas 1971; Váňa 1983; Beranová 1988. Fig. 1 și 2). Analiza comparativ-etimologică a arătat că limba slavilor era (respectiv limbile slave moderne sunt) de tip satem, așadar apar în rândul ramurilor răsăritene indo-europene, alături de traco-dacă, baltică și iranică.

În antichitate, slavii nu apar menționați în documente. Pentru antichitatea târzie, se admite în general că numele *Anti* și *Venedi* (uneori grafiat și *Veneti*) se referă la slavi (grafia *Veneti* nu trebuie confundată cu omograful referitor la o populație italică ce a dat numele Veneției) (Váňa 1983). Într-adevăr, este plauzibil să credem că anticii au notat cu destulă acuratețe o denumire în uz cel puțin în unele triburi slave. O confirmare o găsim în aceea că, în finlandeză, rușii sunt numiți *venäjä*, pe când suedezii sunt numiți *ruotsi*. Acest fapt se explică printr-un contact timpuriu dintre grupul finic (protofinlandez) și grupul slav ce a stat la baza etnogenezei rusești, înainte să apară etnonimul *ruskij*, de origine probabil germanică. Și etnonimul românesc *venetic* ‘străin’, explicat prin turc *venedik* (DEX, sub același cuvânt, înregistrează și sensul ‘monedă venețiană’, care însă reflectă o influență mai nouă prin filieră greacă, *venétikos*), indiferent de felul în care s-a transmis cuvântul, trebuie să fie pus în legătură cu o veche denumire a slavilor. (A se compara acest etnonim cu situația lui *vânăt* < lat. *venetus* ‘venețian’, de culoarea specifică adusă de negustorii venețieni). Georgiev (1968) a încercat o soluție etimologică a etnonimului *Veneti, Venedi*, apropiindu-l de *Wenden, Venda* și, eventual, de antroponimul vechi ceh *Vence-slaus* (modern *Václav*), rus *Vjače-slav*. Problema rămâne deschisă discuțiilor, deoarece înseși componentele etnogenezei slave nu sunt încă pe deplin clare; vezi o aducere la zi a discuțiilor în Paliga 2001.

O situație specifică reflectă și rom. *șchiau*, pl. *șchei* (din *șchiai*) ‘slav, vorbitor al unei limbi slave’. Echivalentul albanez al etnonimului este *shqa* ‘bulgar, grec schismatic, de rit bizantin’, spre deosebire de albanezi – mai bine zis, de protoalbanezi – care, atunci, erau de rit roman (alte discuții la Ivănescu 1980: 280; Rosetti 1986: 264, de asemenea 345 și 772). *Șchiau, șchei* este prezent și în toponimie, în diverse părți ale României, păstrând amintirea unor zone în care s-au stabilit cândva slavi (Pușcariu 1976: 300). Etimonul este lat. *sclavus* ‘sclav’, ceea ce arată că în romanitatea răsăriteană a circulat această denumire la nivel popular, colocvial, nu ca termen cult de cancelarie, ce s-a generalizat mai târziu sub forma *Sclavini*, uzual în textele medievale timpurii (de exemplu la Anonymus). *Sclavus* trebuie să fi fost folosit în opoziție cu *Francus* > *frânc*, veche denumire generică folosită de români pentru a-i desemna pe vorbitorii occidentali ai unei limbi romanice. Și acest cuvânt arată un fonetism vechi, dovadă existența și folosirea sa încă înainte de secolul X. Francii erau inițial o populație germanică, dar sensul din română arată că s-a folosit după romanizarea francilor. Un reper istoric relativ sigur este perioada anilor 795–796; francii (strămoșii francezilor de azi, la acea dată încă incomplet romanizați), conduși de Charlemagne (Carol cel Mare), au întreprins o campanie în Pannonia când i-au învins definitiv pe avari. Rămășiile acestei populații nimicite de franci s-au

refugiat spre răsărit, dispărând complet din istorie în secolul IX. Așadar, aproximativ în această perioadă, și după aceea, trebuie să se fi impus la populația românească etnonimul *frânc*. De altfel, cum nu în excepție (cum ar fi etnonimul *hellenoi* ‘greci’), etnonimele europene medievale s-au format ori s-au transformat, uneori cu spectaculoase transferuri semantice, în perioada secolelor V–X; în acest context trebuie înțeleasă și analizată situația etnonimului *Sclavus*, *Sclavini* (termenul latin medieval), *ščiaiu*, pl. *ščei* ‘slav’ (termenul colocvial românesc), respectiv *Slověninъ*, pl. *Slověne*, termenul pe care l-au folosit – la un moment dat – slavii înșiși. Atunci, numele francilor germanici s-a referit ulterior la populația romanizată din Galia, numele volcilor celui a căpătat gradual sensul de ‘populație romanizată’ și s-a aplicat ulterior italienilor și/sau românilor etc. (vezi mai jos).

Atât *ščiaiu*, *ščei* ‘slav’ cât și *frânc* ‘franc’ arată că, în această perioadă și înainte de aceasta, trebuie să fi existat constante legături între populația romanizată din Dacia, Moesia și Tracia, pe de o parte, și romanitatea occidentală, altminteri nu s-ar fi putut impune și păstra aceste etnonime cu etimon clar latin, dar desemnând o realitate postclasică-medievală timpurie. Tabloul tradițional, conform căruia populația romanizată din Dacia ar fi rămas izolată, timp de secole, nu poate fi real și, la rigoare, nici nu este confirmat de cercetările din ultimii ani. Asociația *sclavus*-slav trebuie explicată printr-o etimologie populară, bazată pe relativa asemănare dintre acest cuvânt și denumirea pe care și-o dădeau slavii înșiși (ori măcar unele grupuri slave), dar și prin – inițial – nivelul inferior de civilizație al slavilor în raport cu nivelul civilizației daco-romane din secolele V–VII, când are loc primul contact intens, bine documentat arheologic, între slavii și populația romanizată. Nivelul culturii slave Praga-Žitomir-Korčak apare, la orizontul secolelor VI–VII, inferior celui al culturii romanice-bizantine din spațiul carpatic. În orice caz, denumirea latină tardivă *sclavus* pentru ‘slav’ avea o conotație peiorativă. (Triburile slave care ierneză pentru prima oară în imperiul romano-bizantin sunt consemnate în anul 550-551). Aceasta vine de o realitate extralingvistică, specifică tuturor perioadelor istorice: populația mai dezvoltată social, economic sau politic are o atitudine arogantă față de un alt grup etnic, considerat inferior. Aceasta este și motivația evoluției de sens din franceză: *chrétien* ‘creștin’ a evoluat, inițial în zona Alpilor, spre sensul *crétin* ‘prost, idiot’, desigur la ora la care puternicii zilei încă nu se creștinaseră, dar îi considerau pe creștini, adesea oameni umili, ‘proști’.

Romanus > *rumân*, remodelat în epoca modernă sub forma *român*, este tot un etnonim vechi, după cum arată alb. *rrëmër* ‘român’ și ‘păstor transhumant’ (Rosetti în *LB* 20, 1–2/1977: 81). *Rumân* era în opoziție, pe de o parte, cu *ščiaiu* ‘slav’, iar pe de altă parte cu *frânc* ‘romanic occidental’. Cele trei forme (*ščiaiu*, *frânc*, *rumân*) reprezintă cele mai vechi etnonime folosite de populația romanizată din spațiul carpato-balcanic. În sensul celor discutate mai sus, și *rumân*, într-un anumit moment al Evului Mediu, a căpătat sensul, tot peiorativ desigur, de ‘șerb, supus’. Era perioada când, practic, toți românii trăiau sub dominația străină (Paliga 2001).

Am arătat mai sus că slavii au fost consemnați inițial, în documentele antichității postclasice, sub numele de *Anti* și *Venedi*, *Veneti*. În analele lui Flodoard (894–966), orașul Praga este *Wenedorum magna urbs* (Bláhová 1986: 78; așadar, în secolul X, încă nu se generalizase etnonimul *Sclavini*; aceeași autoare citează, p. 95, și câteva nume de orașe sud-dunărene ca *Split*, *Trogir*, *Umag*, *Novi Grad*, *Sipar*, *Rovinj*, *Zadar*, unde se stabiliseră grupuri slave din ramura sudică). În documentele antichității târzii apare și etnonimul *Sclavini*. Este așadar greu de precizat dacă, prin secolul V p.Ch ori înainte, slavii vor fi avut o denumire generică prin care ei înșiși să se diferențieze față de celelalte popoare vecine. Dacă va fi existat un asemenea etnonim folosit chiar de slavii, atunci acesta trebuie să fi fost **slověn-*, în cele mai vechi texte slave apărând forma *slověninъ*, pl. *slověne*, în relație cu *slovo* ‘cuvânt’ și în opoziție cu *němьсь* ‘german’, din *němь* ‘mut’; așadar, o opoziție ‘vorbitorii (aceleiași limbi)’ în contrast cu ‘mușii’, adică ‘vorbitorii unei limbi străine, de neînțeles pentru slavii’. Acest etnonim, probabil prin consonanță sau fortuită cu *sclavus*, a condus la generalizarea acestui cuvânt latin pentru a-i desemna pe slavii (alte discuții la Popović 1960: 116; Grafenauer 1979).

Problema lui Vlach, Valach. Este interesant, în contextul discutat aici, să amintim pe scurt și problema pe care o ridică etnonimul *vlach, valach*. Există practic unanimitatea cercetătorilor că etimonul cuvântului este, în ultimă instanță, etnonimul *Volcae*, un nume dat de latini unui puternic grup celtic din Europa centrală. Numele a fost păstrat, pe de o parte, în numele actual al ării Galilor, *Wales*, populația și limba fiind numite *Welsh*. Cuvântul s-a transmis prin intermediul vechi german de sus (althochdeutsch) *wal(a)hisc, walesc* (german *wälsch, welsch*) ‘roman, italian, francez’, așadar ‘vorbitoare al unei limbi romanice’, din germanic **walcaz* ‘străin’, formă ce reflectă lat. *Volcae*. Tot de aceeași origine este ultimamente și etnonimul *valon*: fr. *Vallon*, eng. *Walloon*. Aceeași formă germanică a fost împrumutată și de slavi (nu se poate preciza când, în orice caz înainte de metateza lichidelor), cu același sens care se răspândise deja și în Occident: denumirea unei populații romanice. Pentru faza cea mai veche a împrumutului în slavă, se poate reconstitui forma **volchъ*. Popoarele slave moderne au folosit acest cuvânt pentru a denumi poporul neolatin cu care aveau contactele cele mai apropiate. În slovenă (*Làh, Vláh*), polonă (*Włoch*) și cehă (*Vlach*), cuvântul se referă la italieni; în bulgară (*vlach*) și sârbo-croată (*Vlah*, pl. *Vlasi*) cuvântul se referă la români. Cât privește forma *Valach*, aceasta trebuie să fi apărut în maghiară, prin epenteză vocalică (svarabhakti), fenomen fonetic specific maghiarei (alte discuții la Machek 1971: 675; Hoad 1993: 537; Tagliavini 1977: 124–126; Rosetti 1986: 198).

Albanezii. Deși etnogeneza albaneză poate fi discutată separat de cea a altor popoare sud-est europene, considerăm că este util să trecem succint în revistă principalele repere. În primul rând, trebuie arătat că cercetările recente au subliniat, fără puțină de îndoială, că pe teritoriul Albaniei a existat o continuitate de habitat (Anamali 1985; Dhima 1984; Domi 1983; Ködderitsch 1988; Komata 1983; Meksi 1989. A se vedea, în general, studiile apărute în revista *Illiria*). Cu toate acestea, problemele persistă. Trebuie arătat că și în Albania, în anii '70 și '80, a existat aceeași preocupare pentru a sublinia continuitatea de habitat. După părerea noastră, elementul continuitate/acultura ie/etnogeneză nu este specific numai Albaniei și, implicit, limbii albaneze. Întreg teritoriul european a fost locuit din neolitic până astăzi, continentul nostru cunoscând periodice mutații culturale și etnice. Pentru a da un singur exemplu, Pannonia a fost continuu locuită de mii de ani, ceea ce nu înseamnă că, la un moment dat, nu a fost posibilă o mutație etnică și civilizațională ca rezultat al migrației ungarilor. Același lucru se poate spune despre teritoriile Iugoslaviei, Bulgariei, României, Franței etc. În zona noastră, doar Grecia perpetuează o limbă trimilenară, iar în occident bazele sunt, foarte probabil, descendenții unei populații neolito-europene foarte vechi. În cazul teritoriului românesc, cea mai importantă mutație etnic-civilizațională din ultimele două milenii a fost, desigur, romanizarea. Acest lucru nu înseamnă că, înainte de venirea romanilor, nu a existat aici o civilizație originală și care, prin amalgamarea cu elementele romane, a condus la apariția unui nou popor: românii.

Am făcut aceste precizări pentru a arăta că simpla dovadă arheologică a continuității în primul mileniu al erei noastre nu poate explica, prin sine, toate chestiunile legate de originile limbii albaneze și, implicit, de originea albanezilor. În acest sens, ni se pare util a prezenta pe scurt ipoteza lui I.I. Russu privind originea albanezilor.

Ipoteza Russu. La 4 aprilie 1981, I.I. Russu a susținut o conferință în aula Academiei Române. Cu această ocazie, trecând în revistă principalele ipoteze avansate privind originea limbii albaneze și etnogeneza albaneză (a se vedea și lucrările sale dedicate limbii traco-dace, etnogenezei românești și ilirilor citate în bibliografie), a expus ipoteza sa. Principalele repere ale teoriei sale sunt următoarele:

(1) Nu poate fi vorba de o discontinuitate de habitat pe teritoriul albanez, în acord cu rezultatele cercetărilor arheologice (vezi mai sus).

(2) Este clar atestată romanizarea ilirilor; procesul a fost atât de rapid și de profund, încât ilirii nu mai sunt consemnați ca grup etnic aparte începând cu sec. II p. Ch. Este puțin probabil ca un grup etnic aflat în imediata vecinătate a grecilor să nu fi fost consemnat de autorii antici; lipsa oricărei mențiuni referitoare la iliri nu se poate explica decât prin romanizarea lor completă și profundă.

(3) Dat fiind faptul că albaneza este un idiom cu o structură deosebită, având unele asemănări cu româna, dar și diferențe ce nu pot fi ignorate, un idiom de tip neo-ilir ori neo-trac, este necesar să identificăm acel areal în care se putea păstra, în primele secole ale erei noastre, un grup etnic (trac ori ilir) neafectat mult timp de romanizare și, în orice caz, ce și-a păstrat identitatea etnică și culturală timp de alte câteva secole. Procedând prin eliminare, I. I. Russu a arătat că, la sud de Dunăre, singurul popor neromanizat au fost grecii, așadar este puțin probabil ca aici să mai fi putut supraviețui o insulă neromanizată; iar dacă ar fi putut supraviețui, ar fi fost probabil menționată în documente. (Afirmarea este, desigur, prea categorică; așa cum am arătat, grupuri relativ compacte de traci sunt atestate relativ târziu și la sud de Dunăre). Continuându-și demonstrația, I. I. Russu a arătat că și la nord de Dunăre romanizarea a fost puternică, rapidă și profundă. A existat totuși, a conchis Russu, zona Moldovei și Maramureșului, unde cercetările arheologice au arătat că dacii liberi și-au continuat un timp modul tradițional de viață (vezi mai sus). Ca atare, Russu consideră că numai grupuri relativ compacte de daci liberi, reprezentate mai ales de carpi și de costoboci, sub presiunea expansiunii slave ori a altor migratori, s-au deplasat spre sud, ajungând la sud de Dunăre. Aici, în amestec cu populația locală iliră romanizată, au făcut să apară un nou popor: albanezii.

(4) Limba albaneză trebuie așadar privită a avea câteva componente: (a) *autohtonă iliră*, (b) *latină populară* (ca rezultat al romanizării ilirilor), (c) *nord-tracă* (probabil carpică, deoarece carpii au fost cel mai tenace grup tracic neromanizat până relativ târziu și care este consemnat în documente până în secolul V) și, în sfârșit, (d) *protoromânească*. Numai o asemenea stratificare etno-lingvistică poate explica, pe de o parte, asemănările dintre română și albaneză (atât în ceea ce privește moștenirea autohtonă, cât și elementele romanice), dar și deosebiri.

De fapt, la orizontul secolelor IV–VI, posibil chiar mai târziu, există două areale unde se puteau perpetua grupuri trace relativ compacte: arealul carpico-costoboc (Moldova de azi) și un areal sud-dunărean localizat în sudul Bulgariei moderne.

Ipoteza Russu și ipoteza școlii bulgare încearcă să concilieze teorii aparent ireconciliabile care, pe de o parte, îi consideră pe albanezi exclusiv iliri romanizați (în general, școala albaneză) ori, pe de altă parte, de origine tracă (Ködderitzsch 1988). Există argumente istorice și arheologice ce sprijină una din aceste ipoteze: albaneza reflectă, fără îndoială, o influență tracă, fie nord-tracă (de tip carpico), fie tracă propriu-zisă (sud-tracă).

Nu poate fi vorba de o discontinuitate de habitat în teritoriul albanez, ci de a identifica (dacă a existat) un grup etnic neromanizat ori doar parțial romanizat ce a putut juca un rol important în etnogeneza albaneză. Acest grup etnic nu putea fi reprezentat decât de traci. Întrebarea care se ridică este în ce măsură este mai plauzibil să credem că un grup carpico, nu sud-tracic, acesta din urmă fiind mai aproape de teritoriul albanez, a putut juca un rol esențial în etnogeneza albaneză. Principiul geografic al proximității se opune ipotezei Russu, sprijinind implicit ipoteza influenței sud-trace. Nu ne putem pronunța aici categoric în favoarea unei ipoteze în defavoarea celeilalte. Nu este exclus ca, la etnogeneza albaneză, să fi contribuit atât elemente nord-trace (carpice), cât și sud-trace. Deosebiri dialectale dintre ghegă și toscă ar putea reflecta tocmai acest lucru. Esențial ni se pare faptul că albaneza nu poate fi considerată exclusiv un idiom neo-ilir, ci un amestec de elemente ilire, romanice (sau ilire romanizate) la care se adaugă ulterior elemente trace precum și elemente protoromânești, pe măsură ce procesul de romanizare avansa.

Există câteva argumente lingvistice, încă dispartate ori insuficient exploatate, de care trebuie să înțelegem seama. Astfel, Landi (1986) a arătat că alb. *mbret* 'împărat' nu poate fi explicat ca o evoluție directă a formei latine *imperatorem*, ci reflectând un intermediar vechi românesc *împărat* (**Npărat*). Cercetătoarea italiană aduce argumente în sprijinul ideii că nu toate elementele romanice ale albanezei pot fi explicate direct din latină, ci prin intermediar românesc. Dacă lat. *imperatorem* ar fi fost transmis direct în albaneză, atunci forma așteptată trebuia să fie **mbërdur* (**mbrëtur*, **mbrëtuor*, **mbrëtuer*). Autoarea nu citează în analiza sa și alte exemple posibile. Pe de altă parte, există în

albaneză elemente romanice ce nu pot fi explicate decât direct din latină, cum ar fi *kryq(ë)* ‘cruce’, *kjel* ‘cer’, *kreshmë* ‘păresimi’, *rërë* ‘arină, nisip’ (< lat. *arena*), *mik*, pl. *miq* < lat. *amicus*, *pëlqenj* ‘a plăcea’, *qytet* (de gen masculin) ‘cetate’, *qind* ‘sută’, *fruer* ‘februarie’, *fshat* ‘sat’ (< lat. *fossatum*), *kendoj* ‘a cânta’ etc. Un tablou comparativ actualizat al corespondențelor moștenirii latine în română și în albaneză se găsește acum la Vătășescu 1997.

Un alt aspect, de care trebuie înțut seama când se discută originea albanezilor, este aportul fondului ilir. Un argument lingvistic clar al continuității de habitat, pe lângă argumentele arheologice, îl constituie toponimia și hidronimia antică păstrată în albaneză, conform evoluției fonetice specifice: *Scupi* - *Shkup*, *Naissus* - *Nish*, *Astibus* - *Shtip*, *Scardus (mons)* - *Shar*, *Scodra* - *Shkodra*, *Lissus* - *Lesh*, *Ulcinium* - *Ulqin*, *Dyrrachium* - *Durrës*, *Aulona* - *Vlorë* etc. (Domi 1983: 32; asupra toponimiei romane și preromane sud-dunărene vom reveni într-un capitol aparte).

În privința elementelor autohtone ale românei și albanezei, faptele și argumentele lingvistice și arheologice, nu în ultimul rând datele semnalate de Landi, sugerează că trebuie identificate atât acele elemente vechi autohtone din albaneză, de origine iliră, cât și acele elemente trace, transmise albanezei de vorbitorii unui dialect tracic ce au contribuit la etnogeneza albaneză, alături de acele elemente romanice reprezentând un stadiu foarte vechi al românei (cazul *mbret*, semnalat de Landi). Cercetătorii au semnalat deja că, în cazul formelor evident înrudite din română și albaneză, există un tablou derutant de corespondențe fonetice. Aceste corespondențe fonetice, aparent inconsecvente, își găsesc explicația în diversele componente etno-lingvistice ce au contribuit la etnogeneza albaneză. Corespondențele româno-albaneze în cazul elementelor autohtone au fost reanalizate relativ recent de Brâncuș (1983), care semnalează, în acord cu argumentele lingvistice și arheologice, că albaneza conține fonetisme atât satem, cât și centum (p. 18), făcând apoi considerații privind fonetica veche românească și albaneză (pp. 19–27; alte discuții la Rosetti 1986: 241–244).

Pe scurt, se poate afirma că limba albaneză este o sinteză multilingvistică, o stratificare etno-culturală, aparent derutantă, dar având – la o analiză atentă – logica sa interioară. De altfel, tot spre ipoteza unui idiom multistratificat se pronunță și Huld (1984: 1-14).

Alte grupuri etnice. Pentru a avea un tablou complet asupra marilor mișcări de populație din intervalul secolelor IV–X, enumerăm în continuare principalele repere (urmăm datele din Giurescu, ed. 1992). În 375, hunii distrug regatul ostrogot condus de Ermanarich de la nordul Mării Negre. Este anul care marchează începutul unei lungi perioade de invazii și de instabilitate. Totodată, este anul ce marchează apariția popoarelor turcice în Europa. Hunii vor reprezenta o amenințare majoră până la moartea lui Attila, în 453. Un alt popor turcic sunt avarii, semnalat în jurul anului 561 la Dunărea de Jos.

Popoarele germanice ce au atins regiunile noastre au fost reprezentate de diverse ramuri gotice și de gepizi. În anul 376, vizigoții conduși de Frithigern și de Alaviv se refugiază în Imperiul Roman. O altă ramură vizigotă condusă de Athanaric încearcă o rezistență armată în Caucazul, identificat ipotetic cu zona Buzăului. Lor li se atribuie tezaurul numit Cloșca cu puii de aur. În 386, ostrogotii conduși de Odotheus încearcă să se refugieze în Imperiu. Gepizii, tot un grup etnic germanic, sunt menționați pe cursul Tisei. După înfrângerea lui Attila, ei reușesc să controleze un timp zona Ardealului, având un centru militar în Apuseni.

Dintre toate popoarele migratoare care au fost semnalate pe teritoriul României, grupurile de germanici au suscitat cel mai mult atenția cercetătorilor, plecându-se de la ideea că în română ar trebui să existe cuvinte vechi germanice. Este adevărat că într-o vreme s-au exagerat posibilele influențe germanice (în primul rând gotice) asupra limbii române (Diculescu 1922; Gamillscheg 1935); totuși, problema acestei influențe asupra limbii române rămâne deschisă (vezi Poruciu 1990, care analizează cuvântul *teafăr*, considerat de autor a fi de origine veche germanică). Majoritatea cuvintelor considerate cândva a fi de origine gotică a fost explicată altfel, în special prin influența autohtonă.

Un eveniment important, cu implicații majore în etnogeneza sud-est europeană, este creștinarea hanului bulgar Boris (852–889) în anul 864/865, împreună cu o parte a elitei politice bulgare. Cu această ocazie, el adoptă titlul de ar³. În acest fel s-a accelerat simbioza dintre bulgarii de origine turcică și slavii sud-dunăreni, ducând la apariția unui nou popor: bulgarii. Ulterior, prin activitatea preoților Clement și Naum, discipoli ai fraților Chiril și Metodie, în ultimele două decenii ale secolului IX, se generalizează alfabetul chirilic, care se va răspândi apoi și la sârbi, români și ruși.

Se poate afirma că intervalul dintre secolele VI–VIII p. Ch. a fost esențial în etnogeneza europeană în general. În ceea ce privește sud-estul european, după succesul romanizării din primele secole ale erei noastre, expansiunea slavă va produce o nouă mutație etno-lingvistică majoră (cf. considerațiile recente privind etnogeneza sud-est europeană în volumul colectiv editat de Hänsel și Althammer 1987). Ultima mutație etno-lingvistică majoră din arealul central-european va fi cauzată de maghiari, în secolele IX–X.

Concluzii

Trei elemente etnice-lingvistice au avut un rol decisiv în etnogeneza sud-est europeană: tracii, coloniștii romani (neuniformi din punct de vedere etnic, dar impunând limba latină) și slavii. Aportul fiecărui grup a fost diferit, neexistând încă un consens asupra unor chestiuni de detaliu, dar – în general – existând consens în chestiunile esențiale. Astfel, administrația și armata romane nu au reprezentat un factor etnic uniform, ci un esențial factor lingvistic și de civilizație, ale cărui urmări se văd și astăzi: persistența a unui popor romanic în sud-estul european, astăzi compact pe un vast areal nord-dunărean și dispersat în câteva areale sud-dunărene. Referitor la influența autohtonă, traco-dacă, asupra limbii și civilizației românești, dar și asupra altor limbi învecinate, au existat diverse opinii. Am arătat mai sus perspectivele istorice și arheologice relevante demersului nostru, semnalând și câteva date lingvistice. Asupra altor date, lingvistice mai ales, dar și mitologic-religioase, vom reveni mai departe.

Din punct de vedere arheologic, există suficiente dovezi care arată persistența elementului autohton trac și/sau traco-dac, atât la nord cât și la sud de Dunăre până relativ târziu, cel puțin până în sec. V p. Ch., posibil chiar mai târziu. Din această perspectivă, nu poate fi surprinzătoare influența autohtonă asupra limbii române, dar și asupra limbilor vecine, mai ales asupra limbilor slave de sud, vorbite într-un areal locuit cândva de traci și de iliri. Asemănările dintre tracă și iliră erau mari, așa cum rezultă în urma analizării toponimelor, antroponimelor și teonimelor.

Este încă neclar în ce măsură slavii, în expansiunea lor spre sud, au intrat în contact direct cu vorbitori de limbă tracă. Acest lucru a fost posibil pe teritoriul actualei Moldove și în Maramureș, dar și la sud de Dunăre, mai ales în sudul Balcanilor, după cum au arătat cercetătorii bulgari. Câteva dovezi arheologice (amintite mai sus) sprijină ipoteza de lucru că, în primele decenii ale expansiunii slave spre sud, poate timp de unu-două secole, grupuri relativ compacte de carpi (și de alii daci liberi) precum și de traci încă vorbeau un dialect trac local și încă practicau ritualuri specifice. Din punct de vedere arheologic, sunt atestate riturile de înmormântare. Există însă în credințele populare românești și sud-slave rituri precreștine, fără îndoială de origine traco-dacă. Problema rămâne încă deschisă discuțiilor și cercetărilor viitoare. În orice caz, cercetările din ultimii ani, inclusiv cercetările noastre, unele prezentate în acest volum, arată că atât tracii/traco-dacii, cât și populația romanizată (proto-românii) trebuie să fi avut un anumit rol în etnogeneza slavă, după cum dovedesc unii termeni preluați de slavi înainte – se pare – de secolul VII p. Ch. Câtiva dintre acești termeni vor fi analizați și de noi mai jos.

3. Cuvântul este de origine latină – *Caesar* – împrumutat de slavi prin intermediar germanic sau, după cum crede P. Skok, derivat direct din lat. *caesarius*.

La orizontul secolelor IV–V, se constată așadar o puternică romanizare a Daciei și Traciei, dar și persistența unor elemente autohtone. Romanizarea zonelor necucerite de romani – Moldova, Maramureșul – nu se poate explica decât printr-un proces mai îndelungat de romanizare secundară, având un puternic focar de iradiere în Transilvania spre est și spre nord, prin „descălecări“, cunoscute ca atare în Evul Mediu.

Expansiunea slavilor a fost ultimul element important al etnogenezei sud-est europene. Interferențele slavo-române sunt clare, atestate atât prin cercetările arheologice, cât și prin existența unei influențe slave asupra limbii române. În lucrarea noastră însă, vom aborda celălalt sens de influență: al populației și limbii autohtonilor, tracii și traco-dacii, ulterior romanizați, asupra limbilor slave.

Termeni referitori la organizarea socială

Considerații preliminare

Problema relațiilor sociale, în mod special din perioada istorică ce o analizăm aici, de dinaintea secolului X p. Ch., a atras atenția cercetătorilor în numeroase rânduri. Datele de care dispunem la ora actuală ne permit reluarea discuțiilor, o dată cu reliefarea unor detalii pe care le considerăm esențiale ori care trebuie rediscutate în lumina ultimelor cercetări.

Analiza ce o propunem în continuare pornește de la observația că *proprietatea* este elementul central, fundamental ce a afectat relațiile interumane și interstatale de-a lungul timpului. Înseși documentele cele mai vechi, din lumea romană de exemplu, relevante abordării ce o propunem aici, arată că problema *hotarelor*, a *marginilor* unui teritoriu, unei proprietăți a fost centrală: „Istoria romană debutează sub semnul obsesiei hotarelor („l’obsession des confins“). A delimita, a marca propriul teritoriu, iată esența fondării Orașului [Roma] și a oricărui alt oraș“ (Moatti 1993: 3).

Și în teritoriul locuit de români situația este asemănătoare. În Evul Mediu, și țăările Române urmează – în general – liniile evolutive din Europa, cu unele particularități însă, unele importante. Astfel, societatea medievală occidentală perpetuează structura trinară *belatores* (cavalerii, luptătorii), *oratores* (oamenii bisericii) și *laboratores* (oamenii de rând). Și aici, esența problemei este stăpânirea pământului (Pop 1991: 9).

Una dintre caracteristicile esențiale ale societății românești medievale, care a dat acea *forma mentis* specifică, este „dreptul pământului“ sau „obiceiul din moși-strămoși“, numit în documentele medievale *ius Valachicum* sau *lex Olachorum*, cu alte cuvinte *tradiția orală*. Acest fapt excepțional – *oralitatea* – a fost relativ recent reanalizat într-un dicționar al instituțiilor feudale românești (Sachelarie și Stoicescu 1988, mai ales pp. 330–332, articol semnat de Dan Lăzărescu). În introducerea aceleiași lucrări, Val. Al. Georgescu prezintă succint principalele probleme cu care s-au confruntat autorii în elaborarea dicționarului. Câteva idei apar însă clar reliefate, sprijinind și discursul nostru mai departe. Astfel, instituțiile medievale, precursori ale celor moderne, au avut un rol ce nu poate fi neglijat. În ceea ce privește concret societatea românească medievală, autorul amintește subliniază amploarea și importanța termenilor-cheie derivați din lat. *lex* și *judex* (p. XII); vechimea cuvântului *hotar*, cu paralelă în albaneză: *hâtër*, *hatër*. (În această perspectivă, credem că ipoteza originii maghiare a termenului *hotar*, magh. *határ*, trebuie reconsiderată, deoarece în albaneză nu există cuvinte de origine maghiară; cercetările viitoare vor clarifica situația acestui cuvânt). Același autor amintește și de originea probabil traco-dacă a unor termeni românești (ulterior, o dată cu organizarea instituțională medievală, deveniți termeni instituționali), fără a aprofunda însă acest drum, larg deschis cercetării și discuțiilor (vezi mai jos). Apoi, nu trebuie subestimată importanța social-instituțională a unor termeni din sfera relațiilor interumane-familiale, cum este *bătrân* și care, pe lângă sensul cunoscut, uzual, are și sensul instituțional „corp de moșie de neam“, oglindind un proces complex și îndelungat de *continuă privatizare a stăpânirii* (p. XIII).

Analizei structurii social-instituționale de-a lungul timpului îi se opune – în general – tipul analizei- eveniment, de tip „senzațional, ieșit din comun“. Acest din urmă tip este cel mai frecvent în documentele istorice, pe când analiza instituțiilor ori a relațiilor interumane, familiale, intra – din punctul de vedere al istoricilor acelor timpuri – în sfera banalului, al faptului ce nu merita consemnat pentru viitor. Această indiferență ori lipsă de preocupare pentru „banal“ este un fenomen specific societăților antice în general (cf. Dondin-Payre 1993: 299–300; lucrarea analizează destinul

Glaurionilor în societatea romană pe parcursul a nu mai pu in de opt secole, remarcându-se – în ciuda sărăciei informa iilor pentru faptele „banale“ – tocmai perpetuarea unei familii ce a avut un rol important în Roma antică).

Termeni precum *familie, instituție, organizare socială, grupuri sociale, societate, stat* („summa institutio“) sunt esen iali într-o abordare din perspectivă diacronică ori sincronică. Nu putem dezvolta aici dezbaterile privind terminologia, mai ales că cercetările de la noi au fost marcate de presiunile ideologice și ideologizante de după al doilea război mondial, iar datele de care dispunem pentru realită ile din *Romania* occidentală nu se pot aplica automat realită ilor din spa iul românesc, deși multe elemente sunt, desigur, comune, iar generalizările posibile. Așadar, ca punct de plecare, acceptăm defini ia conform căreia *instituția este un ansamblu coerent, până la a deveni sistemic, de elemente ale organizării sociale* (Val. Al. Georgescu în Sachelarie și Stoicescu 1988: XIV). Desigur, institu iile medievale s-au cristalizat treptat, după sec. X, dar ele au avut precursori în organizarea socială anterioară precum și în terminologia corespunzătoare.

Vom încerca, așadar, să proiectăm un tablou cât mai coerent al societă ii daco-romane/ protoromânești în evolu ia sa până la realită ile medievale târzii, mai bine cunoscute din izvoare. Este vorba – și aici compara iile cu realită ile occidentale sunt posibile – de un proces de evolu ie, de continuitate, dar și de discontinuitate, de adaptări continue la impulsurile sociale, politice și civiliza ionale din jur, toate grefate pe un fond autohton, a cărui importan ă - după cum sperăm că va reieși din analiza noastră - nu mai poate fi ignorată ori minimalizată în favoarea importului (institu ional, terminologic, confesional, politic ori de alt fel). Este, pe scurt, un proces de continuitate-adaptare-transformare; altfel spus, o „continuă reformare“. Dacă încercăm o nouă paralelă la realită ile antice din Imperiul Roman, de exemplu în chestiunea raportului continuitate/ inova ie din sec. IV p. Ch. (așadar tocmai în perioada când etnogeneza românească era în curs), se observă continuitatea vie ii politice tardive, se constată existen a unor rădăcini adânci în vechea tradi ie romană (Claude Lepelley în Christol *et al.* 1992: 353). Se pune întrebarea în ce măsură asemenea afirma ii-constatări se verifică și în cazul provinciilor de răsărit ale Imperiului, în Dacia (deși în aceasta din urmă nu mai exista oficial o administrare romană directă) ori, în general, în întreg spa iul sud-est european, unde se poate vorbi de procesul etnogenezei românești, ulterior și de etnogeneza sud-slavă.

Pentru o mai clară prezentare a datelor, propunem să delimităm analiza și discu iile în trei sfere: a rela iilor familiale (incluzând aici și rela iile de rudenie), a celor administrativ-politice și a termenilor referitori la locuin e și/sau anexe ale locuin ei.

Termeni referitori la rela iile social-famiale

Majoritatea covârșitoare a termenilor referitori la familie este, în limba română, de origine latină. Gradele de rudenie, atât pe linie feminină cât și pe linie masculină, reflectă un sistem arhaic, de origine indo-europeană, dar având unele inova ii ce merg, în general, în direc ia simplificării (cf. Șaur 1975, unde se analizează situa ia din limbile slave în compara ie cu celelalte limbi indo-europene).

O simplă enumerare este suficientă pentru a arăta caracterul preponderent romanic al cuvintelor referitoare la familie. *Mamă* (și *mumă*⁴, care pune o importantă problemă de evolu ie fonetică; de asemenea, *maică*, de origine sud-slavă); *tată*; *soț*, *soție*; *fiu* (*a înfia*), *fiică*; *fiastru* ‘fiu vitreg’; *făt*, *fată* (în româna literară, *făt* nu mai este folosit ca masculin al lui *fată*), *fecior*; *geamăn(ă)*; *fin*; *văr* (*verișor*), *vară* (*verișoară*); *cumnat(ă)*; *socru*, *soacră*; *cuscru*, *-ă*; *noră*; *ginere*; *a se căsători*, *căsător*

4. De origine traco-dacă, **māma*, având evolu ia specifică nord-trac (daco-misic) *a* > rom. *u* și, uneori, *o*. Vezi capitolul final dedicat evolu iei fonetice.

(înv. ‘so’ < *casă*), *căsătorie*; *a se însura* (< **inuxorare*; atestat în romanitatea sud-est europeană, cf. Mihăescu 1978: 294); *a se mărita*, *măritiş* (româna are, aşadar, trei cuvinte cu sensul ‘a se căsători’, unul general – aplicabil atât femeii cât şi bărbatului – şi alte două, unul numai pentru femeie, celălalt numai pentru bărbat – perpetuarea unui model arhaic, doar parțial reflectat şi în alte limbi neolatine, este evidentă); *naş*, *naşă*; *mătuşă*; *unchi*; *nepot*, *nepoată*. (Alte discuții la Comşa 1982, un demers arheologic-lingvistic privind terminologia relațiilor de familie). Aici trebuie adăugată și întreaga terminologie a nunii (vezi și Brâncuș 1991: 82–87).

O discuție aparte o necesită formele derivate din lat. pop. **cumatra* (lat. clasic *commater*, ac. *commatrem*). În general, caracterul romanic al cuvântului a fost observat de mult (Miklosich 1886: 154, care compară formele românești și slave, propune explicarea formei slave *къмотръ* din lat. *compater*, concluzionând că, în limbile slave, este vorba de *ein pannonisches Wort*, un cuvânt panonic, cu alte cuvinte împrumutat din romanitatea panonică). Pe de altă parte, Rosetti (1986) nu discută cuvântul, al cărui sens general este ‘persoană care asistă la botez, naș(ă)’. Machek (262), după ce menționează limbile slave ce păstrează acest cuvânt (vsl. *къмотра*, c. *kmotr*, *kmotra*, slc. *kmotor*, *kmotra*, v. rus și r. dial. *kmotr*, pol. *kmotr*, *kmotra*, luz. de sus *knótr*, *knótra*, luz. de jos *knotś*, *knotśa*) a arătat că, la baza formelor slave, se află o formă latină populară **kumater* (lat. clasic *commater*), împrumutată de slavi, evident la o dată timpurie, după cum atestă răspândirea cuvântului. Mihăilă (1974: 93) consideră că româna moștenește cuvântul direct din latină, fără intermediar slav. Originea latină populară este incontestabilă, după cum reiese și din paralelele romanice occidentale (fr. *commère*, sp., port. *comadre*). În stadiul actual al cercetărilor, se poate afirma că româna și limbile romanice occidentale concordă întru totul în păstrarea unei forme derivate din lat. (clasic) *commater*, acuzativ *commatrem*, cu observația că în latina populară de la baza românei s-a extins o formă **comătra* (nu **kumăter*, cum reconstituia Machek), prin încadrarea cuvântului în categoria declinării I, foarte productivă, deoarece marca de feminin era clară: *-a*. (Cf. situațiile asemănătoare *mână* – *manus*, *soră* – *soror*, dar *surori* – *sorores*, *soru-mea*). Existența cuvântului în romanitatea sud-est europeană a fost semnalată de Mihăescu (1978: 241/ par. 230 și 292/ par. 300). O amplă discuție privind situația cuvântului românesc în raport cu situația din limbile slave și arătând că în română nu poate fi vorba de o formă transmisă prin intermediar slav, ci de o transmisie directă de la latina populară la română, a făcut-o Pușcariu (1943). Demonstrația sa se referă, în principal, la motivele pentru care, în română, întâlnim *ă* sub accent, explicat printr-un accent inițial pe prima silabă (*cúmătră*). Reamintim că *ă* sub accent apare în diverse poziții în română, de exemplu *a vedea-văd*, *fără*, *mătură*, *mălură* (accentuat și *mălúrá*) etc. Cazul *cumătră* pare apropiat formelor *mătură* și *mălură*, în secvența *ă* accentuat urmat de *r* în silaba următoare, neanalizată – din informațiile noastre – de cercetători. Vom reveni asupra acestei probleme în capitolul dedicat foneticii. În orice caz, nu poate fi susținută ipoteza originii slave a formei românești *cumătră*, respectiv că un idiom slav ar fi fost intermediarul între latina colocală și română. Cuvântul se referă la relațiile familiale fundamentale, având – de timpuriu – și conotații creștine. Răspândirea sa în limbile slave arată o influență protoromânească timpurie asupra idiomurilor slave.

Singurul idiom romanic din care slavii puteau împrumuta cuvântul era protoromâna (străromâna), dintr-o formă **cumatra*, cu redarea lui *u* prin *ъ*, tratament fonetic pe care l-am analizat și într-o altă situație (Paliga 1988 b). Așadar, o formă latină populară **cumatra* < **comatra* (față de *commatrem* în Romania occidentală) stă la baza formei românești și tot această formă a fost împrumutată și de slavi: *къмотра*. Forma de feminin este cea mai veche, masc. *cumătru* fiind analogic, după modelul *cuscră* – *cuscră*, *socră* – *soacră*. Forma masculină slavă *къмотръ* reflectă, de asemenea, derivarea din forma de feminin, calchiind – probabil – modelul românesc. Masc. *къмотръ* poate fi însă explicat și ca o creație internă, cf. și derivarea *vdova* > *vdovъсь* ‘văduvă’ > ‘văduv’. Și în acest caz, forma de feminin este cea mai veche, cea de masculin fiind derivată prin sufixare.

Un alt grup de limbi slave perpetuează o formă abreviată: s.-cr. *kûm* (pl. *kûmovi*, f. *kûma*), slv. *kûm*, f. *kûma*, mac., bg. *kum*, r. *kum* (gen. *kûma*, *kumá*), ucr. *kum*, *kumá*. Se observă că această formă abreviată este specifică, mai ales, limbilor sud-slave, dar și rusei și ucrainenei (în rusă se păstrează, dialectal, și formele neabreviate) (Skok 1971–1974, 2: 231–232: „hipocoristic“; Bezljaj 1976–1982, 2: 109; Gluhak 1993: 358).

Aceste forme preponderent sud-slave nu pot fi discutate independent de formele albaneze *kûme* = *kumtër* (*kumptër*) ‘cumătru’, f. *kumë* ‘cumătră’.

Probleme cronologice. Pentru a încerca delimitarea perioadei în care **cumatra* a fost împrumutat de slavi, trebuie să procedăm prin eliminare, mai precis prin eliminarea perioadelor extreme când era posibil împrumutul. Astfel, având în vedere răspândirea cuvântului în polonă și în rusă, există posibilitatea avansării ipotezei unui împrumut foarte timpuriu în perioada preexpansiune, adică în intervalul secolelor IV–V p. Ch. Contraargumentul este că, la acea dată, nu existau contacte strânse între populația romanizată din Dacia și slavi. La cealaltă extremă, poate fi avansat intervalul secolelor VIII–X p. Ch., dar un împrumut la această dată nu poate explica în mod satisfăcător răspândirea cuvântului în polonă și în rusă. Prin urmare, intervalul cel mai probabil când **cumatra* a fost împrumutat de slavi este în secolele VI–VII, adică imediat după expansiunea spre sud, când au existat contacte intense între populația romanizată din Dacia și slavi.

De altfel, așa cum se va vedea mai jos, cronologia propusă de noi este confirmată și de alte exemple. Acest interval este perioada în care slavii, imediat după expansiune, au împrumutat o serie de termeni de civilizație din romanitatea răsăriteană, singurul areal romanic cu care slavii au intrat timpuriu în contact direct. În cazul formei *къмотра*, *къмотръ*, nu poate fi admisă posibilitatea unui împrumut cult pe cale livrescă.

În ansamblu, trebuie respinsă ipoteza că rom. *cumătră* (forma de bază, cea de masculin fiind o creație analogică) ar fi fost împrumutat din slavă (DEX). Așa cum a arătat majoritatea cercetătorilor amintiți, formele românești perpetuează direct realitatea latinei populare din Dacia și din zona balcano-dunăreană. Este probabil că formele preponderent sud-slave *kum*, *kuma* (sârbo-croată, slovenă, bulgară, macedoneană), atestate și în rusă, dar având paralele și în albaneză, reflectă o inovație de tip hipocoristic-afectiv (ipoteza lui Skok), fiind însă dificil de apreciat dacă această abreviere a apărut la populația de limbă latină (protoromâni) sau ulterior, o dată cu împrumutarea cuvântului de slavi. Formele din albaneză pledează pentru prima ipoteză.

Nană, nene pun câteva probleme dificile. *Nană*, termen respectuos de adresare unei femei mai în vârstă, se regăsește în bulgară și s.-cr. (*nana*) precum și în albaneză (*nanë* ‘mamă’). Cuvântul trebuie apropiat de *nene*, termen respectuos de adresare unui bărbat mai în vârstă, prezent și în bulgară (*nenja*) și s.-cr. *nena*. Cuvintele sunt specifice limbilor sud-est europene. Forme apropiate întâlnim și în greacă: *νέγνος* ‘unchi’. Chantraine (1968–1980: 744) citează, în afara formelor grecești, skr. *nana* ‘mamă’, pers. *nana*, s.-cr. *nana* ‘mamă’, rus *njanja* ‘doică’, lat. *nonnus*, *nonna* ‘călugăr, călugăriță’ (> rom. *nun*, *nună*), gr.-biz. *nónnos*, întrebându-se, în concluzie: „dans quel sens s’est fait l’emprunt?“.

Deși Chantraine nu discută nici formele românești, nici pe cele albaneze, este evident că avem de-a face cu o largă răspândire, din sanscrită până în sud-estul european, a unor forme identice ori foarte asemănătoare. Identitatea de sens din sanscrită și din albaneză (‘mamă’) nu poate fi pusă în seama hazardului. Cuvântul este atestat într-o inscripție (nedată) de la Philippi, Macedonia: *ναννη Πετρονιας* (Mihăescu 1978: 293; acest autor discută cuvântul în categoria termenilor romanici populari referitori la familie; cf. Npp antic *Nanea*, discutat de Papazoglu 1969: 179). Sunt atestate antroponime trace și ilire ce trebuie discutate în acest context: NP ill. *Nanea* (Russu 1969: 227), NP tr. *Nana*, *Nanea*, f., *Nanas*, m.⁵ (Dečev 1957: 327).

5. Vezi mai jos lexiconul antroponimic, unde rediscutăm aceste forme.

Este, în acest caz, o situație specială: familia etimologică, de mare răspândire, este clară; este de asemenea clară atestarea cuvântului în romanitatea sud-est europeană. În schimb, nu este clar din ce idiom s-a răspândit cuvântul în sud-estul european. Chantraine nu avansează ipoteza că greaca ar fi limba-sursă de iradiere, deși o asemenea ipoteză nu poate fi exclusă. Pe de altă parte, existența cuvântului în albaneză și română conduce la ipoteza de lucru că, în traco-dacă și în iliră, exista o formă **nan(n)a*, **na(n)nđ*, fem., **nen(n)-*, masc. având sensul ‘femeie în vârstă, mamă’. Ipoteza este sprijinită de antroponimele citate. Pentru limba română, credem că trebuie pornit de la o formă traco-dacă **nen(n)-* > **neană* > *nană*, masc. *nene*. Ar fi fost de așteptat o formă **nănă*, dacă pornim de la un prototip **nana*. Absența nazalizării nu poate fi explicată decât pornind de la vocalism radical *-e-*. Cum însă vechimea cuvântului în romanitatea sud-est europeană este dincolo de orice îndoială, considerăm că nu există argumente care să se opună ideii că este vorba de un cuvânt vechi românesc. Având în vedere caracterul uzual al cuvintelor din această categorie, a relațiilor social-familiale, nu considerăm că este acceptabilă ipoteza unui intermediar slav care să explice nenazalizarea; trebuie pornit de la premisa că este vorba de un fenomen fonetic specific în trecerea de la traco-dacă la romanitatea sud-est europeană, apoi la română.

De altfel, formele *nanna*, *ninna*, *nonna* sunt citate în REW ca aparținând latinei populare în general, nu numai latinii balcanice în sens limitativ. Astfel, sub acest cuvânt, pentru română se citează formele *nani*, comparate cu pg. *nina nana* ‘nani nani’, v. it. *ninna* ‘fată’, dar și rom. *a anina*, dintr-un sens inițial ‘a agă a la leagăna copilului’. De asemenea, formele *naș(ă)*, *nănaș(ă)* sunt considerate derivate tot din acest radical. Nu este citată totuși forma *nană*, probabil deoarece la data elaborării dicționarului (1935), încă nu era clară situația formelor intrate în latinitatea sud-est europeană. Nici astăzi, originea acestor forme nu este întru totul clarificată; este însă dincolo de îndoială faptul că ele s-au integrat de timpuriu latinei populare din zona avută în vedere aici, sud-estul european.

Considerăm așadar că, în limbile sud-slave, este vorba de un element romanic (protoromânesc), indiferent de limba (greacă, iliră, tracă) ce a impus cuvântul în romanitatea sud-est europeană; inscripția de la Philippi este un argument suplimentar. În albaneză și în română, formele trebuie explicate prin perpetuarea unui element latin popular, eventual autohton trac (și/sau ilir în albaneză, dacă nu cumva este vorba de un element protoromânesc în această limbă, deoarece, în ipoteza unui element vechi, evoluția fonetică ar fi condus la o formă **nērē* - vezi discuția din capitoul dedicat etnogenezei sud-est europene). Când privește forma din rusă, nu există argumente care să se opună ideii că este tot un element vechi românesc (protoromânesc), deoarece am mai amintit aici asemenea cazuri (de exemplu, răspândirea formelor derivate din **kumatra*, discutate mai sus). Nu este plauzibil să credem că ar fi vorba de perpetuarea independentă a unei forme vechi slave în continuarea moștenirii indo-europene, deoarece nu există argumente care să susțină existența acestei forme în slava preexpansiune.

Copil, de asemenea și *cópil*, *cupil*, cu numeroase derivate: *copilăros*, a copilări, *copilărie* etc. alb. *kopil* ‘băiat, bastard, slugă’; s.-cr. *kòpil*, *kòpile* ‘bastard’, b. *kòpile*, *kopele*, *kòpelja* ‘spurius’, mac. *kòpile* ‘copil nelegitim’, *kòpiljak* ‘co car’ și/sau echivalent cu forma precedentă, *kòpili se* ‘a fi gestantă înainte de perioada firească’ (despre animale domestice: vaci etc.); ngr. *kopeli* ‘băiat, valet’, *kopelos* ‘spurius’. Brâncuș (1983: 68–70) consideră că în limbile slave a pătruns din română cu accentul pe prima silabă, *cópil*. În general, numeroși cercetători consideră că este un cuvânt din fondul preroman, tracic sau ilir (Pușcariu 1976: 171; Rosetti 1986: 248; Poghirc 1969: 340; Brâncuș, *loc. cit.*; Russu 1981: 295–297 îl include în categoria cuvintelor autohtone, iar în albaneză ar fi, poate, împrumutat din română). În BER (2: 613), este considerat vechi în bulgară, de origine obscură. Skok (2: 147) îl definește drept element „panbalcanic, de origine neclară”. Reichenkron (1966: 112) îl consideră dacic. Oștir (1921: 46) avansează ipoteza că ar proveni din stratul „alarodic” (pre-indo-

european), explicabil totuși prin albaneză, prin compunere cu prefixul *ko-* și *pjell* ‘a rodi, a naște’, dar comparându-l și cu alte forme, ca basc *kume* ‘copil’, lycian *kbatra* ‘fiică’ etc. Mihăilă (1974: 90) consideră că este de origine necunoscută, precizând însă că din română s-a răspândit în limbile vecine. Gămulescu (1983: 244) discută cazul antroponimului *Kopilași*, o familie din Bela Reba.

Cuvântul este, după cum au arătat cercetătorii, străvechi, existând discuții privind posibilul idiom-sursă, tracă și/sau iliră, în aceste limbi eventual dintr-un idiom pre-indo-european. Deși originea pre-indo-europeană este dificil de probat, aceasta poate fi luată în considerație (vezi capitolul dedicat toponimiei sud-slave, unde cităm alte exemple de origine posibil preie.; cf. Paliga 1993 c). În lumina cercetărilor de până acum, majoritatea lingviștilor consideră că este vorba de un element autohton, trac sau traco-ilir.

Termeni referitori la relațiile de proprietate și de autoritate statală

Relațiile de proprietate și de autoritate statală din perioada care ne interesează aici, înainte de secolul X p. Ch., nu sunt reflectate în documente. Problema care se pune este de a încerca reconstituirea unui tablou istorico-social plauzibil al acestei perioade. Pentru a propune o imagine convingătoare, se impune mai întâi a elimina din discuție acei termeni ce reflectă o evidență influență târzie - sud-slavă, turcă, maghiară. În acest sens, un ajutor substanțial îl constituie relativ recentul dicționar întocmit de Sachelarie și Stoicescu (1988). Pentru discuția de mai jos, am eliminat termenii mai recenți. În al doilea rând, am eliminat acei termeni de clară influență slavă, deoarece ne interesează aici direcția inversă de influență: dinspre română (proto-română) spre limbile slave. În al treilea rând, am selectat numai acei termeni ce se referă explicit la relațiile sociale de proprietate ori de autoritate statală. Nu toate cuvintele ce le vom enumera în continuare vor fi analizate în detaliu și nu toate au o etimologie clară. Lista ce o propunem însă mai jos poate fi un util punct de plecare și pentru alte discuții. Cuvintele notate în **aldine** vor fi discutate în detaliu, în continuare.

Adunarea stărilor, armaș; ban (1). Marele dregător al Olteniei, al Severinului ori al Craiovei; mare dregător în Moldova; **ban** (2), monedă; *bătrân* (Moldova, echivalent cu *moș* în ara Românească), vechi subdiviziuni teritoriale, care priveau o raclă (‘subbătrân’) sau întregul hotar al satului; *blestem*, formă tehnică fundamentală a dreptului feudal, cu conotații mistice și religioase; **boier**; *carte* (document); *cămară, cămăraș; cetate; curte, curtean; domn, domnitor, domnie; dregător* (< *a drege*); *fân* (produs de bază al economiei feudale); *fugă; fur, furt; hotar⁶, hotărnicie; ierbărit* (< *iarbă*) ‘dare pe vitele și turmele străinilor’; *iertare; împăcare, împăciuire; împrumut; închisoare* (< *închide*); *înșelare, înșelăciune; jude, judec* - termen fundamental (< lat. *judex*), păstrat în toate limbile romanice; de aici, *judecată, judecător, județ; jupân (giupân); jura, jurat, jurător, jurământ (jurământ cu brazda în cap, jurământ cu traista cu pământ la spinare, pe umeri etc.)* – termeni fundamentali ai dreptului tradițional românesc; formele vechi românești sunt *giura, giurat* etc.; *lege; martur, martor, mărturie, mărturisire; măsură; moșnean (moșinean, moșinaș)* în ara Românească, echivalent cu *răzeș* în Moldova, opus termenilor *rumân și vecin; moștenire* (< *moștean = moșnean*), *moștenitor* (termen fundamental); *oameni buni și bătrâni* (cu rol esențial în societatea tradițională); *oaste, ostaș, oștire, oștean; pită, pitar* (etimologie obscură, origine slavă incertă; este posibilă originea tracă și/sau iliră); **splai, plai, plăieș; răzeș** (< *rază*, nu de origine maghiară; discuții la Ivănescu

6. Alb. *hatër* 1. ‘hatâr, poftă’; 2. ‘parte; părtinire’ pare a unifica două cuvinte inițial diferite: unul autohton (sensul ‘parte, margine’), iar celălalt de origine turcă (de unde și rom. *hatâr*).

1980); *rumân, rumânie*⁷ (vecin în Moldova și *iobag* în Transilvania); *sat, sățean; scaun* (*cetate de scaun, a înscăuna*); *schimb* (în sensul comercial); *scut, a scuti, scutelnic; stăpân, a stăpâni; stână, stânit; străin; strungă* (*datul strungii*); *sulgear, sluger*, dregător în ara Românească și în Moldova însărcinat cu aprovizionarea curii domnești și a armatei (etimologie dificilă, vezi Mihăilă 1973: 160); *șerb, șerbie; tâlhar; trădare, trădător; țară, țăran; ținut* (< *a ține*); *ucișă (< ucide); vâtaf, vâtah, vâtaș, vâtav; vinde, vânzare; zestre*⁸.

Așa cum se poate observa din lista selectivă de mai sus, originile acestor termeni specifici societății românești medievale sunt diverse: latină (majoritatea, cum este și firesc), autohtonă traco-dacă (urmând, ca importanță cel puțin, primei categorii, ceea ce este de asemenea firesc), slavă (deși în unele cazuri ar fi vorba, mai degrabă, de slavă ca intermediar între un strat mai vechi, dacă nu cumva trebuie rediscutată situația în ansamblu), turcă, neo-greacă. Vom reveni mai jos asupra unor forme relevante sau care necesită discuții suplimentare.

Plai, splai (derivat *plăieș*) reflectă forma latină populară **plagium* ‘coastă, ărm’ < gr. *plagios* ‘oblic, înclinat’. Cuvântul este frecvent întâlnit în toponimia sud-slavă (*Plaj*; alte exemple în capitoul dedicat toponimiei). Semnalăm aici doar faptul că paralela din română *plai/splai* se regăsește în italiană: *piaggia* ‘coastă, ărm’ - *spiaggia* ‘plajă’. Este un argument suplimentar al vechimii cuvântului în română. În Evul Mediu, *plai* și *plăieș* erau termeni de organizare administrativă. Vechimea lor este incontestabilă, având paralele evidente în sud-estul european și în italiană. Ipoteza originii slave trebuie respinsă cu desăvârșire, nefiind susținută de nici un argument.

În continuare, vom analiza în detaliu câteva dintre cuvintele relevante demersului nostru.

Ban, giupân/jupân (gupân), stăpân

Formele discutate mai jos se pot încadra într-o sferă semantică asemănătoare, ‘conducător, stăpân’: (1) *ban1* ‘stăpân, conducător’ și *ban2* ‘monedă’; (2) *giupân*, ulterior *jupân*, cu un sens aproximativ asemănător lui *ban1*; (3) *stăpân*. Toate aceste forme par a avea un element comun: *-ban, -pan* > *-pân*, al cărui sens poate fi reconstituit ‘conducător (local), șef al unei comunități’. O primă întrebare se impune: sunt aceste forme înrudite, reflectă o moștenire veche? Să încercăm o trecere în revistă a principalelor forme.

Ban; cr. *ban*, b. *ban* ‘conducător’; pol. *ban* ‘monedă’ (învechit); mag. *bán* ‘conducător de la frontiera Ungariei’ (Croatia). Cuvântul este astăzi folosit uzual numai în română cu sensul ‘monedă’; sensul ‘conducător’ aparține terminologiei sociale medievale, în toate aceste limbi.

Ban1, cu două sensuri: ‘conducător’ și ‘monedă’. În general, cuvântul a fost analizat separat pentru cele două sensuri, așadar considerându-se că este vorba de două cuvinte diferite. Astfel, pentru primul sens ‘conducător’ s-au propus explicațiile următoare:

(a) Origine slavă (Cihac 1870-1879, II: 8; Macrea 1958: 66; Rosetti 1978: 297, 431). Această ipoteză s-a bazat, probabil, pe faptul că există forme asemănătoare în sârbo-croată, bulgară și maghiară (*ban, bán*).

7. Sens apărut în perioada când românii erau sub ocupație străină (vezi discuția în partea introductivă a lucrării).

8. Deși nu discutăm aici acest cuvânt, considerăm că etimologia uzuală, lat. *dextra*, nu se poate susține. Noi credem că este un element autohton, derivat de la ie. *g'hesr-e* ‘mână’, cu evoluția *-sr-* + vocală în *-str-* + vocală. Sensul străvechi al formei *zestre* trebuie să fi fost ‘ceea ce se aduce în mână’ = ‘avere’, mai exact ‘averea miresei’. Precizăm doar că nu există un cuvânt reconstruibil pentru faza străveche indo-europeană, deoarece *mână* era cuvânt tabu; tracă se apropie aici de greacă: *χεῖρ*.

(b) O versiune a acestei ipoteze consideră că în română cuvântul ar trebui explicat ca influență maghiară (Tiktin 1903-1925: 152; DA I: 471; Iorga 1905, I: 135; Șăineanu 1929: 52; Cioranescu 1960 sq.: 64, cu ezitări; Tamás 1967: 90; Mihăilă 1973: 74).

(c) Origine slavă sau maghiară (Coteanu et al. 1975: 72). O asemenea ipoteză indecisă își are explicația, probabil, în faptul că formele nu sunt satisfăcător explicate nici în limbile slave, nici în maghiară.

Pe de altă parte, analizele etimologice comparative, propuse pentru a explica aceste forme răspândite pe un teritoriu vast, sud-est european, nu aduc dovezi convingătoare.

(a) Cuvântul ar fi de origine persană, iar de aici ar fi fost transmis în Europa de turci (Miklosich 1884, I: 11; 1886: 7; Matzenauer 1870: 103). Ipoteza nu este ușor de acceptat. Forma turcă *ban* este rară. În plus, influența turcă asupra limbilor europene este târzie și, evident, nu putea impune un termen esențial de structură socială, în fapt de instituție. Pe de altă parte, maghiar *bán* este ‘un guvernator de la frontiera Ungariei’ (Benkő et al. 1967 s.v.).

(b) Slav *ban* ar fi de origine mongolă, forma de referință fiind *bojan*, de aici *ban* (Berneker 1908-1913: 42; Bezlaj 1976 sq.: 10). Schimbările fonetice nu sunt însă consistent argumentate, astfel încât această ipoteză nu s-a impus.

(c) S-a avansat și ipoteza că *ban* ar fi de origine persană, cuvântul ajungând în limbile europene prin intermediar avar (Onions 1969: 72).

Ban (2) ‘monedă’. În română, formă vie și mult folosită; cuvântul mai este atestat în bulgară și polonă, dialectal și învechit.

(a) Unii lingviști consideră că este vorba de „un element vechi slav” (Cihac 1870-1879, II: 8). Este dificil de acceptat această ipoteză, în primul rând deoarece sensul ‘monedă’ nu este specific limbilor slave, din contra. Distribuția în teren a termenului ne arată că discuțiile nu pot porni de la teritoriile polon și bulgar.

(b) Una dintre cele mai interesante explicații a fost dată cu un secol în urmă: „*Ban* este moneda emisă sub autoritatea unui *ban*, tot așa cum la italieni întâlnim forma *ducat*, iar la englezi forma *sovereign*” (Hasdeu 1887-1898: 2448). Această explicație a fost acceptată de alii lingviști (Tiktin 1903-1925: 151; Șăineanu 1929: 52; Macrea 1958: 66). O versiune a acestei ipoteze este că forma românească este de origine maghiară, idee susținută, evident, de lingviștii maghiari (Tamás 1967: 91; ipoteza este acceptată, fără o argumentație necesară, de Rosetti 1986: 384). Dificultatea constă și aici în faptul că sensul ‘monedă’ nu este specific maghiarei.

(c) O ipoteză foarte interesantă, rareori discutată, a fost expusă de S. Pușcariu (DA I: 472; Pușcariu 1923) care consideră că rom. *ban* ‘monedă’ trebuie explicat prin apropiere de arom. *a bānā* ‘a trăi’ (cf. Papahagi 1974: 191); această formă ar fi, după părerea lui Pușcariu, de origine pre-romană, reconstituind o formă traco-dacă **bann-* ‘viață - vite - bani’. Conform acestei ipoteze, nu ar fi nici o legătură între sensurile ‘stăpân’ și ‘monedă’, asemănarea fiind – deci – un rezultat al hazardului. Pe de altă parte însă, Pușcariu consideră că este vorba de un cuvânt străvechi, traco-dac. Este ceea ce credem și noi, dar aducând argumente de altă natură. De fapt, o formă tracă **bann-*, cu sensul reconstituit de Pușcariu, nu este ușor de acceptat; există însă, așa cum vom arăta în continuare, forme trace – atestate de scriitorii antici – ce sprijină într-adevăr esența ipotezei lui Pușcariu: un element autohton, traco-dac.

(d) În sfârșit, alii autori consideră cuvântul de origine necunoscută (Cioranescu 1960 sq.: 65; Coteanu et al. 1975: 72).

După părerea noastră, putem explica atât sensul ‘stăpân’ cât și sensul ‘monedă’. Înainte de a trece la discutarea celorlalte forme, considerăm că într-adevăr cuvântul este – așa cum a sugerat Pușcariu –

de origine traco-dacă, dar dintr-o formă **ban-*, înrudit cu persan *ban* ‘stăpân’, de asemenea ‘casă’ (Horn 1893: 40), dar și *pan*, cu alternanță a *p/b*, deja analizată de Benveniste (1962: 168) pentru rădăcina **peH3* > **po-* ‘a bea’. Revenind la formele pe care le discutăm în acest context, rădăcina ie. reconstituită este **pa-* ‘a proteja, a hrăni’, iar pe de altă parte **poi-* ‘a proteja vitele, a duce la păscut’. Aceste două rădăcini sunt analizate separat de Pokorny (1959: 782, 839), de asemenea separat, dar observându-se înrudirea lor inițială probabilă, în Morris et al. (1979: 1532, 1535).

În al doilea rând, sensul ‘monedă’ pentru *ban* pare a avea „rude” în vechea indiană: *panah* ‘un fel de monedă’ (Mayrhofer 1953, II: 196), *pan* ‘a onora; a cumpăra, a negocia’, *pana* ‘a juca pentru câștig; monedă; casă’ (Monier 1976: 580).

Considerăm că asemănarea dintre aceste forme nu este un rezultat al întâmplării. În acest sens, ipoteza lui Hasdeu că „banul este moneda emisă sub autoritatea unui Ban” capătă astfel un contur mult mai precis, fiind una din numeroasele ipoteze admirabile avansate de Hasdeu. Acum putem însă observa că paralela semantică și formală ‘stăpân’ ‘monedă’ trebuie explicată ca o inovație independentă în cele două areale lingvistice, nu de păstrarea unei paralele străvechi la nivel indoeuropean, deoarece nu existau monede la acea dată. Valoarea produselor era dată prin troc.

županъ, v.sl., ‘conducător al unei regiuni’, *župa* ‘regiune, inut’; slv. *župan*, înv. ‘conducător’, mod. ‘primar’ (singura limbă în care cuvântul este încă folosit); s.-cr. *župa* ‘regiune’, *župnik* ‘preot’; mac. *župan* ‘jupân’, *župnik* ‘preot catolic’; c., slc. *župan* ‘conducător’; pol. *župnik* ‘distribuitor de sare’. Cuvântul este răspândit și în maghiară (*ispán* ‘conducător’) precum și în lituaniană (*žiuponė* ‘doamnă’). Rom. *jupân* (vechi *giupân*). Formele sunt învechite, cu excepția limbii slovene.

(a) Pentru română, unii autori au considerat că termenul este de origine slavă (Cihac 1870–1879, 2: 161; Tiktin 1903–1925: 880; Dragomir 1921: 147, 165; Șăineanu 1929: 351; Rosetti 1978: 318, 344). Uneori s-a subliniat faptul că forma cea mai veche din română, *giupîn*, așadar cu fonemul *ğ*, este un detaliu fonetic dificil, care îngreunează în mod evident simpla derivare sl. *ž* > rom. *ğ* (grafiat *gi*). Ca atare, unii autori, care susțin în tot ipoteza originii slave a cuvântului, au presupus „un împrumut imediat de la slavi” (Skok 1936: 34; Popović 1960: 609; Duridanov 1991: 3 sq.). Mihăilă (1971: 360 sq.; 1973: 16 sq.) a arătat că ipoteza unei serii de „împrumuturi imediate” de la slavi în română (în care ar intra, pe lângă această formă, și *sută*, *stăpân*, *stâncă*, *smântână*, *mătură*, *baltă*, *gard* etc.) nu este ușor de admis. Fiecare din exemplele invocate că ar reprezenta o serie de „împrumuturi imediate” pune anumite probleme de detaliu, de evoluție fonetică în primul rând, dar și privind idiomul de origine. În general, nu există nici un argument convingător că în română ar exista elemente slave împrumutate anterior secolului X.

(b) Din cauza detaliilor de evoluție fonetică, alii autori consideră că este vorba de un cuvânt de origine necunoscută (Giuglea 1922: 361; Pușcariu 1976: 256; Cioranescu 1960 sq.: 458; Coteanu et al. 1975: 482). După cum se știe, sub eticheta „origine necunoscută” (foarte frecventă în DEX, de exemplu) se află și cuvinte de origine traco-dacă.

(c) S-a avansat chiar ipoteza unei origini latine, dintr-o formă populară reconstituită **giupanus* < gr. *γυπη* + *-anus* (Giuglea 1923: 604; rediscutată de Diclescu 1927). Este, desigur, o ipoteză greu admisibilă; ea este însă relevantă pentru eforturile de a se încerca o altă explicație, sesizându-se, probabil, dificultatea explicației ca „împrumut imediat de la slavi”.

(d) Revenind la ipoteza sa mai veche, Giuglea consideră că *jupân* trebuie discutat în relație cu *stăpân*, pentru ambele avansând ipoteza unei origini autohtone, traco-dace (Giuglea 1988: 32; studiul a fost publicat inițial în anul 1944, în limba germană).

Trebuie arătat aici că - indiferent de etymonul cuvântului - formele cehă *pan*, *pán*, slovacă *pán* și polonă *pan* sunt derivate din *župan*. Schimbările fonetice au avut loc în arealul ceho-slovac: *župan* > **špán* > *pán*, cu lungirea compensatoare a vocalei, în unele din aceste forme (*a* > *á*), din cauza căderii lui *u* (Brückner 1970: 393). Explicația dată de Machek (1971: 731), care consideră pentru cehă o

derivare de tipul *župy pán* ‘stăpânul unui inut’ > *župan*, este neconvingătoare, cum tot neconvingătoare este și alternativa de explicare *župa* ‘inut’ + *-anъ* > **župan*. Sl. *župa* ‘inut aflat sub autoritatea unui *župan*’ trebuie explicat ca un derivat regresiv: *župa* < *župan*.

Propunem așadar reconstituirea unei forme trace **ğupan-*, posibil și **ğupdn-*, acceptând ideea că traco-daca avea cel puțin o vocală neutră de tipul /ð/. Vom reveni asupra acestor detalii în capitolul dedicat foneticii.

Cea mai timpurie atestare în epoca medievală timpurie pare a fi inscripția de pe un vas datat în secolele IX–X, descoperit la Sănnicolau Mare. S-au purtat numeroase discuții privind proveniența acestui artefact. El a fost descoperit în contextul unor obiecte ce au aparținut unei populații turcice (Olteanu 1983: 166; Teodor 1981: 65–66 și pl. 22–24). Nu este de competența noastră să ne pronunțăm asupra provenienței vasului. Inscripția este următoarea:

□□□□□□.□□□□□□.□□□□□□.□□□□□□□□□□
 □□□□□□□□□□.□□□□□□□□.□□□□□□□□□□.□□□□□□□□.□□□□□□
Buila zoapan täsidü
gätugi
Butaul zoapan ta[ru] itzigi täsi

Traducerea literală ar fi (după Németh 1932):

Buila jupân a făcut cupa
 Butaul jupân a pus < să fie > adaptată pentru agățat.

Grafia □□□□□□ nu poate reflecta decât formele *giupân/jupân* și/sau *župan*, deja răspândite la români și la slavi.

**Stopanъ*, v.sl., ‘conducător’; b. *stopan(in)* ‘domn, so’, *stopnica, stopanina* ‘soție’; mac. *stópan* ‘proprietar; capul familiei; stăpân; so’; s. *stopanin* ‘stăpânul casei’; alb. *stopan* ‘stăpân al ciobanilor’. Rom. *stăpân*.

Acest cuvânt poate fi acum analizat cu mai multă claritate în contextul formelor din sfera semantică ‘stăpân, conducător local’.

(a) Ca și în cazul formei înrudite *jupân*, s-a avansat ipoteza că este un cuvânt de origine slavă în română (Cihac 1870-1879, 2: 351; Tiktin 1903-1925: 1483; Șăineanu 1929: 613; Rosetti 1978: 320; 1986: 287).

(b) S-a sugerat și o origine latină, din forma reconstituită **stipanus* < *stips* ‘monedă mică’ + *-anus* (Giuglea 1923, ipoteză rediscutată de Pușcariu 1976: 283). O ipoteză asemănătoare (originea latină) a fost sugerată, cum am arătat, și în cazul formei *jupân*. Lingviștii care au propus asemenea ipoteze au sesizat vechimea cuvântului în română.

(c) Tot o origine latină, dar din *hospitanus*, a fost avansată de Barić (1919: 93-94).

(d) Origine necunoscută (Coteanu et. al. 1975: 189).

(e) Origine tracă, dintr-un prototip înrudit cu german *Stab*, skr. *sthapáyami* (Philippide 1923□ 1928, 2: 14; Pârvulescu 1974: 28; Ivănescu 1980: 254; Brâncuș 1983: 147). De asemenea, Giuglea (1988: 32) revine la ipoteza avansată anterior, considerând cuvântul de origine autohtonă traco-dacă și discutându-l în legătură cu forma *jupân* (vezi mai sus). Skok (3: 339) îl consideră iliro-tracic, probabil înrudit cu sl. *stana*, rom. *stână*.

Este interesant de observat că, dintre toate formele (probabil înrudite) analizate în acest context, mai ales aceasta este considerată de tot mai mulți cercetători a fi de origine tracă, în ciuda asemănării frapante dintre formele *ban, giupân/jupân, stăpân*. Este de semnalat faptul că Giuglea a revenit

ulterior asupra ipotezei sale inițiale, observând asemănarea dintre *jupân* (*giupân*) și *stăpân*. Într-adevăr, formele cele mai apropiate de cea românească sunt skr. *staphāti*, *sthapana* ‘a sta, a men ine, a păstra’, *sthapin* ‘făuritor de imagini’ (Monier 1976: 1262). Prima parte a compusului reflectă rădăcina ie. **sta-* ‘a fi, a sta’ (Pokorny 1959: 1004; Morris et al. 1979: 1542). A doua parte a compusului (*-pân* în română, *-pan* la vorbitorii de idiomuri slave) reflectă aceeași formă *-ban*, *-pan* analizată mai sus.

Atestarea formelor trace. Un argument decisiv în demersul nostru ar fi atestarea formelor trace. Avem acum la dispoziție un corpus important de forme trace reprezentate, mai ales, de antroponime și de toponime. O primă observație, pe care o reluăm cu argumente suplimentare în capitolul dedicat foneticii, este aceea că scriitorii greci și latini, care ne-au transmis aceste forme trace în textele lor, nu puteau reda cu acuratețe fonemele (sunetele) specifice trace, cum sunt *č*, *ǵ*, *š*, *ž*, *ts* (*t̥*), *ð* (*ǎ* în română, *ě* în albaneză, *ь* în bulgară) etc. Este un punct de plecare extrem de important, în general cunoscut. Evident, scriitorii greci și latini nu pot fi blamați pentru incorectitudine sau superficialitate; ei – pur și simplu – notau un cuvânt străin, în context un toponim ori un antroponim trac, în funcție de posibilitățile practice ale alfabetului grec ori roman.

Astfel, formele trace reconstituite de noi **ban-*, **pan-*, poate și **pðn-* sunt atestate ca antroponime trace – *πανευς*, *πανεξς*, *παναξς*, *παναις* (Dečev 1957: 42, cu referire la rădăcina ie. **pa-* ‘a paște’, sugerată și de noi mai sus). Aceste forme trebuie apropiate și de antroponimul illyr *Panes* (Russu 1969: 231).

Cât privește formele paralele cu alternanța *p/b*, postulată de noi, apar cu sensul de ‘fortăreață’ (cf. sensul ‘casă’ *v.* ‘stăpân’ din persană pe care l-am amintit deja) în exemple precum NL *Βαρεξ* în Dacia Mediterranea sau NPp *Βαντιοι* (Dečev 1957: 42). Cu grafia *p*, același în eles apare în forma Panion, un oraș din Propontis, cu ethnikonul corespunzător *πανιτης*, dacă aceste forme sunt într-adevăr trace, posibil scitice sau „scitoide” (Dečev 1957: 355). Înrudirea dintre tracă și scitică era, probabil, destul de mare. Mai interesante însă, în acest context, sunt formele albaneze *banák* ‘teacă’, *bánë*, *banésë* ‘locuință’ (cf. aici persană *ban* ‘casă’). Sensul primitiv ie. ‘a proteja’, specific rădăcinii discutate mai sus, este bine păstrat (cu unele dificultăți în explicarea evoluției fonetice, deoarece – în cuvintele vechi – *n* intervocalic rotacizează în albaneză). Discutabilă, totuși posibilă, este relația dintre formele albaneze și arom. *a băna* ‘a trăi’, *bană* ‘viață’ (cf. Papahagi 1974: 191).

Giupân, pentru care reconstituim un prototip **ǵupan-*, de asemenea și **ǵupðn-*, este frecvent atestat, dacă – lucru foarte important – nu suntem înșelați de grafiile antice, ce nu puteau nota riguros unele sunete specifice. Astfel, întâlnim grafii precum NP *Diuppaneus*, *Diopanes*, *Dorpaneus*, *Diurpaneus* și, în grafii grecești, *υπαναις*, *οπαναξς* (Dečev 1957: 141, 150; Russu 1967: 104 – ipoteza acestuia din urmă, ce propune pentru toate aceste forme o explicație din rădăcina ie. **derep-* ‘a vedea’, este desigur greu de acceptat; este totuși surprinzător că nici Dečev, nici Russu nu au sesizat relația – evidentă în opinia noastră – dintre *giupân* și formele trace menționate). Acest antroponim, bine atestat, este cunoscut mai ales ca numele regelui dac *Duras Diurpaneus*, amintit în texte a fi domnit cândva după moartea lui Burebista și înainte de urcarea pe tron a lui Decebal. Trebuie observat că oscilațiile grafice *diu-*, *dio-*, *dyr-*, *dor-* reflectă încercări de a se nota un sunet specific tracei, dar inexistent în latină sau greacă. Așadar, grafia cu *r*, ce apare în unele forme (accentuăm, *numai* în unele), nu reflectă existența reală a acestui sunet, ci încercarea de a nota un sunet specific, inexistent în greacă sau latină.

Stăpân pare a nu avea atestări clare în textele antice (deși, oarecum paradoxal, tocmai acest cuvânt a fost primul pentru care unii lingviști au admis originea autohtonă). Totuși, un toponim grafiat *Στενεξ* este atestat în teritoriul trac (Procopius, *De aedificiis* 4. 4), foarte probabil coradical cu forma românească *stână*, cuvânt de altfel răspândit pe un areal vast sud-est european (vezi mai jos).

Revenind la forma *giupân*, trebuie amintit că aceasta este atestată în inscripția descoperită la Sânnicolau Mare, analizată de noi mai sus. În această inscripție, grafiile □□□□□□/□□□□□□ au fost

considerate de Németh (1932) a nu avea nici o legătură cu slav *župan*, el reconstituind o pronunție **čaban*. Noi considerăm, din contra, că grafiile nu pot reda – în litere grecești – decât forma *jupân*, respectiv *giupân* ori pronunția slavă *župan*. De asemenea, considerăm că este vorba despre forme atestate încă din antichitate, este adevărat cu grafii străine, inevitabil aproximative, totuși suficient de clare pentru a permite o analiză etimologică.

Dorim să amintim, în treacăt, că numele teonimului grec *Pan* nu a fost încă satisfăcător explicat (Chantraine 1968–1980: 855; Frisk 1960: 470). După părerea noastră, teonimul avea sensul de ‘stăpân (de turme)’ și este, din punct de vedere etimologic, înrudit cu formele trace *ban*, *pan* analizate mai sus. Nu este exclusă o origine tracă a acestui teonim grecesc ori o perpetuare a unei străvechi forme dintr-un idiom numit convențional pelasgic, etichetă sub care pare a se ascunde un idiom satem înrudit cu o fază arhaică a tracei, de dinaintea mării invazii doriene ce a impus în Grecia un idiom centum.

Vătaf, regional și învechit și *vătav*, *vătaș*, *vătaj*, *vătah*. Cuvântul apare și în ucraineană (*vataha*), polonă (*wataha*), bulgară (*vatah*) și sârbo-croată (*vatak*). În limbile slave, sensul este ‘șef, conducător’; româna are cea mai largă sferă semantică: (1) supraveghetor al servitorilor la curtea unui boier ori la mănăstire; (2) conducător al unui grup de curteni sau de oșteni ai domnului; (3) un personaj important în jocul Călușului. Atât în română cât și în limbile slave, formele sunt ieșite din uz. Fără îndoială însă, în Evul Mediu, era un termen frecvent folosit. Cuvântul a ridicat nu puține probleme de etimologie (vezi discuțiile la Vasmer *REW* 1: 172; Brückner 604; Tiktin 1719). Capidan (*DR* 3: 191) și Șăineanu (*DU* 691) au înclinat spre o explicație prin turc *vattas* ‘cioban’. Skok (1971-1974, 3: 568) a respins ferm această explicație, deoarece – în nici unul din idiomurile balcanice și nici în română – cuvântul nu are sensul de ‘păstor, cioban’; de asemenea, Skok a criticat și eventuala explicație prin s.-cr. *hvatati* ‘a înlege, a concepe’. Credem că explicația propusă de Barić (*IF* 5: 297), mai exact apropierea de alb. *vetë* ‘însuși, îns’, se îndreaptă spre un drum corect: moștenirea autohtonă preromană, tracă, eventual traco-iliră. Considerăm, pe de altă parte, că nu alb. *vetë* lămurește situația formelor discutate aici, deoarece sensul cel mai vechi al cuvântului trebuie căutat în sfera semantică ‘șef, conducător, persoană de vază’, după cum vom încerca să arătăm în continuare.

Înainte de a avansa ipoteza noastră, este necesar să cităm, înainte de toate, câteva forme trace atestate în grafie latină sau greacă, relevante – în opinia noastră – pentru explicarea lui *vătaf*, *vătaș* etc. Există, în contextul subliniat, câteva forme trace relativ bine atestate. În primul rând, *Ουετεςπιος*, *Βετεςπιος* (*Vetespios*, *Betespios*) ‘un epitet pentru Heros’, cu alternanță grafică *b/v* (despre asemenea situații vom discuta într-un capitol separat). Dečev (1957: 56), reluând o ipoteză a lui Kretschmer (*Glotta* 14, 1925: 103), apropie cuvântul de alb. *vetë*, făcând astfel o asociere, probabil independentă, cu ipoteza lui Barić, despre care am amintit mai sus. Așadar, combinând ipoteza Barić cu ipoteza Kretschmer-Dečev, pare firească apropierea *vătaf*, *vătaș*, *vătaj*, pe de o parte, de formele trace *Vetespios*, *Betespios*; nu considerăm însă corectă raportarea la alb. *vetë*. În sfârșit, Russu (1967: 127), consideră că teonimul trac trebuie explicat prin formula **vet-espos*, respectiv ie. **wet-* ‘an’ și **espos* ‘cal’, așadar ‘cal de un an’. Nici această explicație nu poate fi acceptată. Înainte de a expune ipoteza noastră, credem că nu trebuie ignorate nici alte forme trace, posibil înrudite cu *Vetespios*: NP *Vitupaus*, *Vithopus*, *Βειθιπιης* (Dečev 1957: 47).

Pornind de la un sens primar în sfera ‘conducător, șef, stăpân’, considerăm că trebuie să ne raportăm la rădăcina ie. **wat-*, **wet-*, *wot-* ‘a inspira, a eleva spiritual’. Câteva forme derivate din această rădăcină sunt elocvente: lat. *vates*, *-is* ‘profet, în elept, poet’; galez *ovateis*, nom. pl. = lat. *vates*, v. irl. *faith* ‘vizionar, profet’. Tot de la această rădăcină este derivat și teonimul germanic *Woden*, de aici și eng. *Wednesday* ‘ziua zeului Woden, miercuri’; strâns înrudit cu această formă este teonimul nordic *Odhinn*, zeul suprem și creatorul cosmosului și al omului, zeul în elepciunii,

războiului, artei, culturii și al morilor, adesea identificat cu zeul teuton *Woden* (vezi formele la Pokorny 1959: 1113 și în *AHD* 1547).

Pe linia moștenirii traco-dace, teonimul *Vetespios* (eventual și antroponimele *Vitupaus*, *Vithopus*) ni se pare apropiat de formele amintite mai sus, în mare parte tot teonime ori în sfera semantică ‘persoană inspirată, de vază’, așadar în sensul anticipat de noi mai sus. Sensul străvechi, în sfera cultic-religioasă, este perpetuat în Jocul Călușului, a cărui vechime este incontestabilă. Atestările formelor antice sunt, credem, foarte aproape de pronunțarea reală din tracă, ce se poate reconstitui - coroborând atestările antice cu formele moderne din română, bulgară, sârbo-croată și ucraineană - ca **Vetešpios*, **Vatešpios*, **Vatethpios*. Vom reveni asupra acestor forme în subcapitolul dedicat antroponimiei preslave.

Baci ‘vătaful stânei, vătaful ciobanilor’; b. *bač* ‘păstor alpin’, *bačo*, *bačjo* ‘nene’; mac. *bač* ‘baci’; s.-cr. *bač* ‘păstorul-șef al unei *bačija*’. Răspândit la nivel dialectal și în cehă (*bača*), polonă (*baca*, *bacza*), ucraineană (*bac*); de asemenea, în maghiară (*bács* ‘păstor’ și *bács* ‘nene’, cf. situația din bulgară) și neogrecă (*πασιος*). Brâncuș (1983: 31-32) a analizat situația formelor în arealul sud-est european, arătând că în albaneză forma *baç*, rară, este echivalentă cu *djathar* < *djathë* ‘brânză’. Răspândit în toponimie și onomastică (Drăganu 1933: 71-72 și Iordan 1963, s.v.). Nu este admisibilă originea maghiară, așa cum sugerează Tamás (1967: 86), preluând necritic ideea avansată inițial de Pușcariu în DA. Barić (1919: 2) crede că formele s-ar fi răspândit din albaneză. Cercetările mai noi au subliniat, în general, caracterul autohton traco-dac (eventual traco-ilir) al acestor forme (Russu 1981: 253; Rosetti 1986: 244; Poghirc 1969: 335, „neclar, probabil autohton“; Ivănescu 1980: 255). Pentru arealul ceh, Machek (1971: 41) consideră că este vorba de un „termen păstoresc carpatic“, de origine neclară (cf. Holub-Kopečný). Skok (1: 85) consideră că în sârbo-croată este un element de origine românească, accentuând ideea că românii sunt cei ce au răspândit formele pe un areal vast. În schimb, BER (1: 37, sub redacția lui Vl. Georgiev), consideră că în bulgară este de origine sârbo-croată, aici fiind de origine maghiară.

Ipoteza cea mai plauzibilă, acceptată azi de tot mai mulți cercetători, este că formele reflectă un vechi element trac sau traco-ilir, intrat de timpuriu în romanitatea sud-est europeană. Există numeroase toponime derivate de la acest cuvânt; pe acestea le analizăm într-un capitol separat, unde sugerăm și posibilele forme antice trace și ilire, ce sprijină și mai mult ipoteza originii traco-ilire. Asemănarea cu *ban*, discutat mai sus, este probabil întâmplătoare, deși nu poate fi exclus un etimon comun.

Este boieria o instituție împrumutată?⁹

Într-un discurs parlamentar din aprilie 1918, N. Iorga încerca să definească ceea ce era la începuturi boierul din țările Române:

„Iată cum se purta boierul de odinioară: își creștea copiii lui, în țara lui, în casa lui, pe moșia lui, lângă biserica lui – era o transmisiune continuă de suflet din generație în generație“ (Iorga 1981: 455–456).

Avem în față, fără îndoială, o definiție oarecum idealizată a boierului; este totuși o definiție exactă,

9. Studiul de față fusese inclus în capitolul dedicat terminologiei organizării sociale și administrative. Ulterior, la sugestia comisiei, a fost înlăturat, de teama că ipoteza avansată ar putea crea probleme în acceptarea lucrării. După ani de la elaborarea acestui studiu, considerăm că locul său este aici, în contextul altor termeni similari analizați în acest volum. Iar ipoteza noastră ar putea fi cea care explică acest termen fundamental al sud-estului european.

în esență, chiar dacă în epoca modernă instituția boieriei devenise anacronică, ea trebuind să dispară o dată cu reforma agrară.

La polul opus al definiției lui Iorga, mișcarea socialistă considera boieria și (evident, pe boieri), o instituție anacronică, așa cum reiese dintr-un raport al *Intelligence Bureau* din 24 mai 1917 referitor la starea de spirit din România, aflată în plină încheștare cu inamicul și când guvernul român anunța proiectul reformei agrare ce urma să fie aplicată la încheierea ostilităților (Arhivele Naționale București, colecția Microfilme Anglia, rola 256, c. 483, Public Office, London: Foreign Office 371/2884).

Pornind de la aceste date, este necesar să mergem înapoi în timp pentru a căuta **geneza, rolul și funcțiile boieriei**, dat fiind că această instituție a avut un rol deosebit de important în tot evul mediu românesc și sud-est european, încercând să clarificăm totodată câteva aspecte ale structurii sociale românești medievale.

Ca în orice abordare a unui subiect, mai ales a unui atât de complex, cum este acela legat de originea clasei boierești, este util, în primul rând, să definim termenul. Așadar, **ce este boierul și, apoi, ce este boieria?**

Una dintre cuceririle cele mai importante ale istoriografiei românești este aceea de a fi clarificat, cât se poate de convingător, faptul că – **spre deosebire de situația din Europa occidentală și centrală – clasa boierilor** (deci, într-o primă aproximație, a stăpînitorilor, deși – cum vom vedea mai jos – *boier* și *stăpîn* nu sînt sinonime perfecte) **nu era legată de titluri nobiliare, care nu au existat la români**. Așa cum a arătat exemplarul C. Giurescu, **boierii erau, în totalitate, proprietari de pămînt, fără excepție, inclusiv răzeșii**. „**Pentru acei boieri care nu aveau slujbe, moșia – oricare va fi fost întinderea ei – constituia semnul nobleții**”[...] **Clasa boierească cuprindea, prin urmare, pe toți proprietarii agrari, indiferent dacă erau mari ori mici, bogați sau săraci, cu dregătorie sau fără [...]. Cine are sau cumpără pămînt este boier** (Giurescu 1943: 228–229 și 278–279).

Întîlnim în această definiție câteva puncte cheie:

(1) **Boierul este cel care are moșie** (deci **proprietate**), boier poate fi și răzeșul, boierul este *stricto sensu* un răzeș „mai avut”, eventual (dar nu obligatoriu), și cu funcții dregătorești.

(2) **Boieria NU era un titlu nobiliar** (ca în Occident), ea se cîștiga (și, firește, se pierdea) în funcție de posesia (respectiv pierderea) moșiei. Este cât se poate de clar că, inițial, boieria nu avea nuanță militară (de obligații față de domn), ci un înțeles eminent rural: *moșia*.

O primă definiție, succintă, a boierului ar fi așadar:

(1) **boierii erau proprietari de moșii;**

(2) **calitatea de boier nu era legată de titluri nobiliare, inexistente la români;**

(3) **semnul distinctiv era moșia.**

Spre o atare definiție converg, cu mici deosebiri de detaliu, **toți istoricii români** care au analizat funcțiile boierilor (de exemplu Arion 1940: 11–12; Filitti 1925: 3–4, 13; idem, 1935: 66; Sachelarie și Stoicescu 1988: 52 etc.).

Cu timpul, boierii capătă o nuanță etnică de „oameni ai ării” (în sensul de *homines terrae*, „oameni ai pămîntului”), avînd și obligații militare față de domn, consecință firească și logică a faptului că aveau mijloacele necesare pentru o atare îndatorire (după DA, vol. I: 600 ed. de Sextil Pușcariu).

Din ceea ce ne lasă să înțelegem documentele, instituția boieriei apare ca o realitate puternică a evului mediu românesc din țara Românească și din Moldova, unde termenii sînt atestați în anii 1389 și, respectiv, 1392 (Sachelarie și Stoicescu 1988: 52). În Transilvania, termenul este bine atestat în țara Făgărașului, fapt deloc surprinzător, date fiind legăturile strînse avute de această regiune cu Muntenia (Pascu 1972: 37–39, 56–58, 399 și n. 68; Toderașcu 1988: 133). Intrînd în sfera de atracție

a instituțiilor apusene, în Transilvania termenul nu a avut o mare circulație în documente (redactate în cancelarii unde românii nu au avut acces), dar el trebuie să fi fost uzual în graiul poporului, așa cum ne dovedesc toponimele *Boierinești* (atestat în anul 1594: *Boierinest*), localitate din Banat, azi dispărută, și *Rîul Boierului* (atestare din anul 1584: *Boierpataka*), localitate în Maramureș, azi dispărută (Suciu 1967, 2: 300). Detaliul, se pare neobservat pînă acum (mai exact, neinterpretat în mod corespunzător), este prețios, căci ne arată faptul că trebuie să fi existat boieri și în Ardeal, pînă departe în Maramureș, chiar dacă termenul nu și-a găsit locul în a desemna și o instituție corespunzătoare. Cum vom vedea mai jos, sensul străvechi al termenului nu presupune nici o instituție paralelă. Așadar, o altă observație prețioasă: Transilvania a cunoscut și ea boieri nu numai în ara Făgărașului, ci, nu ne putem îndoii, pretutindeni. Aceasta trebuie să fi fost o realitate anterioară cu mult datei atestării localităților respective, căci drumul de la nume la toponim este îndelungat, de cîteva generații. Vom reveni mai jos asupra perioadei cînd va fi apărut termenul.

Boier este deci un termen „popular“, general românesc, pentru a desemna o realitate vie a evului mediu. Se pune întrebarea firească: cît de românesc este termenul și cît de românească instituția? Este oare vorba de un termen împrumutat de la slavi, cum încearcă să acrediteze, implicit sau explicit, mai mulți autori? Alți autori, prudenți, nu discută originea termenului ori iau o marjă de siguranță prin afirmarea că „numele nu dovedește întotdeauna originea instituției“ (N. Stoicescu 1970: 307; Spinei în Edroiu, Răduțiu și Teodor, ed. 1982: 66–79 etc.; asupra altor aspecte vom reveni mai jos). Am amintit, în trecut, că înainte de *Regulamentul Organic*, a existat și *investitura cu caftan* a boierilor mari, altfel spus *acoperirea capului ca semn al distincției*, respectiv al averii (Nistor 1944: 29). Este vorba, fără îndoială, de un obicei străvechi despre care se poate discuta, în plan comparativ, dintr-o altă perspectivă.

Termenul *boier* are o răspîndire cu adevărat impresionantă, pe un areal vast, est și sud-est european, el fiind folosit ca termen specific pentru a desemna o realitate specifică în sîrbocroată (*bòljarin*, pl. *boljári*), albaneză (*bujar*) rusă (*bujarin*), ba chiar și în lituaniană (*bajoras*). În alte limbi, el se referă la instituția existentă în zone vecine: maghiar *bo(j)er*, turc *boyar*, polon *bojár*, latin medieval *boierones*, *boiarones*, instituția fiind numită *bo(i)eronatus*. Așadar ne aflăm în fața unui adevărat termen „internțional“, a cărui importanță în a desemna o realitate medievală specifică nu mai este nevoie să fie subliniată. Se pune întrebarea esențială: care este originea termenului?

Un studiu „clasic“ privind instituția boieriei la slavii din sud (în special la sîrbi) subliniază că termenul este atestat timpuriu la Constantin Porfirogenetul, care a trăit între 905–909 (*De ceremoniis aulae byzantinae*, I), unde se precizează că „primii șase boieri *βολιαδες* erau cei mari (*εγάλοι βολιάδες*)“. În general, termenul a fost considerat turcic (Novaković 1913: 210–255). Deci, deja în secolul al X-lea, termenul pare a se fi consolidat așa de bine, încît el este atestat chiar în Bizanț. Problema însă de abia acum capătă valență nouă și deloc ușor de rezolvat. Ideea că *boier* (respectiv *boljar*, *boljarin*, *bojarin* etc.) ar fi un cuvînt turcic o susinuse încă din secolul trecut un erudit ca Franz Miklosich (1886: 17), care făcea legătura cu radicalul turcic *bojlu*, ‘înalț’, de aici ‘persoană de vază, boier’.

Ipoteza originii turcice (bănuită probabil, pecenegă și/sau cumană, dat fiind că termenul apare consolidat înaintea sosirii turcilor otomani în Europa) era, într-adevăr, tentantă și ea nu a fost aproape niciodată contestată, cunoscînd diverse variante de explicare. Spre exemplu, într-o altă versiune, rădăcina turcică ar fi *baj*, *boj*, *bat* ‘înalț, bogat’, de aici cazac *bajon* ‘persoană bogată’. De la cazaci cuvîntul ar fi fost împrumutat de ruși și apoi răspîndit în toată Europa (Vámbéry 1878: 193/§ 205). Nu ni se explică cum forma cazacă *bajon* ar fi fost împrumutată de ruși ca *bojarin*: incoerența unor corespondențe fonetice plauzibile face ipoteza greu admisibilă.

Tot spre ipoteza unei origini turcice se îndreaptă, mai recent, Petar Skok (1971–1974, 1: 186), care presupune un proto-bulgar (turcic) *boila* cu un formans *-lar*, deci *boila-lar* > *boljar*; ipoteza este la fel de neconvingătoare ca și celelalte.

După părerea noastră, ipoteza unei origini turcice (în oricare din versiunile arătate ori altele posibile) nu poate fi susținută cu argumente plauzibile, dintr-un motiv cât se poate de simplu: **boieria (și termenul boier) nu există la popoarele turcice ca instituție**, deci nu etniile turcice puteau impune sud-estului european un termen care lor nu le era specific. Nu este de mirare că în turca otomană *boyar* are un sens cât se poate de neechivoc: ‘nobil proprietar de pământ în Valahia’ (*Redhouse Turkish-English Dictionary, Istanbul 1968: 193*).

În ceea ce privește formele în câteva limbi central-europene, situația este cât se poate de limpede, totuși insuficientă pentru a clarifica problema în ansamblul ei. Astfel, maghiara a împrumutat termenul din română, iar în germană *Bojar(e)* se referă la un ‘nobil rus, nobil proprietar de teren’. În polonă, *bojar* se referă tot la boierii ruși. Forma latină medievală *boierones, boiarones* reflectă, firește, aceste realități, dar poate fi influențată (prin etimologie populară) de termenul *barones* (Benkó *et al.* 1967–1976, 1: 324; Sadnik și Aitzetmüller 1955: 217; Mladenov 1941: 40; Vasmer 1953–1958, 1: 114; pentru situația specifică a termenului *boier* în Ardeal, vezi Pascu 1972–1989, 3: 58–59).

Într-o primă aproximație, așadar, situația s-ar putea rezuma astfel:

(a) **Instituția boieriei este specifică sud-estului european**, în special românilor, sârbilor și albanezilor, fiind de asemenea răspândită la ruși și chiar la lituanieni. În lituaniană, cuvântul este considerat de origine rusă și bielorusă (Fraenkel 1955–1965: 30). Nu am avut la dispoziție vreună lucrare privind atestarea timpurie a cuvântului în albaneză, dar acesta este menționat în dicționare, chiar în cele curente cum este Buchholz, Fiedler și Uhlisch 1977 s.v. În orice caz, clarificarea originii cuvântului nu poate veni dinspre albaneză.

(b) În celelalte limbi (turcă, maghiară, polonă, latina medievală) termenul nu denotă realități instituționale specifice locului de atestare al termenului, ci se referă la instituții străine, românești, rusești sau sârbești.

(c) Termenul *boier* (*bujar, bojarin, boljarin*) nu poate fi turcic, din simplul motiv că boieria nu este atestată ca o instituție specifică vreunui grup etnic turcic. (Atestările din secolele IX–X din Bizan și Banat, la care revenim mai jos, reflectă – nu ne putem îndoii – un termen împrumutat). Asemănarea dintre *boier* și turcic *bojlu* nu poate fi decât o coincidență fortuită.

(d) Nu rușii puteau răspândi termenul, deoarece influența limbii ruse asupra altor limbi europene este târzie, în orice caz cu câteva secole mai târzie decât atestarea termenului în alte limbi europene.

În sfârșit, trebuie amintită o ipoteză care sugerează foarte bine în cazul termenului *boier*; cuvântul ar fi, potrivit unei ipoteze izolate, compus din celtic *bō* ‘vacă’, și *aire* ‘nobil’, deci sensul general ar fi ‘proprietar de vite’ (citată de Vasmer *op. cit.* cu referire la Șachmatov în *Archiv XXXIII: 86*, lucrare inaccesibilă nouă). Este evident că boieria nu poate fi de origine celtică din același motiv din care nu poate fi de origine turcică: această instituție nu este atestată la nici un grup celtic, condiție minimă și esențială pentru a bănuși că ea s-ar fi putut eventual împrumuta și altor popoare cu care celii ar fi intrat în contact. Altfel spus, în această perspectivă, boieria ar fi trebuit să devină o instituție specifică Europei occidentale, unde cultura celtică a constituit un substrat de civilizație și lingvistic puternic; or, realitatea este exact opusă: boieria a fost o instituție specifică sud-estului european. Dar, deși incorectă, ipoteza aceasta sesizează (sau, pur și simplu, ghicește!) sensul prim al termenului: ‘proprietar de vite’. Ea mută, în plus, locul de geneză al cuvântului în Europa, deși „vatra” de geneză nu este Europa occidentală, ci sud-estul european.

Ipoteza noastră. Situația termenului cheie *boier*, realitate puternic înrădăcinată în istoria noastră, reiese, cu claritate din alăturarea formelor următoare: *boier*, cu sensul discutat de noi mai sus; *boier*, formă dialectală, echivalentă cu *bouar, boar* ‘păzitor de vite’, dar uneori și ‘proprietar de vite’ (DA, lit. B, s.v.).

Deși forma (b) este atestată târziu, în secolul al XIX-lea, ea ne dă cheia întregului proces care a dus la cristalizarea termenului *boier* cu sensul analizat de noi aici, astfel: *bou*, pl. *boi*, derivat *boier*, care poate însemna, așadar, ‘păzitor de vite’ (echivalent cu *boar/ bouar*, care continuă forma latină *boarius*), dar și ‘proprietar de vite’. Același proces de derivare se observă și în cazul *oaie*, pl. *oi*, derivat *oier* ‘proprietar de oi, cioban’.

În această perspectivă, *boier* este deci un derivat românesc (mai exact proto-românesc) apărut, cu siguranță, la o dată timpurie, înainte de secolul al X-lea. În acest sens, trebuie precizate câteva detalii.

În primul rând, sfera semantică a cuvântului, mai precis relația dintre ‘vite, boi’ și ‘avere, bogăție’. Cel mai bun exemplu, în acest sens, ni-l oferă limba latină, prin familia de cuvinte care are la bază sensul ‘turmă’:

pecus ‘turmă’, uneori ‘oaie’

pecunia ‘avere, bani’, de aici *pecuniosus* ‘bogat în turme’, ‘bogat în general’ (formele sînt citate după Gu u 1983: 871–872).

Relația dintre ‘vite’ și ‘bogăție’ reflectă un mod de gîndire al unei societăți tradiționale. Nu este de mirare că într-o regiune depărtată de sud-estul european, în India, întîlnim o derivare asemănătoare: *gaekwar* ‘conducător’, inițial ‘paznic de vite’ (citată după Macdonald, ed. 1972: 530). Sensurile acestea apărute în arii depărtate geografic, ne dau garanția caracterului lor tradițional, dezvăluind totodată procesul de apariție al termenului: **paznic de vite – proprietar de vite – om bogat.**

În lumina acestor date este clar, încă o dată, că **boieria a avut inițial o conotație rurală, a omului înstărit de la ară. Boieria nu a fost, precum ne arată originea termenului, o instituție impusă, ci s-a creat din realitatea specifică a satului tradițional al romanității răsăritene.**

Legătura dintre acest termen și onomastică este un alt aspect interesant. Trebuie subliniat faptul că există o evidentă legătură între noțiunea de ‘proprietar de vite, de boi’ și câteva antroponime. Astfel, o veche familie boierească din Muntenia se cheamă *Buicescu* (de aici toponimul *Buicești*, Olt) și un alt toponim *Buicești* (în Mehedinți; vezi Stoicescu 1971: 129–130). Un alt exemplu, care ne arată că la originea boierii erau, pur și simplu, ‘văcari’ este antroponimul *Văcărescu*, atestat la 28 februarie 1688 (Stoicescu 1971: 352–353). Sînt de asemenea atestate nume de boieri ca *Boul* (1628–1630; vezi Stoicescu, *ibidem*).

De o importanță aparte sînt toponimele derivate de la antroponime, la rîndul lor derivate de la *bou*, unele de la *boier*. Deosebit de importantă este existența acestora în Ardeal, unde boieria este atestată ca instituție în Făgăraș, dar unde ea trebuie să fi existat pînă la apariția instituțiilor impuse de expansiunea ungurească, la aceștia fiind de origine central-europeană.

Astfel, așa cum arătam mai sus, toponimul *Boierinești* este atestat în Banat, iar în Maramureș întîlnim *Rîul Boierului*. Tot în Ardeal sînt frecvente toponime de tipul *Boia*, *Boița*, *Boiu*, *Bouțarul* (grafiat și *Băuțarul*, prin apropiere de forma *băut/a bea*), *Văcărești*, *Vaca* (Suciu 1967: s.v.). Alte antroponime românești cu aceeași rădăcină și cu același înțeles sînt înregistrate și de Iordan (1983 s.v.). Un antroponim *Boer* în țara Oltului (*Boer alias Barbat*) îl găsim analizat și de Pașca (1936: 181) care face apropieri cu nume bulgărești pe care le derivă de la *boj* ‘luptă’, ceea ce este discutabil pentru bulgară (vezi discuția s.v. *Bojana* în *Lexicon A*) și sigur imposibil pentru română. În sfîrșit, datele expuse aici nu contrazic ipoteza că originea boierimii moldovene este ardeleană, cum crede Ivănescu (1980: 502).

Toate aceste forme, deși nu totdeauna legate în mod explicit de termenul *boier* în înțelesul de ‘proprietar’, ne arată cît de puternică a fost derivarea antroponimelor de la radicalul *bou/boi*, în contextul unei societăți de tip tradițional axată pe creșterea vitelor.

Un alt detaliu care trebuie clarificat este grafia cu *lj* în sîrbo-croată: reflectă ea o realitate etimologică? Aparent, această grafie s-ar opune ideii că la bază am avea o formă cu *j* (*i* semivocalic). Și totuși, grafia cu *lj* nu este altceva decît o pronunțare emfatică a lui *j* așa cum apare și în alte cazuri.

Vătrai, derivat evident de la *vatră* (de origine autohtonă traco-dacă în română și, din română sau chiar direct din tracă, s-a răspândit și la sud de Dunăre), apare în bulgară sub forma *vătral*, iar în s.-cr. *vàtral*. Faptul că grafia cu *lj* nu este originară și etimologică a fost bine observat de Machek (1972: 59).

În sfârșit, o problemă extrem de importantă este legată de atestarea termenului. Din ceea ce știm la ora actuală, cea mai timpurie atestare pare a fi, într-adevăr, cea de la Constantin Porfirogenetul amintită mai sus, și ea influențată de pronunțarea emfatică cu *l* (*lj*), fapt ce denotă pronunțarea unei populații slave. (La această atestare se referă probabil și Sachelarie și Stoicescu, *op. cit.* atunci când discută termenul *boier*. Grafia *boliades* trebuie înțeleasă ca o adaptare la pronunțarea greacă a pronunțării în uz la slavii de sud). Dacă ar fi însă să ne referim la derivarea unor nume de la sensul prim ‘proprietar de boi, de vite, în general’, atunci cea mai timpurie atestare poate fi invocată înscrisă de pe vasul datînd din secolele IX–X, descoperit la Sînnicolau Mare. Am analizat mai sus această înscrisă, în subcapitolul *Termeni referitori la relațiile de proprietate și de autoritate statală*. Din perspectiva expusă aici, înscrisă este interesantă dintr-un alt punct de vedere: forma *Buila*. J. Németh transcrie gr. β prin *b*, pe cînd Șt. Olteanu optează pentru transcrierea prin *v*. Datele comparative înclină, într-adevăr, pentru transcrierea prin *b*. Dacă admitem că *Buila* notează un antroponim *Builă* sau *Boilă* derivat – evident – de la *bou*, atunci textul devine: Jupînul Boilă a făcut cupa etc. Deși nu este o atestare directă a lui *boier*, înscrisă este preioasă, căci indică existența unui antroponim, fără îndoială românesc (deloc turcic cum credea Németh) derivat de la *bou*. Mai mult, este vorba de numele unui conducător local al românilor din secolele IX–X. Pe de altă parte, trebuie observat că atari antroponime s-au păstrat pînă azi în română, argument clar al caracterului românesc al numelor: *Boilă*, *Boicescu* / *Buicescu* etc. Atestarea numelui *Boila* în secolele IX–X reflectă numele frecvent întîlnit la români *Boilă*; cf. și *Boia*, *Boiarul*, *Boiceanu*, *Buiceanu*, *Boierescu*, *Boieru* etc.; (vezi Iordan 1983 s.v.). Cît privește antroponimul *Butaul*, se poate presupune că acesta ar fi turcic. Cu toate acestea, și în contextul respectiv, terminația *-u* trădează, mai degrabă, articolul definit românesc. În ansamblu, grafia este, cum s-a observat, aproximativă, forma reală reconstruibilă fiind, foarte probabil, derivată de la o bază antroponimică *Bot-*: *Bot*, *Botea*, *Botu(l)*, nume bine atestate la români. De altfel, contextul acestei înscripții arată că atît termenul *jupîn/șupîn* cît și alte forme, cum ar numele de persoane, se referă la realitatea locului, respectiv la *jupanat* și la *boierie*.

Dacă se acceptă ipoteza noastră (lăsînd discuția deschisă pentru turcologi, care trebuie să aibă ultimul cuvînt), atunci traducerea textului în ansamblu este:

Jupînul Boilă a făcut cupa

Jupînul Botul a [dis]pus [să fie] adaptată pentru agă at.

Cu aceste precizări, putem face încă un pas mai departe, propunîndu-ne să răspundem la cîteva întrebări esențiale:

(1) cînd s-a constituit termenul boier?

(2) în ce areal? și

(3) cum se explică răspîndirea sa pe o arie atît de vastă?

Vatra de formare a termenului și aspecte cronologice. Am arătat mai sus că asociația ‘vite (mari)’ ori ‘turmă’, în general ‘bogăție’ este tipică unei societăți tradiționale: la romani, apoi la români și în romanitatea răsăriteană, în general în India etc. Altfel spus, vitele erau moneda acelor timpuri, precum indică și neologismul *pecuniar* derivat de la sensul de ‘turmă, vite’. În acest context, apariția unui termen ce denotă, în același timp, proprietatea asupra vitelor, dar și un statut social aparte (moșia și, implicit, funcții cu atribuțiuni politice) este, am putea spune, în firea lucrurilor, firește, în contextul social-istoric respectiv.

Tot din cele expuse pînă acum rezultă cu suficientă claritate că termenul *boier* a intrat în uz în cadrul romanității răsăritene, așadar la proto-români. Cu alte cuvinte, *boier* trebuie să se fi răspîndit înainte de secolul al X-lea. Dat fiind că ne aflăm într-o perioadă fără texte scrise, se pare că o delimitare cronologică precisă nu este posibilă. Și totuși, răspîndirea formelor la slavi (și, prin aceștia, ajungînd pînă la popoarele baltice) este de un ajutor preios pentru o cronologie cît se poate de precisă. Noi credem că *boier*, ca termen specific romanității răsăritene, a fost preluat de slavi aproximativ în aceeași perioadă când au fost împrumutați termenii *кѡmotra*, *сѣto* etc. pe care i-am analizat mai sus. Termenul *boier* trebuie să fi făcut parte din acel inventar de termeni fundamentali ai organizării sociale, familiale și politice pe care romanitatea răsăriteană i-a impus și slavilor într-o perioadă foarte veche, posibil înainte de secolul al VI-lea p. Ch.

Este probabil că boieria a existat inițial ca instituție încă în perioada slavă comună și a fost dusă cu sine de toți slavii. Cu toate acestea, la slavii occidentali boieria a dispărut sub presiunea organizării medievale de tip apusean a societății, tot așa cum s-a întîmplat și în Ardeal, unde existența originară a boieriei mai este direct atestată doar în Făgăraș, în rest avînd la dispoziție doar dovada toponimelor. Este însă interesant că termenul și instituția boieriei s-au putut impune departe de locul de geneză, la popoarele baltice. Pentru a înțelege cum a fost posibil acest lucru, trebuie invocat, în primul rînd, caracterul profund tradițional și conservator al acestor popoare. În sfîrșit, nu trebuie uitat că răspîndirea mai mare a balticilor în evul mediu, atîngînd cursul superior al Nistrului, putea crea premisele ca balticii să fi luat instituția direct de la proto-români și nu neapărat prin intermediar slav. Acesta este, desigur, un aspect secundar care va putea fi analizat suplimentar prin cercetări viitoare.

În sfîrșit, trebuie subliniat faptul că datele arheologice sprijină în mod decisiv observațiile de mai sus. În secolele V–VII, **animalul domestic cel mai bine atestat este *bos taurus* (50% dintre oasele de animale)**, urmat de *sus domesticus* (25%), *ovis capra* (6,5%), *equus caballus* (6,5%). **Această preponderență copleșitoare a bouului, deloc surprinzătoare, este confirmată și de observația că economia dacilor din secolul II e. n. era bazată pe agricultură și pe creșterea vitelor mari, în primul rînd pe *bos taurus*** (Dolinescu-Ferche 1984: 117–147, mai ales 139 și 142).

Originea boieriei românești – a crescătorilor și proprietarilor de boi, de vite mari, în general – se află, fără îndoială, în această perioadă de profunde mutații socio-politice și etnice în care factorul discontinuitate este alături de un factor, încă mai solid, de continuitate etnică, lingvistică și de civilizație. În cazul de față este vorba, fără îndoială, de continuitatea instituțională. Nu poate fi îndoială că boieria, puternică realitate a romanității răsăritene, se înscrie pe linia continuității sistemului economic și social traco-dac, apoi daco-roman și, în sfîrșit, românesc. Indiferent de eventualele puncte neclare care mai pot persista în discuțiile privind originea boieriei, este clar că aceasta nu este nicidecum o instituție împrumutată, ci o instituție născută și dezvoltată din realitatea romanității răsăritene. Instituția boieriei și, implicit, termenul corespunzător, s-au impus pe un vast areal sud-est și est european deoarece corespundeau realităților economice ale timpului și, nu în ultimul rînd, datorită prestigiului civilizației daco-romane, mai mult sau mai puțin „provinciale”, în elegînd prin „provincie” reflexele locale ale emanației civilizatoare de la Roma care se manifestau în condițiile specifice ale spațiului carpato-danubian.

Datele prezentate aici ne permit să răspundem la întrebarea din titlu: nu, boieria nu este o instituție preluată de români, ci – din contra – este preluată de la români, mai exact din romanitatea răsăriteană, proces care a început în secolele III–IV e. n.

Geneza termenului în spațiul carpatic nu se pare singura plauzibilă, așa cum se arată ansamblul datelor discutate aici. Este clar că originea boieriei nu trebuie căutată la popoarele turcice, unde nu există nici instituția, nici termenul corespunzător. Putem afirma cu toată certitudinea că radicalul turcic *baj-*, *boj-* ‘înalt’, invocat cîndva în explicarea termenului, nu poate avea nimic de-a face cu

termenul *boier*, fiind vorba de o asemănare fortuită, în cel mai bun caz de o asociație ca rezultat al acestei consonanțe.

Geneza boieriei, ca realitate puternică, bine consolidată în Europa răsăriteană și balcanică, corespunde unei mentalități tradiționale: asocierea dintre turmele (*pecora*) de vite și avere sau bani (*pecunia*). Paralela din latină (*pecus - pecunia*) este semnificativă și ne arată cât se poate de clar care a fost mecanismul apariției termenului *boier*.

Indiferent de datele și detaliile noi care vor putea fi revelate prin cercetări viitoare, putem conchide că boieria – atât ca realitate specifică a romanității orientale, de unde s-a răspândit pe un areal vast, cât și ca termen apărut în latina vorbită din Dacia – arată continuitatea noastră instituțională, precum și rolul civilizator – în contextul timpului respectiv – al romanității răsăritene.

Notă finală

Deși nu afectează ipoteza noastră (și, implicit, nici demonstrația pe care am încercat-o aici), sugerăm cercetătorilor din domeniul heraldicii să privească stema Moldovei, în lumina celor spuse de noi aici, respectiv ca reflectând – pur și simplu – un bou, simbolul boierilor de odinioară, nu un bour (animal sălbatic), cum se crede în mod uzual.

Termeni referitori la locuințe și la activități tradiționale

Arealul *vatră-urdă-strungă*. Într-un succint studiu, E.P. Hamp (LB 20, 1–2/ 1977: 113–117) a atras atenția asupra răspândirii celor trei termeni pe un areal vast, din sud-estul european până în Europa centrală. În context, Hamp susține ipoteza că acest areal reprezintă teritoriul locuit în antichitate de tracii și de iliri, iar răspândirea acestor forme se explică, pe de o parte, prin perpetuarea unor forme arhaice, pe de altă parte prin influențele exercitate de păstorii români transhumani. Analizele de amănunt sprijină ipoteza lui Hamp.

Vatră este răspândit în toate limbile vecine românei: b., s.-cr. *vatra*, c. dial. (Moravia, regiunea Valaško) *vatra*, slc. *vatra*, ucr. *vatra*; de asemenea, maghiar *vatra*. În toate aceste limbi, sensul este ‘foc’. Sensul din română se regăsește în alb. tosc *vatrë*, gheg *votrë* ‘vatră’. Cercetările au arătat că este vorba de un cuvânt străvechi trac sau traco-ilir cu sensul ‘loc pentru foc’: ‘vatră’ sau ‘foc’. Forma tracă reconstruită este **atr-a*, **watra*, **wotra* (BER 1: 123). Skok (3: 569) consideră că a intrat în latinitatea balcanică. O trecere în revistă a istoricului cercetărilor dedicate acestui cuvânt a făcut Russu (1981: 414-416); lista sa trebuie completată cu studiul Fr. Băltăceanu (C II Trac. 23). Numeroși lingviști au considerat cuvântul de origine tracă (eventual traco-iliră): Pușcariu 1976: 171; Poghirc 1969: 353; Ivănescu 1980: 256; Rosetti 1986: 255.

Strungă, alb. *shtrungë*; s.-cr. *struga*, b. *străga*, *stărga*, mac. *straga*, pol. *strąga*, slc., ucr. *strunga*, ngr. *στρογγα*. Este un termen pastoral „tehnic”, strunga fiind un loc îngust la stână pe unde oile trec una câte una pentru a fi mulse. Skok (3: 348) îl consideră „iliro-tracic intrat în latinitatea balcanică”. Formele au fost analizate din perspectiva moștenirii trace sau traco-ilire de numeroși cercetători: Russu 1981: 393 sq.; Duridanov 1969: 95; Barić 1919: 154 sq.; Philippide 1923-1928, 1: 442; 2: 735; Pușcariu 1976: 170; Poghirc 1969: 334; Iordan 1960: 80. De fapt, însuși Tomaschek (II, 2: 82) apropia forma alb. *shtrungë* de toponimul antic *Στρογγεζ* (Procopius *de aed.* 4, 4, consemnat la Dečev 1957: 480). Etimologia lui Tomaschek rămâne și astăzi justă. Cuvântul este frecvent în toponimie (Petrovici 1970: 271-272).

Cătun, alb. tosc *katunt*, art. *katundi*, gheg *katun*, *katun(d)ar* ‘sătean’; b. *katun* ‘adăpost igănesc, cort’; s.-cr. *katun* ‘sat mic’. BER (2: 277) consideră că originea ar fi lat. *cantone(m)* (it. *cantone*). Skok (2: 64) îl consideră element arhaic, traco-ilir, explicabil prin alb. *ka-* și *ndejë* ‘așezare’, înrudit cu lat. pop. **tenda* (< *tendere*) - rom. *tindă*. Cercetătorii care au analizat situația în limbile sud-est europene îl consideră element autohton trac sau traco-ilir (Brâncuș 1983: 58; Russu 1981: 290; Poghirc 1969: 339).

Colibă, alb. *kolibë* și *kalivë* (ultima formă, cu fonetism neogrec); s.-cr. *kòleba*, *koliba* (și în toponimie); b., mac., v.sl. *koliba*; de asemenea, c., slc. *koliba*. Sensul este ‘casă mică’. Skok (2: 124) consideră că originea trebuie să fie gr. *καλύβη*, din aceeași rădăcină cu verbul *καλύπτω* ‘a acoperi’, de aici și *Καλύψω*. BER (2: 555) îl apropie de c. *chalupa*, pol. *chalupa* ‘colibă’, forme considerate neclare de Machek și Holub-Kopečný. Skok, *loc. cit.*, consideră că, în ultimă instanță, „este un cuvânt grecesc intrat în latinitatea balcanică, posibil prin intermediar tragic”. (Pentru greacă, vezi discuțiile la Chantraine 1968-1980: 487, s.v. *kalypto*). Desigur, nu este exclusă existența a unor forme paralele în greacă și iliră, eventual și în tracă; dacă se admite ipoteza lui Skok, atunci formele trebuie considerate trace, chiar dacă aici ele provin din greacă.

Cuvântul pune, într-adevăr, probleme de detaliu. Fonetismul cu *b*, nu cu *v* (exceptând forma albaneză *kalivë*), arată un element vechi grec, nu neogrec. Dacă se admite filiera tracă a cuvântului în latinitatea sud-est europeană, atunci evoluția *a>o* trebuie explicată prin limbile sud-slave (dar și faza tardivă a traciei cunoaște o asemenea evoluție, așa cum vom arăta în capitolul dedicat foneticii). De asemenea, *l* intervocalic din română ar indica un cuvânt intrat în limbă după sec. X. Pe de altă parte, cuvântul este considerat de origine românească în arealul ceho-slovac (Machek 269) și pare a avea în limbă același statut ca *vatră* și *strungă*: un termen referitor la locuință de tip tradițional, arhaic. Aceste fapte fac analiza etimologică dificilă. Poghirc (1969: 329) consideră că originea ar fi iliră, transmisă indirect în română.

Cât privește *l* intervocalic din română, situația este complexă, deoarece același caz este întâlnit și în cuvinte vechi, considerate autohtone traco-dace, cum sunt *bală*, *balaur*, *baligă* și *căciulă*. Altfel spus, prezența fonemelor *b* și *l* intervocalice nu este, în sine, un argument împotriva vechimii cuvântului în română, deoarece *b*, *v* și *l* în poziție intervocalică se păstrează întotdeauna în elementele autohtone. (Vezi mai jos alte discuții în capitolul dedicat foneticii).

Bordei pune, la rândul său, probleme de analiză etimologică. În bulgară, forma *bordej* ‘id.’ este explicată ca împrumut din română, aici fiind un împrumut din it. *bordello* ‘bordei’ (BER 1: 68). De asemenea, s.-cr. *bordel*, *burdelj* este considerat tot de origine românească (Rosetti 1986: 390 și 397). Explicația unui împrumut din italiană în română nu este admisibilă pentru un termen referitor la locuință de tip arhaic, tradițional. Russu (1981: 266) consideră cuvântul românesc autohton, dar termenul lipsește în listele întocmite de alți cercetători (Brâncuș, Poghirc). Totuși, asemănarea cu italiana obligă la depistarea unei surse comune, care să explice formele la nivelul latinei populare. Gamillscheg (1935, 2: 263) consideră că este vorba de un element vechi germanic, ceea ce este puțin probabil. Etimologia rămâne neclară. Cuvântul ar fi putut intra în latina populară din iliră și/sau din tracă. Sunt necesare cercetări viitoare pentru a clarifica filiera de transmitere a formelor. Sfera semantică sprijină ipoteza de lucru că ar fi vorba de forme vechi, intrate în latinitatea sud-est europeană, dar și în italiană, probabil din iliră și/sau din tracă.

Stână este de asemenea un element vechi autohton traco-dac (Rosetti 1986: 254, dar la p. 309 îl consideră de origine slavă; Poghirc 1969: 356; Brâncuș 1983: 149, care aduce argumente în sensul că forma nu pot fi discutate independent de alte elemente autohtone cum sunt *strungă* și *țarc*; Russu 1981: 388; Mihăilă 1973: 16 sq.). Cuvântul este întâlnit în s.-cr. sub forma *stina*, unde se interferează

cu *stan* ‘locuință, apartament’ (în alte limbi slave, cu sensul ‘cort’). *Stână*, sl. *stanъ* sunt coradicale, radical ie. **sta-*. Cuvântul trebuie considerat coradical cu prima parte a compusului *stăpân*, discutat mai sus.

Arealul *vatră-urdă-strungă* propus de Hamp reprezintă, în esență, arealul tracic și ilir, iar - în epoca modernă - arealul central-sud-est european. Desigur, cuvintele analizate aici nu pot fi toate explicate ca reflectând direct o influență veche, traco-dacă în toate aceste limbi: română, bulgară, macedoneană, sârbo-croată, slovenă, cehă, slovacă, ucraineană, maghiară, neogreacă. Se poate bănuși o influență directă, din tracă sau din iliră, numai în limbile slave de sud, chestiunea înzând de cronologia admisă pentru dispariția limbii trace ca idiom viu (vezi discuțiile din capitolul dedicat etnogenezei sud-est europene). În lumina cercetărilor actuale, se poate admite că cele mai multe (dacă nu toate) formele discutate aici au intrat deja în latinitatea sud-est europeană, unde reprezintă stratul de bază al românei, de aici fiind apoi transmise limbilor sud-slave, dar și limbilor slave occidentale și răsăritene (cehă, slovacă, polonă, ucraineană, chiar și – în unele cazuri – în rusă).

Pe de altă parte, considerăm – și accentuăm – faptul că nu este vorba de simpli termeni ‘pastorali’, reflectând transhumanța, ci – în unele cazuri cel puțin – de termeni esențialii specifici unei civilizații tradiționale, de tip arhaic. De altfel, unele forme analizate aici sunt încă vii, chiar dacă nu fac parte din lexicul cotidian contemporan. Unele neclarități de analiză etimologică (întâlnite în *colibă* și *bordei*) nu se pot lămurii decât într-un context larg, care să înă seama de ansamblul datelor de care dispunem. Este motivul pentru care unele discuții de amănunt le vom relua în capitolul dedicat foneticii.

Cronologia împrumutării acestor forme de slavi se poate face în relație cu alte cuvinte discutate aici. Data aproximativă de împrumut trebuie plasată în intervalul secolelor VI–VII p. Ch., așadar aproximativ în același interval când au fost împrumutate formele derivate din lat. pop. **kumatra* (lat. clasic *commater*, ac. *commatrem*), care – dintre toate formele discutate aici – oferă cel mai clar reper cronologic. În unele cazuri, în special atunci când este vorba de cuvinte autohtone, trace și ilire, nu este exclus un împrumut chiar mai timpuriu. Slavii, înainte de expansiune, au intrat în contact cu ramura nordică a traco-dacilor – probabil cu costobocii sau cu un alt grup etnic nord-tracic – așadar nu poate fi exclusă o datare a împrumutării unor cuvinte de origine traco-dacă în slavă înainte de secolul V p. Ch., iar ramuri ale slavilor sudici au putut intra în contact direct cu vorbitori de limbă tracă, aproximativ în intervalul secolelor V–VI. Deocamdată, nu avem la dispoziție un criteriu cronologic cert. O cronologie cât de cât precisă trebuie să înă seama și de posibilul consens al arheologilor și lingviștilor în ceea ce privește data până la care se admite că au supraviețuit ultimii vorbitori de limbă tracă. Așa cum am arătat în capitolul dedicat etnogenezei, unii cercetători susțin – cu argumente ce nu pot fi ignorate – că în secolele V–VI, posibil chiar mai târziu, încă se vorbea limba tracă. Într-o asemenea perspectivă, slavii sudici, dar și ramuri nordice ce au intrat în contact cu carpii și cu costobocii, puteau împrumuta unele cuvinte direct din tracă, nu prin intermediar românesc. Asemenea detalii trebuie clarificate prin cercetări viitoare.

Termeni mitologici și religioși

Probleme generale

Religia este un sistem complex, instituționalizat și ierarhic, ce reglementează prin norme stricte relațiile dintre uman și divin. Este o definiție simplă și, în același timp, suficient de precisă, în general acceptată de cercetători, cu unele nuanțe. Gh. Mușu (1973), cărui i se datorează câteva studii fundamentale dedicate marilor sisteme mitologice și religioase ale antichității (mitologiile și religiile greacă, latină, tracă, slavă) a justificat în scrierile sale această definiție. Kernbach (1986: 504 sq.) consideră că religia este „o formă de refugiu mistic în supranatural, printr-un sistem de credințe constituit în doctrină transcendentă ce operează la codificarea teologică a mitologiei”. Într-o lucrare dedicată spiritualității Evului Mediu, André Vauchez analizează marile transformări religioase și spirituale ce au avut loc odată cu trecerea de la antichitatea târzie la Evul Mediu timpuriu, observând rolul fundamental al *oralității*, într-o lume în care *analfabeții* formau majoritatea covârșitoare a populației, detaliu adesea ignorat de cercetători, tentați să proiecteze în trecut realități specifice „Galaxiei Gutenberg”, așadar caracteristicile civilizației moderne. Vauchez discută și rolul practicilor precreștine, într-o perioadă în care creștinismul nu era pe deplin triumfător (Vauchez 1994: 5 sq.). Am putea adăuga chiar că, pretutindeni în Europa, practicile precreștine supraviețuiesc până astăzi, în România (Ghinouiu 1988; 1995) ori în Lituania (Greimas 1996). Oralitatea, analfabetismul, influența „păgână”, precreștină – iată câteva elemente comune tuturor spațiilor culturale europene, sarcina cercetătorului fiind aceea de a identifica elementele specifice, locale, influențele și contaminările. În acest sens, relațiile dintre protoromâni și slavi în intervalul secolelor V–VII pun unele probleme dificile, neputând fi interpretate automat prin raportări la realitatea din Europa Occidentală, deși – accentuăm – numeroase chestiuni generale ori de detaliu nu sunt diferite. Am putea adăuga aici, preluând o veche observație, că „religia este un lucru eminent social” (Durkheim 1995: 22; în versiunea românească a lucrării, *lucru* traduce fr. *choses*, deși – în context – ar fi fost mai corect termenul *fenomen*).

Spre deosebire de religie, „mitologia reprezintă ansamblul miturilor unei arii etnice sau sociale” (Kernbach 1986: 356). Este, altfel spus, un ansamblu neinstituționalizat de norme și tradiții, inițial exclusiv orale, doar ulterior (și doar uneori) consemnate de autorii antici ori medievali. Oralitatea este specifică perioadei și arealului cultural discutat aici: secolele V–VII, în cazul raporturilor româno-slave. Vocabularul mitologic și religios (ori mitologic-religios) pune probleme deosebite de analiză etimologică, deoarece – adesea – este important să identificăm și să analizăm mai ales contextul extralingvistic al normelor și tradițiilor. Or tocmai acest context nu ne este cunoscut ori este puțin cunoscut.

Pentru perioada și pentru spațiul geografic avute în vedere în lucrarea noastră, trebuie deosebite patru straturi cultural-religioase ce și-au adus contribuția la sinteza culturală a sud-estului european: (1) religia și mitologia romană, cu unele influențe grecești și apoi orientale; (2) mitologia și credințele autohtone trace și, în sudul Peninsulei Balcanice, ilire; (3) mitologia slavilor; (4) influența creștină. Raporturile dintre diversele straturi lingvistice (roman, traco-ilir, slav, creștin) nu sunt totdeauna clare și, ca atare, nu sunt nici ușor de analizat, mai ales că fiecare dintre aceste componente lingvistice, religioase și culturale are istoria sa, influențele sale și o anumită evoluție. De exemplu, așa cum am încercat să arătăm în capitolul dedicat toponimiei, nu există o frontieră netă între elementele latine și neolatine (românești sau dalmate) din limbile sud-slave, deoarece nu a existat niciodată discontinuitate de habitat romanic la sud de Dunăre, după cum nu a existat nici la nord de Dunăre.

Desigur, dificultăți similare apar și în cazul analizării vocabularului mitologic și religios, accentuate aici de specificul domeniului, unde lingvistul nu propune un raport rezonabil între cuvinte și lucruri, ci între cuvinte și lumea mitului și/sau a divinului. Cu toate acestea, înănd seama de unele puncte neclare, analiza este posibilă și, pe măsură ce datele se constituie într-un corp coerent, neclaritățile se reduc treptat, transformându-se în probabilități ori în certitudini pe care analiza lingvistică nu le poate ignora.

Religia și credințele romane au avut o evoluție complexă și complicată. Nu este în competența noastră să intrăm aici în amănunte. De altfel, o asemenea abordare ar depăși cu mult scopul ce ni l-am propus. Este cert că latina a transmis romanității carpato-danubiene, deci și românei, termenii fundamentali ai vocabularului religios creștin, fapt ce atestă – fără dubiu – caracterul roman al influenței creștine între Carpați și Marea Egee. Influența slavă, inclusiv influența slavă în lexicul creștin, este cu câteva secole mai târzie.

Sistemul mitologic-religios trac și ilir (uneori etichetat traco-ilir) pune probleme specifice de analiză, în primul rând datorită caracterului său oral. Ca atare, cercetătorul trebuie să apeleze fie la datele oferite de analiza lingvistică comparată, fie la datele oferite de alte discipline: arheologia, folclorul, obiceiurile populare etc., neputând fi ocolite nici informațiile – oricât de lacunare ar fi – oferite de scriitorii antici. Nu este ușor însă a corobora date provenind de la discipline diverse și nu este totdeauna ușor a trage o linie fermă de demarcație între *tradiție* și *inovație*.

Trebuie precizat că, deja în secolele V–VII p. Ch., avusese loc o sinteză culturală daco-romană (ori, în sens larg, traco-romană), în care elementele lingvistice și mitologic-religioase au fuzionat pentru a da naștere fazei incipiente (sau străvechi) a protoromânei și a sistemului de norme tradiționale românești. *Jus Valachicum* (sau *lex Olachorum*), de care aminteam în capitolul dedicat structurii sociale, trebuie să-și aibă originea în această perioadă, fiind un element definitoriu al civilizației românești, inițial având valențe sacre. Analizând ansamblului calendarului tradițional românesc și al obiceiurilor conexe, Ghinoiu (1988; 1995) observă caracterul arhaic, evident precreștin, al acestora. Dacă și analiza lingvistică aduce date suplimentare în acest sens, atunci concluziile nu pot fi catalogate drept anacronice ori incoerente.

Cât privește sistemul mitologic slav precreștin, cu supraviețuiri și după creștinare, nu s-au dat răspunsuri la numeroase întrebări. Eliade (1992, 3: 35 sq.) a încercat să creioneze caracteristicile esențiale ale mitologiei slave. Cercetătorul sloven Damijan Ovsec (1991), într-o amplă lucrare de sinteză privind credințele slavilor, a arătat că este imposibilă reconstruirea unui sistem mitologic protoslav coerent, ceea ce intră în contradicție cu datele lingvistice, ce permit – cu relativă ușurință – reconstruirea unei faze străvechi (*Urslavisch*). Vocabularul cultic protoslav cuprinde, conform datelor lingvistice comparate, relativ puțini termeni fundamentali. *Bogъ* ‘Dumnezeu’ (de aici *bogatъ*) și *rajъ* ‘rai, paradis’ sunt termeni de probabilă origine iranică. Celelalte manifestări cultice sunt locale, reflectând importante diferențe tribale. Dintre vechile divinități, doar *Perunъ* pare să fi fost venerat de toate triburile slave. Este o ipoteză confirmată de existența teonimului lituanian *Perkunas* (similar la Gieysztor 1986: 47). Admit de asemenea o explicație din străvechiul fond indo-european termenii *molъ*, *moliti* ‘a (se) ruga (înrudit cu lit. *melždiu*, *melsti* ‘id.’); *svętbъ* ‘sfânt’ și *duchъ* ‘duh, spirit’. Credințele vechilor slavi par să fi fost influențate, la un moment dat, de manifestările cultice ale vechilor finezi, strămoșii finlandezilor și estonilor de astăzi (Ovsec 1991: 69–70). În ceea ce privește relațiile dintre populația romanizată și slavii de sud, Ovsec (*op. cit.*, passim, vezi indicele) subliniază importante influențe romanice (românești, în principal) asupra credințelor populare sud-slave. Asupra acestora vom reveni mai jos.

Vlahović (1972: 7-8) clasifică obiceiurile populare sud-slave astfel: (1) sociale; (2) economice; (3) religioase; (4) juridice; (5) medicale. Vom aborda în continuare cu precădere aspectele lingvistice ale obiceiurilor religioase, cu observația că, la orizontul istoric avut în vedere, secolele V–VII p. Ch., religiosul era predominant în toate sferele vieții sociale. În al doilea rând, trebuie subliniat că există

manifestări mitologice și/sau religioase arhaice, chiar dacă acestea nu sunt reflectate printr-un termen corespunzător de substrat. Putem cita, de exemplu, cultul focului, al vetrei, „încurarea cailor”, păstoritul de vară, s.-cr. *bačijanje* (Vlahović 1972: 38, 67, 73, 87; despre cultul focului și al vetrei la sârbi vezi și Kulišić et al. 1970: 54-57).

Așa cum rezultă din cercetările de până acum, sincretismul cultic slavo-protoromânesc ori slavodalmat a fost esențialmente de factură populară, într-un context civilizațional exclusiv oral în intervalul secolelor V–VII. Iată de ce considerăm că cei mai vechi termeni din sfera cutumelor populare, a mitului, a religiosului în general trebuie să fi avut inițial un caracter popular, nesofisticat. Abia ulterior, după sec. VIII p. Ch., încep să apară influențele livrești, de factură creștină. Această „lume de analfabe i”, cum era – de altfel – pretutindeni în Europa la acea dată, avea specificul său, normele sale, proiectele sale în lumea sacrului. Unele au supraviețuit până astăzi, deși mereu adaptate unor realități sociale periodice ori constant schimbătoare. Așa cum bine a observat Ghinoiu (1988), Crăciunul, Boboteaza, Mărșorul, Paștele, Sânzienele, Sântămăria sunt tot atâtea relicte ale unui calendar arhaic, precreștin, deosebit de tenace de-a lungul timpului, ce a influențat uneori și pe vecinii slavii. În continuare, vom încerca să analizăm tocmai acei termeni arhaici, de origine latină ori autohtonă, ce au stat la baza sintezei protoromânești și care au influențat și pe slavii, mai ales pe slavii de sud.

Influențele în sfera mitologicului pot fi identificate, pe de o parte, în credințe și obiceiuri, pe de altă parte în lexic. Ne vom referi aici doar la acest din urmă aspect, invocând însă și argumente extralingvistice, atunci când acestea sprijină o anumită ipoteză. În conformitate cu tema propusă, vom discuta – în primul rând – influențele în limbile sud-slave cărora li se poate admite o cronologie cuprinsă între secolele V–VII p. Ch. Ca atare, nu vom aborda aici problema lexicului creștin, deoarece acesta reflectă o fază de împrumut mai târzie, pe cale livrescă. Doar *križb* pare a reflecta un împrumut popular, dintr-un idiom nord-est italian, probabil o fază veche a friulanei (vezi alte discuții la Machek, Skok, Bezljaj etc.).

Considerăm că termenii discutați mai jos fac parte din cel mai vechi fond preslav din sfera mitologicului și a religiosului, de origine latină populară ori de origine preromană, traco-dacă (eventual și iliră). Aceștia trebuie să fi intrat de timpuriu, în secolele VI–VII, în lexicul mitologic-religios popular al latinității carpato-dunărene, de unde au fost împrumutați și de slavii. Formele analizate mai jos sunt specifice, mai ales, slavilor sudici. Nu poate fi însă ocolită realitatea că unele forme (*koleda*, *Kračun*) sunt (ori au fost) răspândite și la alte popoare slave.

Termeni

Bădni (*večer*), b. ‘seara butucului, seara de Crăciun’, *bădnik*, *bădnjak* ‘butuc de Crăciun’; s.-cr. *badnjak* ‘butuc de Crăciun’, *badnje večer* ‘seara butucului, seara de Crăciun’. Azi rar, cuvântul era răspândit în trecut la toți slavii de sud, dar numai la aceștia. Termenul este tracic (Vlahović 1972: 74 sq., mai ales p. 77; Duridanov 1993). Ar fi o situație rară când un cuvânt trac ar fi păstrat doar în limbile sud-slave, fiind absent în română și/sau albaneză. Considerăm că înrudit cu forma bulgară și sârbească este cuvântul românesc *bădăran* ‘necioplit’, neexplicat până acum, al cărui sens vechi poate fi reconstruit ‘bucată de lemn brută, necioplită’, de aici sensul figurat de ‘persoană prost crescută, mitocan’. Formele sud-slave reflectă lexicul esențial al sărbătorilor de Crăciun (vezi infra s.v. *Kračun*).

Dodola, *dudula*, *dudola*, dial. și *vaj-dudule*, *dudulica*, b.; s.-cr. *dodola*, rom. *Dodolă*, alb. *dudulë*, n.gr. *Tuntule*. Termenul este răspândit numai la slavii de sud. *Dodolele* sunt figuri mitice populare asociate cultului ploii. (Gieysztor 1986: 68 și 260; Ovsec 1991: 170; Georgieva 1993: 233). Explicația etimologică a pus probleme. Gieysztor, loc. cit. și Kernbach (1989: 146) cred că ar fi figuri mitice asociate cultului lui Perun, asemenea *peperudelor* (infra); Ovsec se îndoiește de o asemenea asociere și pe bună dreptate (*Dodole* în *prporuše*

so dekleta ki prosijo za dež.[...] Ali ima beseda kakšno zvezo s Perunom, pa je veliko vprašanje). Gieysztor, loc. cit. și Georgieva, loc. cit., asociază forma slavă cu lit. ND *Dundulis*, *dundulis* ‘tunet’, ceea ce este foarte plauzibil. În orice caz, *dodolele* intră în categoria mitică a celor ce asigură controlul magic al ploii (vezi la Frazer, *Creanga de aur*, cap. 5, 2).

Textele antice stau mărturie că în tracă existau antroponime și toponime cu radical *doid-*, *dyd-*, *doudou-* (de exemplu *Doidalsos*, *Doidalses*, *Dydalsos*, *Dudis*, *Doudoupes* etc.; Dečev 1957: 144, 151; alte discu ii privind aceste forme în Paliga 1994 a). Nu este clar dacă figura *dodolelor* slave și românești are rela ii mitice ori, în plan lingvistic, etimologic cu *Dordoleț*, înrudit cu *durduliu*, dial. și *durd* (Mușu 1982: 64 sq.), de asemenea de origine traco-dacă. O asemenea asociere este posibilă la nivelul etimologiei populare. Formele *dodola* și *dordoleț* pot fi considerate autohtone. Pentru o asemenea explica ie pledează atât atestările formelor trace, cât și faptul că *dodolele* sunt specifice numai slavilor sudici, unde influen ele trace (și ilire) sunt importante.

German, b., s.-cr. **Đerman** (și slv. **Džerman**, unde pare însă împrumut livresc). ‘Divinitate htoniană la sârbi și la bulgari’ (Gieysztor 1986: 70 și 261; autorul consideră că ar fi echivalent cu *Trojan*, vezi infra). Mai nuan ată este defini ia la Ovsec (1991: 287-288): „Pe timp de secetă, fetele și femeile tinere pregătesc o păpușă mare pe care o îngroapă lângă un râu sau într-un crâng, dând drumul pe râu unei lăzi într-un ritual de înmormântare simulată“. Acest ritual este dedicat divinită ii *German* sau *Đerman*. Tradi ia este tracică (Kernbach 1989: 202, care apreciază însă că nu este exclusă o influen ă germană, prin contaminare cu NP *Hermann*). Caracterul autohton preslav este confirmat de oronimul și de hidronimul trac *German* (vezi discu ia în Lexiconul A, capitolul *Toponime și antroponime preslave*). Consonan a cu NP *Hermann* este, desigur, fortuită. Cf. ND tr. *Germetitha*, epitet al Dianei (Dečev 1957: 103, unde se citează și alte forme trace cu radical *ger-*). NP rom. *Gherman* trebuie considerat înrudit cu aceste forme.

Koleđa, v.sl., b. **koléda** ‘Crăciun’, **koleduvam** ‘a colinda’; s.-cr. **koleda** ‘mers din casă în casă în perioada sărbătorilor de iarnă, colindat; sărbătoare ărbănească; cozonac (numit și *božišnjak*)’, slv. **koleda**, ‘colindă’, pl. **koleda** ‘Crăciun’, răspândit și în alte limbi slave: c., slc. **koleda** ‘colindă’, r. **koljada** ‘sărbători de iarnă’. Deși este răspândit în mai multe limbi slave, termenul este uzual mai ales la slavii de sud. Kulišić et al. (1970: 168–170) subliniază că, la sârbi și la croa i, **koleda** se referă la colindatul dintre Crăciun și Bobotează (la sârbi) sau Epifanie (la croa i). La sloveni, **koleda** se referă, mai ales, la colindatul de pe 24 decembrie (Ovsec 1991: 36). Cuvântul a intrat în romanitatea carpato-balcanică sub forma *calendae*, sărbătoare interzisă de Biserica Creștină (Ionescu 1978: 119–122). Așa cum s-a întâmplat însă adesea, interdic iile oficiale ale Bisericii nu aveau ecou în rândurile maselor (vezi mai jos *Crăciun*). Slavii de sud au împrumutat cuvântul din latinitatea balcanică (Skok 2: 124: „Južni Slaveni posudiše tu riječ iz balkanskog latiniteta“; similar la Bezljaj 2: 55–56; BER 2:551).

Cuvântul românesc *colindă* a fost refăcut după forma de plural *colinde*, reflectând totodată un intemediar slav. De fapt, cuvântul s-a interferat cu o formă veche românească păstrată direct din latină, după cum arată *cărindar* ‘ianuarie’ (conform vechiului calendar, colindatul era în ianuarie) < **cărindă*, rom. dial. (Ardeal) *a corinda*, *corindă*, *corindători* (Rosetti 1986: 558). Cuvântul a fost împrumutat de la slavi și în albaneză: *kolendër* ‘kleines Weihnachtsgebäck’, *nata e kolendrave* ‘noaptea de Anul Nou’; *kolendarë* f. pl. ‘colindători’ (Pușcariu 1976: 205). Alte discu ii la Vlahović (1972: 85).

Kračun. Răspândit la toate popoarele vecine românilor, inclusiv în maghiară: *Karácsony* ‘Crăciun’. La slavi, sensurile sunt uneori diferite. La sârbi, *kračun* se referă la ‘ziua butucului’ (*badnji dan*), când se ardea un *badnjak* ‘butuc de Crăciun’ (Čajkanović 1973: 191; Vlahović 1972: 74 sq., vezi mai sus s.v. *bădni*). Tot la sârbi, seara Crăciunului era numită *badnje več* ‘seara butucului’; ca toponim, este atestată forma *Kračunište* (Kulišić et al. 1970: 29). La sârbi și la croa i, sărbătoarea Crăciunului se numește *božić*, la sloveni este *božič*. *Kračun* este și antroponim (nume de botez și de familie; Skok 2: 175). În s.-cr., *kračun* are și sensul ‘bârnă, canat (la ușă)’; sensul vechi trebuie să fie ‘bucată de lemn’ (vezi mai jos). În slovenă, *kračun* are sensul ‘zăvor’ sau ‘dinte, zim’ (Bezljaj 2: 78).

La bulgari, *kračun* este ‘naroden praznik po leten ili zimen prăgovrat na slānceto’, fie o zi din perioada sărbătorilor de iarnă, *Bădni večer* ‘noaptea buturugii’ (cf. sensul din s.-cr., supra), fie perioada 8–21 iunie (BER 2: 726; Ionescu 1978: 122–123). Cu sensul din română este și slc. *kračun*. La ucraineni, *kračun* este ‘colacul de Crăciun’. În rusa veche, *koročunb* se referă la o sărbătoare din vară, după 15 august; în rusa modernă, *karačun*, *koročun* se referă la ziua de 12 decembrie (Ionescu *loc. cit.*).

Aceste sensuri diferite, aparent haotice ori incoerente, au făcut ca analiza etimologică să fie dificilă. În general, sfera semantică este ‘sărbătoarea Nașterii Domnului’ sau ‘sărbătoare în jurul solsti iului de iarnă’ și/sau ‘sărbătoare din perioada solsti iului de vară’ (rusă, bulgară), dar – ceea ce este foarte interesant – având și sensul ‘butuc, buturugă; bucată de lemn’ în română (sens absent în DEX, înregistrat însă în DA și de Șăineanu DU), dar și în limbile sud-slave. În esență, au fost trei ipoteze privind originea termenului *Crăciun*, fără îndoială împrumutat de slavi din romanitatea carpato-balcanică.

(1) Lat. *calatio*, *-onis* ‘strigare’ (Pușcariu 1976: 281, cu rotacizarea *l>r*; ipoteză greu de acceptat, după cum subliniază îngrijitorul ediției din 1976, Ilie Dan, p. 435, n. 94).

(2) Lat. *creatio*, *-onis* ‘crea ie’, Rosetti (1986: 274), considerând că forma românească ar fi fost împrumutată de la slavii de sud, idee reluată la p. 555, unde consideră că și în maghiară ar fi fost împrumutat tot de la slavii de sud; dar anterior, la p. 386, crede că în maghiară ar fi împrumutat din română. Ivănescu (1980: 242) înclină tot spre ipoteza că forma românească ar fi fost împrumutată de la slavii de sud.

Nu este de mirare că etimologiști ca Skok, Bezljaj, Georgiev (în BER), deși admit posibilitatea că formele sud-slave sunt împrumuturi din latinitatea balcanică, resping ferm explicațiile prin lat. *calatio* ori *creatio*.

(3) Aceste ipoteze ignoră însă tocmai esența chestiunii: sensul ‘butuc, buturugă; bucată de lemn’, atât în română, cât și în sârbo-croată (în slovenă, cu sensul ‘zăvor’, fără îndoială derivat dintr-un sens vechi ‘bucată de lemn’). În plus, în albaneză există forma *kërcú*, *-ni* ‘butuc, buturugă’, nediscutată de adepții explicației prin *calatio* ori prin *creatio*. Iată de ce, într-un amplu studiu privind originea *Crăciunului*, Gh. Mușu (1973: 50 sq. și 1982: 21 sq.), a arătat că formele românești și slave nu pot fi discutate separat de sensul ‘butuc, buturugă’, de fapt esența problemei. Discuțiile trebuie să pornească, în ipoteza lui Gh. Mușu, de la paralela dintre română și albaneză. În primul caz, paralela ‘sărbătoarea de la 25 decembrie’ – ‘butuc, buturugă’ nu se poate explica nici prin *calatio*, nici prin *creatio*. Sensul ‘butuc’ este păstrat în alb. *kërcú* ‘butuc, buturugă’, dar și în română la nivel dialectal, sens esențial și în explicarea credințelor sârbești. Cuvântul ar fi așadar de origine tracă, radical ie. **(s)ker-* ‘a se curba, îndoi: cracă, bucată de lemn, butuc, buturugă’, din care derivă și NFL *Criș*. De fapt, paralela *Crăciun-butuc* este întâlnită și în cazul formei italiene *ceppo* ‘Crăciun’ și ‘butuc, buturugă’. Ipoteza originii trace este susținută și de Brâncuș (1983: 242).

Cuvântul traco-dac ce stă la baza formelor din română și din albaneză este așadar un element străvechi intrat în romanitatea sud-est europeană. Sărbătoarea precreștină din perioada solsti iului de iarnă era, fără îndoială, o realitate persistentă în credințele populare. Era o sărbătoare a focului de iarnă, admirabil descrisă de James Frazer în *Creanga de aur*, capitolul *Sărbătorile focului*. Astfel se explică paralela ‘butuc’ – ‘sărbătoarea Crăciunului’, întâlnită și în italiană, de fapt ‘sărbătoarea butucilor’, în albaneză *nata e buzmit* (Brâncuș 1983: 137). Cât privește ‘Crăciunul de vară’, atestat în rusa veche și în bulgară, acesta reflectă tot un relict precreștin, o sărbătoare a solsti iului de vară.

În sfârșit, ar fi de adăugat că perpetuarea unui cuvânt precreștin, în cazul nostru traco-dac, ce se referă la o mare sărbătoare creștină nu este un caz izolat. Cuvântul vechi germanic pentru a desemna sărbătoarea Crăciunului era *yule*, înlocuit în engleză prin *Christmas*, dar păstrat în finlandeză sub forma *Joulu* ‘Crăciun’, cuvânt împrumutat din suedeză. De asemenea, cuvântul englezesc *Easter* ‘Paști’ reflectă numele unei zeițe (*Eostre, Eastre*) sărbătorite aproximativ în perioada când creștinii au impus Paștele. Iată cum datele comparative mitologice și lingvistice sprijină decisiv ipoteza că termenul *Crăciun*, la slavii sudici *Kračun*, este de origine preromană, traco-dacă, intrat de timpuriu în romanitatea răsăriteană, fiind împrumutat ulterior de toți vecinii românilor. Dar paralela ‘butuc’ – ‘Crăciun’ este specifică doar limbilor sud-slave și românei.

Peperuda, b. ‘obicei popular bulgar în timp de secetă’ (Georgieva 1993: 232–233). De asemenea, dialectal, sunt înregistrate și formele *Perperuna*, *Perepuna*, *Peperuna* (s.-cr.), *prporuše* (slv.) (Gieysztor 1986: 49–50; Ovsec 1991: 170 și 291). Gieysztor înclină să explice cuvântul ca derivat din ND *Perun*; în opinia sa, *peperudele* fiind „cu siguranță” (zapewne) „tovarășele lui Perun”. Ovsec avansează ipoteza că ar putea fi explicat prin lat. *papilio*, it. *parpaglione* ‘fluture cap-de-mort’. Rom. *păpărudă*, arom. *pirpirună* înseamnă ‘divinitate a ploii invocată de grupuri de femei pentru a veni ploaia când e secetă’ (Ghinoiu 1995: 470). Georgieva, loc. cit., deși nu respinge ferm explicația prin ND *Perun*, admite că ar putea fi un relict preslav, tracic, dintr-o rădăcină *per-*. Acesta pare a fi drumul unei explicații plauzibile, cf. NP tr. *Paparion*, înrudit (prin reduplicare) cu ND tr. *Papas* ‘epitet al lui Zeus și al lui Attis (divinitate tracă)’ (Dečev 1957: 355–356). Sensul străvechi al cuvântului nu poate fi reconstituit, dar atestarea unui antroponim tracic înrudit cu un epitet din sfera mitologicului arată că formele *Peperudă*, *Păpărudă* (cu unele variante dialectale) trebuie explicate, mai degrabă, ca relict tracic, nu ca derivat din ND *Perun*. Pe lângă atestarea formei trace *Paparion*, un alt argument este și răspândirea formelor doar la slavii de sud și în română, respectiv în areale cu o importantă influență tracă ori traco-dacă.

Rusalj(e), dialectal și *rusalji*, *rusaje* (cu *lj > j*), s.-cr. ‘Rusalii’, b. *rusal(j)a*, *rusalka* ‘divinitate feminină, naiadă’, *rusalija* ‘planta *Levisticum officinale*, leuștean’ (Skok 3: 175); de aici este derivată forma *rusalka*, răspândită la toți slavii, având sensul general ‘demon al sufletelor femeiești ce vatamă sufletele muritorilor; la slavii balcanici, este o altă denumire a zânelor’ (Gieysztor 1986: 263). Forma *Rusalka* este atestată târziu, după sec. 17. Mult mai vechi sunt formele sud-slave *rusalj(e)* (Ovsec 1991: 365 sq.). Originea este lat. *rosalia* ‘sărbătoarea trandafirilor’, atestată în sec. I p. Ch. Formele slave sunt „leksični ostatak iz balkansog latiniteta” (Skok 3: 175). Ulterior, după răspândirea creștinismului, devine o sărbătoare de dinainte de Sf. Treime (Ionescu 1978: 125). Cuvântul este atestat și în albaneză: *rrëshajë*, *rshajë* ‘Rusalii’. Cf. v. valon *rosailhe mois* ‘luna rosaliilor, iunie’, ceea ce arată că, în latina târzie, s-a dezvoltat un sens asemănător atât în România occidentală, cât și în România răsăriteană (Skok loc. cit.).

Forma românească este influențată de pronunția slavă (cf. *colindă*, *corindă* supra), deoarece forma așteptată ar fi trebuit să fie **rusai*.

Trojan. Împăratul Traian a fost venerat încă din timpul vieții sale. Nu este deci surprinzător faptul că figura sa legendară a fost adaptată vieții religioase a slavilor, pe atunci – în secolele V–VII p. Ch. – încă necreștina. Nu este de asemenea surprinzător faptul că figura lui Traian a fost venerată, mai ales, de slavii sudici, dar cultul său este atestat până la ruși. Astfel, la slavii din Bosnia, *Trajan* era divinitatea protectoare a oamenilor și, în general, a tuturor ființelor (Gieysztor 1986: 126–127). El era imaginat ca o ființă înaripată (*idem*, p. 263). Cercetările arheologice și puținele izvoare scrise i-au permis cercetătoarei bulgare Georgieva (1993: 232) să afirme că, înainte de creștinare, slavii balcanici îi venerau pe *Trajan*, *Perun* și *Hors* (*Chors*). Nu este susținută cu argumente ipoteza lui Gieysztor (1986: 263) că *Trajan* ar fi o nouă reprezentare a zeului *Veles* sau *Volos*.

Este probabil că slavii au auzit de legendarul împărat Traian de la vecinii lor daci romanizați (Váňa 1983: 88), al cărui nume a fost interpretat, prin etimologie populară, ca fiind derivat de la rădăcina *tri-*, *troj-* ‘trei’, asimilându-l așadar cu mai vechiul zeu *Triglav*, *Troglav* ‘cel cu trei capete, tricefalul’ (Beranová 1988: 219), tricefalia divină fiind atestată în credințele vechilor slavi (Kulišić et al. 1970: 287–288; Ovsec 1991: 40).

Trajan este atestat și în toponimia sârbo-croată. Skok (3: 505) consideră că forma *Trojan* ar trăda o transmisiune cultă, deoarece în elementele vechi romanice din sârbo-croată transmise la nivel popular, lat. *j* (*i* semivocalic) ar fi dat *ž*, ca în *maž*, *raža*.

De fapt, sunt două chestiuni de detaliu ce trebuie clarificate. (1) Sensul formei românești *troian* ‘șan, val natural de pământ; ridicătură de zăpadă’, ce are paralele doar rar în toponimia sârbo-croată (Skok, loc. cit.). (2) Vocalismul *o* din română și din limbile slave. Acest detaliu a făcut ca Rosetti (1986: 274) să considere că rom. *troian* este împrumutat de la slavii de sud, ca și *Crăciun*, *colindă* și *Rusalii*. De fapt, *Crăciun* are o situație complet diferită de formele *colindă* și *Rusalii* (vezi supra). În cazul formei *Trojan*, rom. *troian*, este relevant

faptul semnalat recent de Constantin Petolescu (*Symposia Thracologica* 9/1992: 173) că grafia *Troianus* apare deja în inscripțiile din sec. II–III p. Ch. răspândite pe un areal vast: Roma, Ostia, Brigetio, Grammeni, Egipt, Spania, Britania, Noricum, Pannonia, Tracia. Explicația constă în aceea că numele legendarului împărat, cuceritorul Daciei, a fost asociat numelui legendarului cetății Troia, prin etimologie populară desigur, tot așa cum, câteva secole mai târziu, slavii l-au asociat vechiului zeu *Triglav*, tot printr-o etimologie populară (vezi mai sus). Într-o asemenea perspectivă, este discutabil dacă românii au împrumutat cuvântul de la slavii de sud. Este de asemenea discutabil dacă forma sârbo-croată trădează o transmitere cultă; ea poate fi, pur și simplu, de origine românească, transmisă la nivel popular.

Toponime și antroponime preslave

Probleme generale

Toponimia reprezintă un capitol special în moștenirea unei limbi. În sens larg, prin toponime se înțeleg atât numele de locuri sau de localități (toponime *stricto sensu*), cât și numele de înălțimi – dealuri, munți, piscuri –, așadar oronimele, precum și numele de ape curgătoare ori stătătoare – râuri, fluviu, lacuri, bălți –, deci hidronimele. Aceste categorii toponimice fac parte, alături de numele de persoane (antroponimele) și de populații sau de grupuri etnice (etnonimele), din categoria cuprinzătoare a *onomasticii*. În cazul discutat aici, este vorba despre onomastica de substrat, tracă și iliră, deci despre onomastica de tip *relict*, toponimic ori antroponimic. Pentru arealul sud-est european, în care intră româna, albaneza și limbile slave de sud, este relevantă tipologia tracă (inclusiv traco-dacă sau daco-moesică) și iliră. Așadar, prin „toponim preslav” se înțelege o formă perpetuată continuu de la populațiile antice traco-dace și ilire. De asemenea, tot în această categorie intră și elementele romanice ce reflectă faza latinei populare târzii ce a stat la baza românei și a dalmatei, așadar idiomul romanic vorbit în sec. VI–VII p. Ch. După această dată, aproximativă desigur, se poate vorbi de *protoromână*, *străromână* sau *română comună* (Urrumänisch: Duridanov 1989: 20), respectiv de *protodalmată*.

Problemele generale privind etnogeneza sud-est europeană au fost discutate într-un capitol separat. Reamintim aici doar că ilira reprezintă substratul lingvistic în sud-vestul și vestul Peninsulei Balcanice, respectiv în teritoriile ce corespund Albaniei, Muntenegrului, sudului Serbiei, vestului Bosniei, Croației, Sloveniei precum și în insulele adriatice. Traca (inclusiv dialectele sale nordice traco-dace sau daco-moesice) este substratul în teritoriile ce corespund Bulgariei, Serbiei (mai puțin partea sa sudică) și estului Bosniei. Traco-daca reprezintă, de asemenea, substratul limbii române. Macedonia antică a fost o regiune de interferență lingvistică traco-iliră. Macedoneana antică nu ne este cunoscută, fiind dificil de afirmat dacă era un idiom specific sau unul îndeaproape înrudit cu ilira, cu traca ori, eventual, cu greaca. Drina este considerată frontiera naturală dintre grupurile traco-dace (la est) și ilire (la vest). De-a lungul acestui curs, în Bosnia de azi, a existat un areal de interferență lingvistică traco-iliră. Așa cum vom arăta mai departe, toponimia preslavă din Macedonia nu arată că în antichitate ar fi existat un grup etnic diferit esențial de grupul trac sau de cel ilir.

Russu (1969: 100) a arătat că asemănările dintre tracă și iliră trebuie să fi fost mari. Cităm în continuare câteva exemple:

<u>Iliră</u>	<u>Tracă (traco-dacă)</u>
<i>Abroi</i>	<i>Abre-</i> (NP)
<i>Aplo, Aplus, Apulia</i>	<i>Apuli, Appulus, Apulum</i>
<i>Bilia, Bilios</i>	<i>Bila</i>
<i>Dardi, Dardani</i>	<i>Dardanos, Darda-para</i>
<i>Saprinus</i>	<i>Sapri-sara</i>
<i>Separi</i>	<i>Sapaioi</i>
<i>Sita</i>	<i>Sita, Seita</i>
<i>Tribulium</i>	<i>Triballi, Tribanta</i> ¹⁰
<i>Zorada</i>	<i>Zar-, Zur-</i> (NP)

10. Numele tribalilor trebuie să fi însemnat ‘trei balauri’.

Se pot cita și alte asemenea paralele. Considerăm așadar – în acord cu Russu, dar și cu alii cercetători (vezi mai jos) – că nu putem diferenția tranșant materialul lingvistic preslav de origine tracă, pe de o parte, și de origine iliră, pe de altă parte. Este locul să precizăm aici că, în perioada antichității târzii – până la venirea slavilor și alte câteva secole după aceea, – nu exista discontinuitate de populație romanizată între România răsăriteană (spațiul carpato-balcanic) și România occidentală. La izolarea, relativă desigur, a vorbitorilor de română și de dalmată (azi dispărută), pe de o parte, de vorbitorii celorlalte limbi neolatine, pe de altă parte, s-a ajuns treptat, în decurs de câteva secole, prin aculturație. Fenomenul este universal, spațiul sud-est european nefiind decât un caz particular. (Problema romanității răsăritene în contextul romanității în general a fost discutată, de exemplu, de Carlo Tagliavini în *Originile limbilor neolatine* precum și de numeroși alii autori ca Al. Rosetti ori Gh. Ivănescu).

În prima parte a acestui capitol, vom încerca să discutăm problemele ridicate de analiza toponimelor preslave din sud-estul european. În partea a doua, vom discuta situația câtorva antroponime. În acest sens, cercetătorul are acum la dispoziție atât lucrări generale de toponimie, unde sunt discutate mai ales toponimele majore (de exemplu Kiss 1980, un dicționar toponimic general de proporții medii, sau Lutterer, Kropáček și Huňáček 1976, un dicționar selectiv). Šmilauer (1970) a întocmit un dicționar toponimic al limbilor slave, ce prezintă selectiv rădăcinile slave comune și reflectarea lor în toponimie. Aici, autorul propune și o sofisticată clasificare toponimică generală, în nouă categorii, fiecare având numeroase subcategorii. În Paliga (1989 c), în acord cu terminologia adoptată de alii cercetători ai domeniului (Battisti, Duridanov, Georgiev – vezi referințele bibliografice), am propus o clasificare toponimică simplificată, practică și, în același timp, suficient de precisă, pe care o adoptăm în continuare, astfel:

ND *nomen dei*: nume de divinitate, teonim;

NFl *nomen fluminis*: nume de fluviu, de râu sau de pârâu, de apă curgătoare în general;

NI *nomen insulae*: nume de insulă;

NL *nomen loci*: nume de loc sau de localitate, toponim *stricto sensu*;

NM *nomen montis*: nume de munte, de deal, de pisc, de înălțime în general, oronim;

NP *nomen personae*, antroponim;

NPp *nomen populi*, nume de grup etnic, etnonim;

NR *nomen regionis*, nume de regiune sau de ținut, de „ară” în sensul medieval;

NSt *nomen stagni*, nume de lac sau de baltă, de apă stătătoare în general.

Clasificări și principii de analiză

Petar Skok (1950: 256 sq.) a propus un sistem de clasificare și a enumerat câteva principii de analiză ale toponimelor preslave din insulele adriatice. Considerăm că sistematizarea propusă de Skok se poate aplica, eventual cu mici modificări de detaliu, în orice demers ce abordează problema toponimelor de substrat în limbile slave sau în orice alt caz similar, cum ar fi – de exemplu – problema toponimelor autohtone din România. Ca atare, ni se pare util a expune rezumativ sistemul său de clasificare toponimică.

Skok împarte toponimele preslave (precroate) în trei categorii, de fapt trei stratificări toponimice: (1) preromane; (2) romanice timpurii, de dinaintea stabilirii grupurilor slave nerentiane (*rani romanski*); (3) romanice (*rimski*). Această ultimă categorie ar putea fi numită *neolatină*.

Stratul preroman (*predrimski sloj*) cuprinde:

(1) toponime străvechi „mediteraneene” sau pre-indo-europene;

(2) toponime ilire de origine indo-europeană;

(3) toponime grecești.

Această stratificare presupune un proces continuu, milenar, de asimilare lingvistică și de acultura ie: toponimele pre-indo-europene au fost integrate limbii ilire; acestora li s-au adăugat forme noi, de origine indo-europeană, cele două straturi lingvistice fiind apoi integrate ori asimilate de latina populară ce a stat la baza dalmatei; în sfârșit, după venirea slavilor, toate acestea reprezintă substratul toponimic preslav.

Perioada romanică este împărțită, așadar, în două mari subperioade: (1) precroată (preslavă) sau timpurie și (2) contemporană cu faza croată (nerentiană), împărțită, la rândul său, în patru faze ce corespund unor stratificări lingvistice:

- (1) creștin-romanică;
- (2) veche dalmată;
- (3) a păstoritului valah (românesc);
- (4) vene iană.

Cronologia propusă de Skok – care consideră sec. VI p. Ch. drept linia convențională de demarcație dintre „vechi romanic“ și „neolatin“, cronologie admisă și de alți cercetători¹¹ – se poate aplica fără diferențe majore și în cazul arealului trac: problema (mult discutată) a posibilei moșteniri preie. în arealul trac este identică celei din arealul ilir; perioada romană timpurie preslavă din regiunea sud-dunăreană admite aceeași cronologie, respectiv dinaintea secolului al VII-lea p. Ch.; perioada veche dalmată din zona adriatică are corespondențe în perioada românei comune sau a străromânei; problema „păstoritului valah“ se pune în termeni identici, cu deosebirea că acesta a influențat mai mult regiunile sud-dunărene decât insulele adriatice; în sfârșit, perioadei veneiene din zona adriatică îi corespunde perioada veche românească, de după sec. VI–VII. Diferențele sunt de detaliu. Așa cum vom arăta în continuare, veneienii au impus vorbitorilor de sârbo-croată termeni specifici privind navigația și pescuitul oceanic, în timp ce românii au impus, în toate limbile vecine, termeni specifici privind păstoritul și organizarea social-familială. Aceste aspecte le discutăm în capitolul dedicat structurii sociale. Semnalăm aici doar că, în acord cu cele spuse de noi în capitolul privind etnogeneza sud-est europeană și în alte capitole ale lucrării noastre, Skok (p. 256) consideră că influențele „preslave“ (romanice) încep în sec. VI p. Ch. Există argumente care arată că, într-adevăr, intervalul secolelor VI–VII a fost decisiv în impunerea unor termeni fundamentali de origine romanică, latină populară, ori autohtonă, iliră și/sau tracă.

Problema moștenirii pre-indo-europene este, fără îndoială, dificilă. Referindu-ne la spațiul sud-slav, numai Georgiev (1961) s-a opus categoric ideii că s-ar putea identifica elemente preie. în toponimie sau în lexic. El pornea de la ipoteza eronată, neîmpărtășită de majoritatea covârșitoare a cercetătorilor, că Balcanii ar fi fost vatra (Urheimat, homeland) de geneză a populațiilor indo-europene. Atât Skok (1950: 11 și 256 sq.) cât și Bezlaș (1956-1961, 1961, 1969) au arătat, cu argumente ce nu pot fi ignorate, că există corespondențe clare între toponimele pre-indo-europene (numite uneori „mediteraneene“) din Balcani și cele din Italia ori din Grecia. Asemenea corespondențe au fost semnalate și de Battisti (1956), dar și de alți cercetători – mai ales italieni – de exemplu Bertoldi (1931). În general, cercetările publicate în *Studi Etruschi*, începând cu anul 1927, rămân puncte de referință în abordarea domeniului. De altfel, într-o lucrare fundamentală dedicată toponimiei provençale, Rostaing (1950) a arătat, cu argumente greu de combătut, că moștenirea pre-indo-europeană este deosebit de bine reprezentată în această regiune din sudul Franței. Este semnificativ faptul că două treimi din lucrarea lui Rostaing discută tocmai relictelor pre-indo-europene

11. În general, secolul V p. Ch. este considerat limita convențională dintre faza latină populară și protoromanică. Vezi alte discuții în *Introducere*.

din Provence, autorul alcătuind totodată și cel mai amplu lexicon al rădăcinilor („baze“, în terminologia sa) preie. din câte s-au încercat până acum. Lucrarea sa, frecvent citată în studiile de toponimie, este utilă și în investigațiile ce privesc regiunea sud-dunăreană, deoarece unele relicte preie., analizate ca atare de Bezlaj sau de Skok, își găsesc corespondențe chiar în toponimele provențale. De asemenea, este utilă – deși cu unele erori ce în, mai ales, de folosirea unei terminologii inadecvate ori confuze – lucrarea de pionierat a lui Trombetti (1925). Problema moștenirii preie. a devenit un loc comun în numeroase lucrări ce analizează toponimia europeană (de exemplu Kiss 1980) sau în cele dedicate toponimiei franceze (Dauzat 1947, 1960). Toponimia preie. din sud-estul european, mai ales cea din Grecia, a fost analizată și de Mușu (1981). Alte discuții, însoțite de bibliografie, privind acest domeniu dificil se găsesc la Paliga (1989 c).

Revenind la studiul de referință al lui Skok (1950: 256 sq.), prezentăm succint cele *șapte principii de analiză* (upoređenja, rapprochements) propuse de autor pentru discutarea toponimelor preslave.

Forma grafică și posibilele erori ori aproximații sau, folosind un alt termen, *identitatea tradiției* (identitet u tradiciji). Exemplu: grafia *Orido* în loc de **Drido* > *Drid*; *Olenia* în loc de **Solent(i)a* > *Sulet* etc.

Repetabilitatea toponimelor (opetovanja toponima). Conform acestui principiu, un toponim apare rareori izolat. Cel mai adesea, sunt identificabile forme înrudite, asemănătoare sau chiar identice. Exemple: *Corcyra*, *Melita* (câteva denumiri în sud-estul european); *Arba* (Adriatică) - *Arva* (Hispania Baetica); *Cissa* - *Cissa* (Mauretania Caesariensis); *Absorus* - *Absaros* (Pont); *Issa* - *Issa* (Lesbos) etc.

Principiul identității (princip identičnosti ili istovetnosti). Ca exemple, Skok enumeră toponimele ilire în *-ona*, *-este*, *-esta* la venei, carnieni și iliri sau toponimele ilire în *-entia* (de exemplu *Solentia*) față de elementele grecești în *-inthos* (de exemplu *labyrinthos*).

Identitatea rădăcinii (identičnost osnove) este considerată de Skok principiul „cel mai delicat“ (najdelikatniji). Ca exemplu, el face apropierea între toponimele cu radical *Crep-* și preroman (probabil preie.) *crepp*, *grepp* ‘stâncă, piatră’.

Transmiterea neîntreruptă, orală, prin „nara iune“, a toponimelor din cele mai vechi perioade istorice până în zilele noastre (pripovijedanja o starim imenima), de exemplu *Absorus* > *Osor*, *Olcinium/Ulcinium* > *Ulcinj* (preie.) etc.

Importanța economică a locului sau a regiunii respective atrage după sine perpetuarea unei forme peste milenii. De exemplu *Brattia* > *Brač*, *Curicum* > *Krk* (preie.). În general, afirmă Skok, sunt străvechi, pre-indo-europene („mediteraneene“) unele toponime majore ce reflectă importanța a locului ori a regiunii.

Determinarea originii prin elemente lexicale comparabile, de exemplu preroman (probabil preie.) *grippa* > cr. dial. *fripa*, *hripa* ‘piatră, stâncă’.

Ar fi de adăugat faptul că pot fi vechi (preslave, de origine ie. sau preie., „mediteraneană“) nu numai toponimele ce reflectă o importanță economică, ci și toponimele din zone izolate, în general unele toponime din zone care, de-a lungul timpului, au fost locuri de refugiu. Importanța acestora nu este strict economică, ci socială, chiar „strategică“. Propunem deci încă un principiu:

Caracterul izolat al unei zone ce poate oferi adăpost în vremuri de răstribite (războaie, calamități naturale) poate oferi premisele perpetuării unor forme străvechi. Numeroase exemple sunt prezentate de Rostaing (1950) în lucrarea sa dedicată toponimiei provențale. Pentru alte exemple din arealul sud-slav a se vedea mai jos, în lexiconul toponimic.

În sfârșit, Bezlaj (1956-1961, 1961, 1969) a arătat că, uneori, toponimele vechi sunt supuse unui proces de adaptare prin etimologie populară. Așadar, încă un principiu ce trebuie adăugat celor șapte propuse de Skok:

Substituția etimologică, o formă a etimologiei populare. Bezlaj semnalează, de exemplu, cazul *Postojna* < (*arae*) *Postumiae* ‘altarele lui Postumius’ asociat formei slv. *postojna*, o specie de pasăre

(vultur). Un caz asemănător este NFI *Vrbas* < ill. *Urbanus*, *Urpanus*, asociat la nivelul sim ului comun cu *vrba* ‘salcie’. În sfârșit, semnalăm aici situația deosebit de interesantă a formelor *Bojan*, *Bojana* pe care le vom analiza în lexiconul toponimic.

Stratificarea toponimică și cercetarea lingvistică

Analiza toponimică nu se poate substitui unor cercetări în domenii înrudite, cum ar fi lexicul ori dialectologia, sau conexe – istoria și arheologia. Cu toate acestea, toponimia oferă perspective interesante ce pot completa rezultatele cercetărilor din alte domenii. Trajanovski (1979: 10), într-un studiu dedicat românilor din Macedonia, a subliniat vechimea unor termeni dialectali precum *kostol* (< lat. *castellum*), întâlnit și în toponimele *Kostol*, *Kostolac* din Macedonia și din Serbia. Același etimon este admis și în cazul toponimului *Košljun*, insula Krk, mai exact dintr-o formă populară *castellione*, cu sufix diminutival (Skok 1950: 23). Un caz asemănător este reprezentat de toponimele *Mošun*, răspândite în întregul areal sud-slav (în slovenă NL *Mošnje*) derivate din lat. pot. *mansione* ‘loc de popas, de înnoptat’. Aceste exemple arată că forma **mošun* ‘loc de popas’ a fost cândva uzuală, colocvială, așa cum în română se folosea *am mas* ‘am înnoptat’. În plus, asemenea exemple arată că, inițial, nu exista discontinuitate de habitat romanic între Carpații și România occidentală. Diferențierile, pe arii restrânse - locale, dialectale sau subdialectale - ori extinse, ce opun dacoromâna dialectelor românești sud-dunărene, s-au realizat treptat. Toponime sud-slave (arealul macedonean și sârbo-croat) ca *Loret* < *Lauretum*, *Kornet* < *Cornetum*, *Prijot* < *presbyter* (rom. *preot*), *Visitor* (< lat. pop. *visitorium*, derivat din *video*, *videre*, *visi*, *visum*), *Durmitor* < *dormire* (rom. *dormitor*) etc. arată că, în secolele V-VI și - desigur - și după aceea, romanitatea sud-est europeană a fost puternică (Trajanovski 1979, *passim*) și continuă, neizolată.

Toponimele românești sunt într-adevăr numeroase la sud de Dunăre. Maretić (1886: 76-85), Franck (1932, indicele și trimiterile de acolo), Hristov (1964: 123), Zaimov (1959: 90-91; 1977: 57), Duridanov (1952: 96 sq.) au discutat asemenea cazuri. De exemplu, toponimele bulgărești ce au la bază *funija* < *funie*, *tufa* < *tufă* sau toponime precum *Eporan* < *Iepuran* - *iepure*, *Kapriora* < *căprioară*, *Valelunga* < *Valea Lungă*, *Alba-kačula* < *alba căciulă* etc. Acestea reprezintă împrumuturi noi, deci nu pot fi incluse în categoria „relictelor preslave“. În arealul sloven, un statut asemănător îl au toponimele de origine italiană, de exemplu *Izola* < it. *isola*. Acestea nu intră în atenția noastră. Uneori însă, atunci când analiza pune probleme de detaliu, iar originea românească - respectiv italiană-venețiană în insulele adriatice - este posibilă, am făcut observațiile ce se impun.

În arealul adriatic, negustorii venețieni au numit un canal din apropierea insulei Kvarner *Canalle della Morlacca*, unde întâlnim forma *morlacco* < gr. biz. *maurovlahos* ‘vlahii negri’ (Skok 1950: 17 sq.). Ca și în zona balcanică, câteva elemente dialectale, prezente și în toponimie, arată persistența elementului romanic. Un caz tipic este *prmantur*, NL *Prmantura* < lat. *promontorium*. Toponimelor de tip *Muncel*, răspândite în insulele adriatice, le corespunde rom. *muncel*, *muscel*, NL *Muscel* < lat. *monticellus*, diminutiv de la *mons*, *montis* ‘munte’. Vom prezenta numeroase alte exemple similare în lexiconul toponimic (vezi mai jos).

O problemă mult dezbătută, pe care am prezentat-o în capitolul dedicat etnogenezei sud-est europene, este dacă - și în ce măsură - grupurile sud-slave au putut împrumuta elemente lexicale direct din tracă sau din iliră. Așa cum am arătat în capitolul menționat, nu există argumente care să susțină că ilirii se mai vorbea în secolul VI p. Ch. Așadar, elementele ilire - în lexic și în toponimie - s-au transmis vorbitorilor de dialecte sârbo-croate exclusiv prin intermediar romanic, latin popular, dalmat. Când privește arealul trac, cercetările arheologice din ultimii ani - coroborate cu unele informații istorice din antichitatea târzie - i-au condus pe cercetătorii bulgari la concluzia că, în zonele izolate din munții Balcani, au persistat grupuri relativ compacte de traci, încă neromanizate, până prin sec. VI. și unii arheologi români consideră că grupuri relativ compacte de carpi au persistat

în Moldova cel pu în până în secolul V, poate chiar până prin secolele VII–VIII (vezi discu iile din capitolul respectiv). Fiind o chestiune de cercetare arheologică, problemele vor trebui clarificate de specialiștii în domeniu. Din punct de vedere lingvistic, nu există deocamdată argumente decisive, acceptate de majoritatea cercetătorilor, ce permit avansarea ideii că bulgara ar perpetua elemente preslave împrumutate direct din tracă, nu prin intermediar romanic (protoromânesc, *Urrumänisch*). Cu toate acestea, Duridanov (1960) consideră că în bulgară ar exista câteva antroponime de origine tracă, fără echivalent imediat în română (vom reveni asupra acestei probleme în partea a doua a acestui capitol, dedicată antroponimiei). Într-un studiu în care analizează toponimul *Plovdiv*, Duridanov (1986: 27), cu argumente ce nu pot fi ignorate, sus ine ferm ipoteza că acest toponim s-a transmis limbii bulgare direct din tracă.

Indiferent însă de rezultatele cercetărilor viitoare, ce ar putea eventual identifica forme transmise din tracă direct bulgarei ori sârbo-croatei – acceptând așadar ipoteza lui Duridanov că *Plovdiv* a fost transmis prin împrumut direct dintr-o fază tardivă a tracei – se poate afirma că majoritatea covârșitoare a elementelor de substrat trac au fost transmise limbilor slave de sud prin intermediar romanic, vechi românesc. În cazul ilirei, transmiterea formelor s-a făcut exclusiv prin intermediar romanic, deoarece ilirii au fost complet romaniza i încă din secolul II p. Ch. Este greu de admis că scriitorii și istoricii antichității târzii nu ar fi men ionat în scrierile lor persisten a ilirilor ca grup etnic, dacă aceștia și-ar mai fi păstrat limba și obiceiurile după secolul II.

În general, așa cum am arătat mai sus, limbile vorbite cândva în sud-estul european au lăsat urme în lexic și/sau în toponimie. Problema substraturilor este continuă în evolu ia istorică. Pornind de la cel mai vechi strat lingvistic identificabil, numit generic și simplificator „mediteraneean“ ori „pre-indo-european“ (desigur, în lipsa unui termen mai exact), acesta s-a transmis prin limbile nou apărute în urma invaziilor indo-europene, în cazul nostru traca și ilira, fiind așadar substratul (preie.) al acestor limbi. La rândul lor, după romanizare, traca și ilira reprezintă substratul romanității răsăritene, reprezentată de română și de dalmată. În sfârșit, după expansiunea slavă, fazele timpurii ale românei și ale dalmatei reprezintă substratul limbilor slave de sud. Altfel spus, indiferent de originea unui cuvânt ori a unui toponim preslav, acesta a fost transmis limbilor slave de sud prin intermediar romanic, înând totuși seama de observa iile de mai sus privind posibilitatea ca unele forme trace să fi fost transmise direct bulgarei. În lumina acestor date, se poate afirma că româna este idiomul romanic cu substrat trac sau traco-dac, în timp ce dalmata era un idiom romanic cu substrat ilir.

O privire de ansamblu

Analiza comparativ-etimologică a toponimelor preslave din Peninsula Balcanică și din insulele adriatice ne permite să facem câteva aprecieri generale.

Întreaga hidronimie majoră este nu numai preslavă, ci și preromană, tracă și/sau iliră. Unele forme sunt explicabile prin vocabularul comun indo-european, altele admit o explica ie prin așa-numitul fond „mediteraneean“, pre-indo-european. Deoarece regiunile străbătute de aceste cursuri de apă au fost locuite din preistorie, fiind așadar și zone cu o anumită importan ă economică, datele confirmă întru totul principiul 6 prezentat mai sus.

Cu o singură excep ie, numele insulei Veli Otok, sunt preslave – ilire sau romanice – sau, în orice caz, neslave, de origine italiană (vene iană) numele insulelor de-a lungul litoralului adriatic al Croa iei.

Sunt preslave și preromane (trac și/sau ilire) câteva hidronime ce se referă la afluen i ai cursurilor principale. Sunt de asemenea preslave, traco-ilire sau romanice, câteva toponime și oronime.

Sunt preslave, de origine latină populară câteva hidronime și toponime. Distribu ia este inegală. În arealul continental, elementele romanice sunt relativ rare. În schimb, acestea sunt frecvente în toponimia insulelor adriatice, mai ales în grupul nordic, kvarnerian. (Vezi mai jos, Lexiconul B).

În arealul continental, mai ales în Bulgaria și în Serbia, sunt numeroase toponime de origine românească. Pe ărmul adriatic și în insulele adriatice există numeroase toponime de origine dalmată și italiană (vene iană). Acestea nu constituie tema tezei noastre. Le-am amintit pe alocuri, atunci când referin a clarifică un anume context al analizei comparativ etimologice.

Lexiconul toponimic. Premise

În alcătuirea unui lexicon toponimic al elementelor preslave din bulgară, macedoneană, sârbo-croată și slovenă am avut la dispozi ie câteva lucrări. Astfel, toponimia preslavă din Bulgaria a fost analizată de Duridanov (1952, 1975) și de Georgiev (1960 a); pentru Macedonia, există studiul lui Duridanov (1975) dedicat hidronimiei Vardarului. Toponimia preslavă din arealul sârbo-croat a fost studiată de Skok (1950), lucrare de referin ă, dedicată insulelor din Marea Adriatică; câteva toponime majore din același areal sunt analizate de autor în dic ionarul etimologic al limbii sârbo-croate (Skok 1971-1974). Dickenmann (1939) a studiat hidronomia bazinului Vardarului,

romanice mai târziu: românești în arealul balcanic peninsular (care ating însă și insulele adriatice), dalmate și vene iene în insulele adriatice.

Listele toponimice A și B pe care le-am întocmit nu sunt și nici nu pot fi exhaustive. Este totuși prima încercare de a privi ansamblul toponimiei preslave din sud-estul european și poate constitui un punct de plecare pentru întocmirea unui lexicon toponimic amplu, care să prezinte ansamblul elementelor de substrat traco-ilir. Precizăm de asemenea că am folosit sintagmele *traco-ilir* sau *trac și/sau ilir* atunci când toponimul respectiv se află în zona de interferență traco-iliră, în Macedonia și în Bosnia, în bazinul Drinei. Posibile influențe celtice apar în Slovenia.

Problemele legate de antroponimia preslavă vor fi discutate separat, în ultima parte a acestui capitol.

Lexicon A. Toponimele preslave din Peninsula Balcanică

Aborna, afluent al râului Nadiža, Slovenia. Cu siguranță preslav (illir), dintr-o formă **Abarna* (cf. ill. *Abarnos*) sau **Aborna*, *Alburna*, *Albruna*, cf. antic *Albarna* > *Aubarne* (Franca). Radicalul **ab-*, **alb-* este posibil preie. (Bezljaj).

Abrnca, afluent al râului Reka, Slovenia. Explicat din **Apnarica* < preslav (ill.) *apno* < ie. **ap-* ‘apă’.

Ada, NFI, afluent al Tisei la frontiera ungaro-sârbă. S-a încercat a se explica acest hidronim prin s.-cr. *ada* < tc. *ada* ‘insulă’. Cu toate acestea, există alte hidronime înrudite, unde această explicație nu poate fi admisă, de exemplu *Adda* (Lombardia) < lat. *Adua* (cf. av. *adu* ‘curs de apă’); *Adour* (sudul Franței) < lat. *Aturus*, ultimul de origine probabil celtică etc. Într-o asemenea perspectivă, explicația prin turcă nu rezistă unei analize de amănunt.

Ajtos, NL, câmpia golfului Burgas, azi Bulgaria; < lat. *Aetos*, grafie pentru un element autohton tr.-d.

Algunja, NL; **Algunštica**, NFI, Macedonia. Preslav tracic, cf. lat. *alga*, lit. *alksna* ‘mlaștină’, NFI lit. *Alga*. Forma tracă reconstituită este **Alg-on* (Duridanov 1975: 131).

Arbeč, de asemenea **Rbeč**, afluent al râului Nadiža, Slovenia. Preslav *Arba*, *Arva*, cf. it. *Erbezzo* < lat. **herbidia* < *herba*. În teritoriul sloven, poate fi un hidronim illir, mai întâi transmis populației romanizate, fie un hidronim de origine latină. Cum radicalul hidronimic *ar-* apare și în alte cazuri, înclinăm spre ipoteza unui hidronim illir (similar la Bezljaj). Cf. *Arda*, *Dunav(a)*, *Rab*.

Arčar, NL (Moesia Sup., azi în Bulgaria), NFI < *Ad Ratiaria(m)* (din *ratis* ‘plută’).

Arda, NFI, Bulgaria, afluent al Maricei. Tracic, dintr-un radical ie. înrudit cu v.ind. *árdati* ‘a curge’, gr. *ardo* ‘a vărsa’ sau preie., radical **AR-* (analizat de Chantraine 1950: 56 sq.). Vezi și Hristov (1964: 123).

Avšček, afluent al râului Soča, Slovenia, regiunea Avče. Frl. *Ause*, *Ausa*, it. *Aussa*, antic *Alsa*, numele unui curs în delta râului Soča. Preslav, illir, eventual celtic.

Bač, **Bačka**, NR, Serbia < rom. *baci*, autohton tr.-d., eventual prin intermediar maghiar, *bács*, care este împrumutat din română. și în Slovenia există câteva localități **Bač**, **Bača**, de asemenea considerate preslave (Bezljaj 1961 și 1969). Pentru teritoriul sloven, este dificil de admis originea românească din *baci*, fiind de presupus perpetuarea unui element autohton ilir, ceea ce conduce la ipoteza că acest cuvânt era de largă răspândire în substratul traco-ilir. În acest sens, cf. NP tr. *Batsinis*, f. (Dečev 1957: 46) și NP ill. *Bato*, m., *Batina*, f. (Russu 1969: 175). Vezi și discuțiile din capitolul dedicat termenilor referitori la relațiile sociale. Cf. forma următoare.

Bača, afluent al cursurilor Idrjica-Soča, Slovenia. Cu siguranță preslav (Bezljaj). Denumiri asemănătoare, de asemenea în Slovenia: **Bačica**, un izvor; **Bački Potok**, NFI, afluent al Mirnei. Cf. numele precedent și rom. *baci*.

Bader, NL, Macedonia, lângă Skopje. Antic *Bederiana*, grafie pentru un toponim tracic (Duridanov 1975: 19; Franck 1932: 6). Cf. NP tr.-d. *Bedarus*, *Baedarus*.

Badica, NFI, Slovenia, afluent al râului Rabojesca. Cf. rom. *bade*, *bădiță*. Considerat neclar de Bezljaj, probabil preslav. Cum legătura cu rom. *bade* este evidentă, se pune întrebarea dacă este vorba de un element protoromânesc în arealul sloven sau dacă un cuvânt apropiat și înrudit cu rom. *bade* va fi existat și în illiră. Cf. **Bač**, **Bača**, supra.

Baniski Lom, NFI, Bulgaria, afluent al cursului Rusenski Lom. Sens: ‘Lomul Banului’; *ban* este element autohton traco-dac, discutat în capitolul dedicat structurii sociale sud-est europene, iar *Lom* de asemenea relict toponimic (vezi mai jos, s.v. *Lom*). Cf. *Banja Luka*, infra.

Banj, NFI, afluent al Lahinjei, Slovenia. Hidronimele și toponimele cu radical *ban-* sunt neclare, cf. NL *Bane* și relația cu *ban* ‘conducător local’ (explicația lui Bezljaj). *Ban* a fost analizat de noi în capitolul dedicat structurii sociale sud-est europene, considerându-l de origine autohtonă tr.-d. Nu este exclus ca și illiră să fi avut un cuvânt asemănător, înrudit cu formele românești și sud-slave. Cf. cuvântul următor.

Banja Luka, NL, Bosnia; ‘Lunca Banului’. *Luka* este element slav; *ban* este element preslav, tr.-d., în s.-cr. prin intermediar românesc. Cuvântul îl discutăm pe larg în capitolul dedicat termenilor privind relațiile sociale. Vezi supra **Baniski Lom**, **Banj**.

Bar, NL, port în Muntenegru - lat. *Barium*. Cf. NL *Bari* (Italia) - lat. *Barium*. În ambele cazuri, toponimele sunt de origine iliră.

Barbačina, NFl, afluent al Vipavei, Slovenia. Preslav, cf. antic *Barbanna* > fr. *Barbanne*. În arealul sloven, este de presupus un element ilir, probabil un radical **barb-* ‘noroi, mocirlă’ (Bezljaj).

Baredine, NFl, afluent al cursului superior al Mirnei, Slovenia. Preslav și preroman, veneto-illir **barradjo-*, cu sens neclar, probabil un radical înrudit cu cel al formelor *Bar*, *Barbačina* (supra) și cu forma următoare.

Barman, NFl, afluent al cursului Rezijanska Bela, Slovenia. Preslav, illir **borm-* ‘izvor’ (Bezljaj).

Batava, NFl, afluent al cursului superior al râului Bača, la Podbrd, Slovenia. Preslav și preroman, cf. *Batavi*, *Batavia*, *Patavium* (azi *Padua*).

Bate, NL, Slovenia, la frontiera cu Italia. Preslav, ilir, cf. Npp *Venti* și alb. *vend*, *vënd* ‘loc, localitate’, NL ill. *Avendona* (Bezljaj 1961: 151).

Batuje, NL, Slovenia, Ajdovščina. Antic *Batavia*. (Bezljaj 1969: 25). Cf. NFl *Batava*, supra.

Bečej, NL în regiunea *Bačka*; înrudit cu acesta din urmă, vezi discu ia sub *Bač*, *Bačka*.

Bled, NL, Slovenia. Preslav **peld-*, **beld-*, ilir sau celtic, sens neclar (Ramovš 1936: 26).

Bojana, NL, în apropiere de Sofia - lat. pop. **boiana aqua* (clasic *boviana aqua*) ‘apa (adăpătoarea) vitelor’; tot din același etimon, direct ori prin intermediar românesc, este explicat și NL **Bojana**, în Vitoša, Bulgaria (BER 1, 71: „preslav latin popular sau românesc“). Pe de altă parte, NFl **Bojana**, care izvorăște din lacul Skadar vărsându-se în Marea Adriatică, este numit în albaneză *Bunë* (gheg) < **Buanë*. Atestare antică: *Livia Barbenna*. Pornind de la atestarea antică, Skok (1: 183) explică forma modernă printr-o serie de evoluții fonetice, astfel: (1) o disimilare *r-n* > *-n*; (2) *-enna* > *-anna*; (3) căderea lui *b* intervocalic, ca în română și în albaneză; (4) *a* > *o*. Așadar, evoluția fonetică ar fi: *Barbenna* > **Babanna* > **Baiana* > *Bojana*. Situația se complică și mai mult dacă punem în ecuație antroponimele bulgărești *Bojan(a)*, considerate derivate din radicalul *boj-* ‘luptă’ (BER 1: 71). Toponime-hidronime și antroponime de tip *Bojan*, *Bojana* sunt atestate în întreg arealul sud-slav (cf. și NL slv. *Bojanci*, *Bojanja vas*, *Bojanji vrh*), precum și în România, NL *Boian* (jud. Cluj și Sibiu) și *Boianu Mare* (Bihor, absente la Iordan 1963) precum și *Boița* (Hunedoara, Sibiu), dar și *Boura* (Suceava), *Boureni* (Dolj, Iași). Pentru arealul românesc, este admisibilă derivarea din **bovus* (clasic *bos*, *bovis*), respectiv din *bobulus* > *bour*. Este dificil de spus dacă toate toponimele sud-slave de tip *Bojan(a)* se pot explica ca derivate din **bovus* (*bos*, *bovis*). Așa cum am arătat, pentru hidronimul de la frontiera croato-albaneză, Skok propune o transmisie directă dintr-un hidronim preslav ilir. Pe de altă parte, toponimele de acest tip se interferează, la nivelul etimologiei populare, cu toponimele derivate din *bojъ* ‘luptă’, atestate pe întreg arealul slav (Šmilauer 1970: 40) și în România, cum este cazul toponimului *Boina* (Caraș). Cercetările mai noi par a respinge ipoteza lui Mareti? (1886: II, 89), care consideră că NP s.-cr. *Bojan* ar fi un hipocoristic de la *Bogoslav*, *Borislav* etc. În ansamblu, trebuie analizat fiecare caz în parte, înănd seama de interferențele posibile. Considerăm că și hidronimul analizat de Skok a suferit o interferență-adaptare, la nivelul popular. Cf. și NL *Bujan*, în Tropoja, Albania. Împotriva explicației lui Skok se poate invoca și *Barbačina* (supra). Pentru situația radicalului *boi-* în onomastica românească, vezi și Constantinescu 1963: 24 și 207 și Iordan 1963: 387, 440, 450. Situația radicalului *bovinus* (< *bos*) în latina populară este reflectată în REW 110/1247. În ansamblu, se poate afirma că toponimele cu radical *boj-* în limbile sud-slave reflectă atât o influență veche romanică (protoromânească), cât și, posibil, adaptarea unui radical preslav ilir (cazul analizat de Skok); de asemenea, este posibilă interferența cu radicalul slav *boj-* ‘luptă’.

Bojanci (Črnomelj), **Bojanja vas** (Metlika), **Bojanji vrh** (Grosuplje), NL, Slovenia. Vezi discuția s.v. *Bojana*

Bosna, NFl, NR - lat. med. *Bosnia*, reflectând un element autohton (ilir sau tracic) din ie. **bhog* ‘pârâu, apă curgătoare’, cf. gm. *Bach* ‘mlaștină’).

Bosut, NL, Pann. Inf. < (Ad) *Bas(s)ante* (vezi și Skok 1917: 133, n. 23).

Bračana, NFl, afluent al Mirnei în Istria, Slovenia. Cert preslav, fie relict preroman (illir), fie antroponim roman. Cf. antic *Brattia*, *Bratia* (Bezljaj) și NI *Brač*, în Lex. B.

Bregalnica, NFI, afluent al Vardarului. Antic *Astibos*. Hidronimul este derivat din NL *Bargala*, pe malurile Bregalnicei, autohton preslav tracic, ie. **bhergh-* ‘înălțime, munte’, cu adaptare fonetică după sl. *brěgъ* ‘munte’.

Bregana, NFI, afluent al Savei, Slovenia. Preslav, cf. *Brege*, NFI (Baden), ill. *Berginium*, celtic **briga* ‘munte, deal’ (Bezljaj).

Brenta, cascadă a râului Volarnica, Slovenia. Cert preslav, etimon neclar, cf. slv. *brenta*, cr. *brenta*, istr.-rom. *brente* ‘Butte’ (Bezljaj).

Brinjek, izvor și alte 13 nume topice de tip **Brinje**, **Brine** în Slovenia și în Croația. Cert preslav și relict preroman **brina* ‘juniperus’, frl. *brene*, *brena* (Bezljaj).

Brioni, v.s.-cr. **Brijuni**, it. *Brioni* < lat. postclasic *Brivona*, de origine iliră, fără etimologie clară.

Briše, NL, regiunea Zagorje, Slovenia; **Brišče**, NM, Slovenia. Oronimul este atestat în anul 888 p. Ch. în grafia latină medievală *Broxias*. Preslav, probabil illir **Broskja* > **bryšče* > *Brišče*; pentru numele localității nu există atestare timpurie, dar trebuie considerat înrudit cu oronimul (Ramovš 1936: 36).

Budva, NL (Muntenegro) < *Buthua*, *Buthoe*. Grafie antică pentru un toponim autohton.

Burgás, NL, Bulgaria; tc. *Burgaz*. Probabil din gr. βουργασ ‘turn’, înrudit cu NL *Burgos* (Spania). În ambele cazuri este presupusă o influență germanică: **burgs* ‘fortăreață’, gm. *Burg* ‘oraș’. Origine preslavă certă, cu ezitări în ceea ce privește originea germanică a acestor cuvinte. Ar putea fi vorba de cuvinte păstrate independent în câteva areale lingvistice.

Buzet, v.s.-cr. **Blzet**, NL, Croația. Antic *Piquentum* > romanic **pilgent-* > sl. **bylzetъ* > *Blzet*, *Buzet* (Ramovš 1936: 31).

Cavtat, cr., **Čedad**, slv. (it. *Ragusa Vecchia*; antic *Epidaurum*), NL (litoralul adriatic) < *civitatem* (*Civitas Epidauriensis*) (Ramovš 1936: 34). Cf. rom. *cetate* (NL *Cetate*, *Cetatea*, în câteva zone ale României), alb. *qytet* ‘oraș’.

Celje, NL, Slovenia. Lat. *Celeia*, lat.m. *Cilia*. Cf. *Kilia*, NL, Bulgaria și *Chilia*, un braț al Dunării.

Cerej, NFI, afluent al râului Koren, Slovenia. Lat. *cerasus* ‘cireș’.

Cetinje, NL, Muntenegro. Considerat derivat dintr-un hidronim **Cetina*, înrudit cu un alt NFI *Cëtina*, râu ce se varsă în Marea Adriatică lângă Omiš. Prelatin, probabil ilir, etimologie neclară.

Cibăr, NFI, NL: *Gorni Cibăr*, *Dolni Cibăr* pe râul *Cibrica*, afluent al Dunării. Antic *Cebus*, grafie greacă κεβουρος (Vezi și Papazoglu 1969: 60).

Čadra, NFI, afluent al cursului Tolminka, Slovenia. Probabil din lat. *cataracta*, cu evoluția lat. *c* > slv. *č* și sonorizarea *t* > *d*.

Cuculka, NFI, bazinul Vardarului, Macedonia. NM **Cucula**, regiunea Veles, Macedonia. Probabil preslav tracic sau împrumutat din arom. *tuțulcă* ‘pisc, vârf’ (Duridanov 1975: 109).

Dalmacija, NR - lat. *Dalmatia* (NR), NPP *Dalmatae*, *Delmatae*. Alte discuții în Paliga 1988 a. Este un probabil relict preie. Forma modernă este livrescă. Cf. *Duvno* și *Glamoč*.

Davča, **Davški potok**, NFI, afluent al cursului Selška Sora. Înrudit probabil cu NL *Avče* în Soška dolina; *d-* inițial se explică prin derivarea întâlnită și în alte cazuri în friulană, de exemplu frl. *Damar* < *Ad Amar*, *Delés* < *Ad Alesso*, *Deveà* < *Aveaco*, *Darte* < *Arte* etc. Vezi alte discuții s.v. *Avšček*, supra.

Djovlenska (Đevinska) reka, NFI, Bulgaria, afluent al cursului *Văča*, lângă Devin; vechiul nume al acestei localități era **Đovlen (Djovlen)**. Preslav tracic, neatestat în antichitate, dintr-un radical ie. **dhewina* ‘izvor, curs de apă’, cf. gm. *Tau*, eng. *dew* ‘condens’.

Dramlje, Dramlja, NFI, Slovenia. Vezi s.v. *Draniča*.

Draniča, NFI, afluent al Bregalnicei, Macedonia. Preslav tracic, cf. NFI antic *Dramatica*, NR *Drama* (Macedonia antică). Cf. NFI pol. *Drama*, bazinul Oderului, radical ie. **drem-* ‘a merge, a fugi; drum’, gr. *dromos*. Cf. NFI slv. *Dramlje, Dramlja* (Duridanov 1975: 169). Cf. *Drava, Dreta, Drina*.

Drava, NFI (s.-cr., slv.), afluent al Dunării. Antic: lat. *Dravos, Dravus*, gr. *ρᾶνος*, de origine iliră sau traco-dacă, ie. **drowos* ‘apă curgătoare’. Cf. *Dreta, Drina*.

Dreta, NFI, afluent al Savinjei, Slovenia. Neclar, probabil înrudit cu NFI cr. **Dretulja**. Formele din slovenă cu sufix *-ija* (*Litija, Medija*) sunt preslave. Cf. NFI slc. *Drietoma, Drietomica*, de asemeni preslave; sufixul -

oma este de asemenea preslav, cf. sufixul celtic *-amo, -ama*. Asemenea forme topice sunt, în general, relice preslave (Bezljaj).

Drina, NFI, la frontiera dintre Bosnia și Serbia; în antichitate, reprezenta frontiera dintre traci și illiri. Lat. *Drinus*, gr. *ῥίλων* < ilir și/sau trac. Un alt râu *Drin*, art. *Drini* curge în Albania, în sens opus Drinei. și pe acesta din urmă latinii îl grafiau *Drinus*. Ambele sunt coradicale cu *Drava* < ie. **drowos* ‘apă, curs de apă’.

Drinjača, NL (confluența a Drinei și Zadarului) < *Ad Drinum*. Cf. *Drina*.

Dunav (s.-cr), **Dunava** (b.), **Dunaj** (în celelalte limbi slave; în slovenă are sensul ‘Viena’, pentru hidronim folosindu-se forma livrescă *Donava*); rom. **Dunăre(a)**, mag. **Duna**. În antichitate, latinii foloseau grafia *Danuvius*, *Danubius*, iar grecii grafia *Ἰστρος*. Grafia latină nota, probabil, o formă auzită la cel i. Româna perpetuează o formă compusă de tip **Dan-ar-*, elementul *ar* fiind atestat și în cazul altor hidronime și toponime europene, de exemplu NFI *Aar*, *Aare*, NL *Aarhus* (port în Danemarca), v. dan. *aar* ‘râu’. În română, hidronimul este – fără îndoială – transmis direct din tr.-d., deoarece nici un alt idiom nu păstrează forma compusă. De asemenea, formele pun o interesantă problemă de evoluție fonetică: tr.-d. *ā* > rom. *u*. O situație asemănătoare se întâlnește în cazul hidronimului *Mureș* față de b. *Marica* (vezi discuția sub *Marica*). Fenomenul fonetic tr.-d. *ā* > rom. *u* este specific numai elementelor autohtone. Formele slave, fără excepție, reflectă un împrumut din protoromână, după încheierea tratamentului *ā* > *u* (alte discuții, cu exemple, în capitolul dedicat foneticii), dar nu forma compusă cu *-ar-*, specifică românei, ci o altă formă, dialectală, **Duna-*. Cf. NP rom. *Dună*, probabil un echivalent, inițial dialectal, pentru NP *Dunăreanu*. Tratamentul fonetic tr. *ā* > rom. *u* nu poate fi explicat prin intermediar slav ori maghiar. (Alte discuții în capitolul dedicat foneticii).

Duvno, NL, coasta dalmată. Antic *Delminium*. Toponimul este probabil coradical cu *Dalmacija* și cu *Glamoč* (Skok 1917: 128).

Erma, NFI, Bulgaria; două cursuri cu acest nume. Tracic, neatestat în antichitate, dar cu paralele antice, de exemplu NFI *Hermos*, *Ermos* (Grecia, Frigia și Moesia), posibil ie. **sermo-s*, cu evoluția *s* > *h*, specifică limbii grecești (Georgiev 1960 a: 53) sau un alt etimon, posibil preie., radical **AR-*, **ER-*, analizat de Chantraine (1950: 56 sq.). Vezi și Hristov (1964: 193).

Etăr (numele cursului superior), **Jantra** (numele cursului inferior), NFI, Bulgaria. Tracic, antic ϯϯϯϯ, ϯϯϯϯ, *Latris*, *Latron*. Etimon neclar (Georgiev 1960 a: 30-31).

Fruška Gora, NM, zona Srem < lat. *Franca* (*villa*), v.sl. *frogъ* ‘franc’ (lat. *Francus* > rom. *frânc*). *Fruška Gora* înseamnă ‘muntea frâncilor’, cu traducerea (calchieră) celui de al doilea element. Oronimul trebuie pus în legătură cu războaiele purtate de Carol cel Mare în Europa Centrală. Numele antic era *Almus*, de origine iliră.

Gabernica, NFI, afluent al Savei, Slovenia. Înrudit cu *gáber*, *gáber* ‘carpen’. Numai în Slovenia, sunt circa 60 de rădăcini topice cu acest etimon de origine preslavă, cf. mac. antic *grabion* ‘bucată, lemn de stejar’, neopirot *grabos*, NPP ill. *Grabaei*, dalmat *Gravosium* < ill. **grab-* ‘stejar’ < ie. **grebh-*, **gerebh-*, în denumiri de plante și de copaci.

Galjevica, NFI, afluent al Ljubljancei, Slovenia. Probabil din lat. *Gallus*. În general, numele cu radical *gal-* sunt neclare, probabil toate preslave (Bezljaj).

German, NM, Macedonia și NFI *Germanska reka*. Preslav tracic **german-* < ie. **gwhermo-* ‘cald’, cf. NL *Germisara* (Geoagiu Băi), NL tr. *Germania* etc. (Duridanov 1975: 127-128). Cf. NL tr. *Germania*, *Germanos*, *Germas* (grafii diferite pentru aceeași așezare), pe cursul superior al râului Strymon, precum și un toponim omograf, azi Saparevska banja (Dečev 1957: 102). Există și o divinitate *German* la slavii de sud (vezi capitolul *Termeni mitologici și religioși*).

German, NFI, vestul Bulgariei. Preslav tracic, înrudit cu NM *German*, supra.

Glamoč, NL, NR, Croația. Vechi **Dlamoč**; atestat în anul 1078 sub forma *Dlanoce* < *Dalmatia*. Trecerea de la *dl-* la *gl-* este întâlnită în dialectele croate, de exemplu *dlijeto* > *gljeto* (s. *dleto*) ‘daltă’ (Skok 1917: 128-129). Cf. *Dalmacija* și *Duvno*.

Glana, NFI (Carintia, Slovenia), afluent al cursului Krka-Drava. Forma literară, livrescă, este *Glina*. Atestat în anul 983: *iuxta flumen Glana*. Preslav, având numeroase paralele în hidronimia europeană: NFI *Glan* (Salzburg, Austria; sec. VIII: *Glane*); NFI *Chiana* (Etruria, Italia) < *Glanis*; *Glan*, numele unui izvor în Scoția;

celtic **glano-s* ‘luminos, a licări’ < ie. **glan-*. Forma literară *Glina* este influențată, prin etimologie populară, de *glina* ‘lut’, existând pe întreg arealul slav toponime tip *Glina*.

Ibăr, NFI, Bulgaria. Denumirea cursului superior al Maricei; cursul inferior se numește *Poibrene*. Antic *Εβρος*, *Hebrus*, numele Maricei de azi. Există alte hidronime asemănătoare, tot de tip relict: **Ibar**, afluent al Moravei în Serbia; *Ibr*, afluent al cursului Teterev, Ucraina, lângă Kiev (și aici, posibil tot tr.-d.). Radical ie. **eibhro-s* ‘a curge, izvor’. Cf. NFI *Ibru*, România, reanalizat de Fră ilă (1987: 118 sq.) tot din perspectiva unui hidronim-relict traco-dac.

Idrijca, NFI, afluent al cursului Soča, Slovenia. Preslav, preroman, cf. NSt *Idrie*, NFI *Idrica*, NFI *Itter*, *Euter* (Germania).

Ig, Iga, NFI, NL, Slovenia; câteva exemple. Preslav și preroman, fără etimon clar (Bezljaj). Cf. NM **Igman** (Bosnia).

Iskăr, NFI, Bulgaria - grafie antică *Skios*, *Oiskos*, *Iskos*, reflectând o formă tracă < ie. **eis-* ‘a curge, râu’. (Vezi și Papazoglu 1969: 59).

Jadran (s.-cr., slv.) ‘Marea Adriatică’ < lat. (*mare*) *Adriaticum*. Se consideră că numele antic al Adriaticii este înrudit cu NFI *Adda* (Lombardia), vezi supra s.v. *Ada*.

Kapela, NM, Croa ia < lat. *capella*.

Katun, NL, Istria, Croa ia < rom. *cătun* (cf. alb. *katun*). Nu este exclusă perpetuarea unei forme preslave preluate din substratul adriatic ilir, prin intermediar romanic de tip dalmat. Rom. *cătun* și formele sud-slave *katun* sunt analizate în capitolul dedicat terminologiei sociale.

Kerbovo, NL, Bulgaria, între Topolnica și Smoleškata reka, reg. Pirdopsko. Probabil preslav tragic, cf. tr. □□□□□□, □□□□□□ Explica ia prin rom. *cerb* nu este plauzibilă (Zaimov 1959: 92 și 184).

Kilia, NL (Bulgaria) < *Coelia*. Cf. NL *Kellai* (Grecia) < *Cellae*. Cf. *Celje*, supra și rom. *Chilia*, un bra al Dunării.

Klis, NL (în apropiere de Solin, coasta adriatică) < *Clissa*.

Kljužica, NFI, afluent al cursului Ziljica, Slovenia. Din lat. pop. *clusus* < *claudere*. Toponimele derivate de la această cuvânt latin sunt foarte frecvente în limbile neolatine, de exemplu it. *Chioso*, *Chiusa*, *Chiusaforte*. Cf. NL *Cluj* (Paliga 1992 a, cu bibliografia problemei).

Knin, NL, Croa ia; v.cr. **T̃niñ* < *Tininium*. Etimon neclar, probabil grafie pentru un toponim autohton traco-ilir.

Kobarid, NL, Slovenia, reg. Tolmin. Antic *Caporetum* (Bezljaj 1969: 25).

Kodrjana, NFI, afluent al cursului Kozica-Arbeč, Slovenia. Din NP lat. *Quadratus* sau din istroromân *kodru* ‘munte împădurit’, rom. *codru*, alb. *kodër* (Bezljaj).

Kokodiva, Kukudiva, NL, Bulgaria, la nord de Varna. Prima parte este neclară; partea a doua a compusului reflectă tr.-d. *deva, dava* ‘cetate’ (Duridanov 1986: 27 sq.). Cf. *Plovdiv*, infra.

Kokra, NFI, afluent al Savei, Slovenia. Preslav, înrudit cu *Krka*. Cf. NFI gr. *Korkoras*.

Kolpa, slv.; **Kupa**, s.-cr., NFI, afluent al Savei, Slovenia. Antic *Kolapis*, *Κολαπις*, *Κολοψ*. Prototip **Kol-ap-is*, *kol-* fiind de origine neclară (probabil preie.), iar **ap-* având sensul ‘apă’ (Ramovš 1936: 25; Bezljaj 1956-1961).

Koper, NL, Slovenia, port la Marea Adriatică (it. *Capo d'Istria*) < lat. *Capris*, din *capra*.

Koroška, Koroško, NR, Slovenia, gm. *Kärnten*. Lat. *Carinthia*. Rădăcina *kar-*, *kor-* este preslavă, de origine preie. Cf. *Carpați*, alb. *karpë* ‘stâncă’.

Kostol, Kostolac, câteva toponime în arealul sud-slav. Lat. *castellum*. (Trajanovski 1979: 10).

Kotor, NL, Muntenegru, it. *Cattaro* < lat. *Catera*, *Cathara*, *Cat(h)arum*, de origine iliră: ill. **katar-* ‘cetate’; cf. s.-cr. *kòtar* ‘regiune’ (echivalent pentru *srez*).

Krajna, NR, Croa ia - lat. *Carnia*, reflectând o denumire autohtonă preslavă, illiră, de origine probabil preie., radical **kar-* ‘piatră, stâncă’; cf. *Kranj*, *Koroška*, *Kràs*. Asocierea cu sl. (*u*)*krajiti* este o etimologie populară de tipul substitui ei etimologice.

Kranj, NL (Slovenia) < *Carnium*, *Carnia* (cf. *Carsium* > *Hârșova*, cu evolu ia *c/k* > *h*, neexplicată

satisfăcător; considerat - cu argumente ce nu pot fi ignorate - toponim autohton traco-dac de Poghirc 1969: 360). Illir, cf. *Kras, Koroška, Krajna*.

Krka, NFI (*Trebinje*) < *Corcoras, Korkoras*. Atestare în anul 799 p. Ch.: *Corca*. Preslav, ilir, de origine preie. Cf. *Koroška, Kranj, Krajna, Kras*. (Bezljaj; Ramovš 1936: 25; vezi și Skok 1917: 121).

Kupa, vezi discu ia s.v. *Kolpa*.

Labin, NL, la sud de Istria, Croa ia < *Albona*; grafie latină pentru un toponim autohton ilir, de origine ie. sau preie. (vezi și Skok 1917: 128).

Labuta, Labota, Labotnica, NFI, afluent al Dravei în Slovenia. Preslav, de origine probabil celtică, *albanto*, *albento* ‘strălucitor, luminos’ < ie. **albh-*. Asocia ia cu *labod, lavud* ‘lebedă’ este o etimologie populară (substitu ie etimologică, cf. *Ljubljana*, infra).

Lanja, NFI, afluent al cursului Karnakta, Slovenia. Preslav, cf. frl. *Lagna*, it. NFI *Anio, Agno, Agnone*. Asemenea numiri apar în Etruria, Lombardia, Vene ia, Tirolul de sud, Latium, Campania etc. În Slovenia, poate fi influen ă friulană sau un relict preslav.

Lašta, NFI, afluent al Soče, Slovenia. În Slovenia, mai sunt atestate alte denumiri de acest tip, de exemplu *Lašta, Lašte* și apelativul *lašta* ‘lespede, piatră’; formele sunt înrudite cu forma nord-italică *lasta* ‘lespede’, NL *Lasta, Laste, Lasturo*, NFI *Lástego*. Cf. basc *arlasta, arralasta*. Radical **lassa*, de origine probabil preie. (Bezljaj).

Lika, NFI, NR, Croa ia. Numele regiunii provine din hidronim. Origine iliră, ie. **leik-* ‘a lumina, a străluci’; cf. rom. *a licări, licurici*.

Lim, NFI, afluent al Drinei, izvorând din Alpii Albanici. Cf. alb. *lumë, lymë* ‘râu’. Un împrumut din albaneză este pu in probabil. Hidronimul trebuie considerat ca perpetuarea unei forme autohtone ilire ce reprezintă și prototipul cuvântului albanez. Origine preslavă certă.

Lipljan, NL, Bulgaria, regiunea Lomsko; NL, Kosovo. Antic *Ulpiana*, prin substitu ie-asociere cu sl. *lipa* (Duridanov 1952: 9; Trajanovski 1979: 10; a se vedea și Papazoglu 1969: 171; așezarea din Bulgaria se află pe teritoriul antic al dardanilor, fiind unul dintre cele trei mari centre dardanice, alături de Naissus/Niš și Scupi/Skopje).

Ljubija, NL, NFI, afluent al Savinjei, Slovenia. Preslav, de origine neclară (Bezljaj). Cf. formele traco-illire cu radical *lab-, leb-*. Vezi discu ia sub cuvântul următor.

Ljubljana, NL; **Ljubljanica**, NFI, Slovenia. Probabil preslav, înrudit cu forma precedentă, dintr-o formă **Lablana*, prin substitu ie și etimologie populară (sl. *ljubiti*). Cf. NL *Labin*, supra. În antichitate, divinitatea Ljubljanice este atestată cu numele *Laburus*, iar Anonymus Ravennensis numea cursurile Ljubija și Ljubljanica *Lebra* și *Elebra* (Bezljaj 1961: 149; Russu 1969: 218).

Logatec, NL, Slovenia. Preslav, probabil ilir, antic *Longatici* (Ramovš 1936: 27).

Lom, NFI, NL (Pann. Inf., Serbia; port la Dunăre) < *Almus*, grafie latină pentru o formă tracă < ie. **olmo-s-* ‘ulm’. Cf. alb. *lumë*, pl. *luménj* ‘râu’, *lym* ‘mâl’. Dacă această paralelelă este corectă, atunci trebuie pornit de la alt etimon. Radicalul **AL-* poate fi preie. (alte discu ii privind rădăcina preie. **AL-* la Rostaing 1950: 41-52).

Lug, NL, Croa ia. Atestare anul 1331: *extra Lugum*. Probabil preslav, etimologie neclară, probabil latin *lucus* ‘dumbravă (sacră)’ (Skok 1920: 130).

-man. Sufix întâlnit în unele elemente autohtone trace/traco-dace (Poghirc 1969: 363), cf. *Barman, German, Igman* etc. Acest sufix trebuie deosebit de acele elemente turce cu elementul *orman* (de exemplu *Teleorman, Caraorman* etc.).

Marica, NFI, Bulgaria. Tr. **Marisia* < ie. **mor-*, ‘mare, apă stătătoare’. Cf. *Marisia* > rom. *Mureș*. Hidronimul bulgar și românesc sunt, fără îndoială, coradicate, ambele de origine tracă (respectiv traco-dacă), dar cu tratament fonetic diferit: *I > a*, în bulgară, dar *I > u* în română. Vezi și cazul *Dunav, Dunaj, Dunăre*, supra, unde întâlnim aceeași situa ie. Tratamentul fonetic *I > u* fa ă de *I > a* reprezintă o opozi ie nord/sud, respectiv o opozi ie daco-mesic v. tracic. Alte discu ii în capitolul dedicat foneticii.

Medija, Medijski Potok, NFI, afluent al Savei, Slovenia. Preslav, cf. frl. *Medée*. Forma actuală nu permite reconstituirea formei ini iale. Cf. NL rom. *Mediaș*.

Medulin, NL, Istria, Croaia < lat. *Mutila*, grafie pentru o formă autohtonă iliră.

Mesta, NFI, Bulgaria. Tracic. Antic *Nessos*, teonim acvatic, NFI *Nessus*, *Nesos*, *Nestos* etc. (Vezi și Papazoglu 1969: 178). Evoluția $m > n$ în toponimia arhaică este normală, cf. antic *Mesembria* > *Nesebăr*. Radical ie. **ned-*, v.ind. *nádati*, redă zgomotul unei ape curgătoare, *nada-h* ‘râu’. Posibil însă radical preie. **N-S-*, în toponime ca *Nis(s)a* (analizat de Chantraine 1950: 222 sq.).

Mirna, NFI, afluent al Savei. Preslav, posibil înrudit cu formele *Nera*, *Neretva*, *Ner*, antic *Naron* etc. dacă se admite o alternanță n/m sau înrudirea cu formele derivate din ie. **mar-/ *mor-* (lat. *mare*, NFI *Morava*, *Marica* etc.). Origine preslavă certă. Forma actuală a fost probabil influențată, prin etimologie populară, de asociația cu sl. *mirъ* ‘pace’.

Modreje, NL, Slovenia. Antic *Materieia* (Bezljaj 1969: 25).

Morač, NM, Macedonia. Preslav tracic, derivat din hidronimul **Morača**, înrudit cu NFI *Morava*.

Morane, NL, lângă Skopje. Atestat în anul 1300 sub forma *Tmorane* (< **Тъмор-*) și sifixul *-ane*, cf. NM antic *Tmaros*, *Tmarus*, NM alb. *Tomór*, Albania. Cf. *Tmor*, infra.

Morava, NFI, Serbia. Grafie antică: gr. *Μαρρος*, lat. *Margus*, reflectând o formă autohtonă tracă. Hidronime asemănătoare, coradicală, sunt atestate și în alte areale: *Morava*, curs din bazinul Vardarului și oronim în Macedonia (Duridanov 1975: 159); NFI *Morava* la frontiera naturală dintre Moravia și Slovacia, *Marica* (Bulgaria), *Mureș* etc. În general, este vorba de relice preslave, încadrabile în categoria străvechii hidronimii europene. (Vezi și Papazoglu 1969: 190). Sufixul *-ova* este slav.

Mošun, NL, câteva localități cu acest nume în arealul sud-slav. **Mošnje**, NL, Slovenia. Toponimele au fost explicate prin lat. *mansionem*, indiciu al pendulării transhumante specifice populației romanice (protoromânești) (Bezljaj 1969: 25). Vezi alte exemple în Lexiconul B.

Mura (s.-cr., slv.), NFI, afluent al Dravei. Preslav, illir și/sau trac, coradical cu *Morava*, *Marica*, *Mureș*. Vocalismul *u* este considerat de Bezljaj substituit, în loc de **o* (ca în *Morava*)(vezi și Bezljaj 1961: 149, care apropie hidronimul și de NFI venet *Mare*). Totuși, dacă pornim de la o formă tracă de tip nordic, atunci vocalismul *u* este normal; vezi alte discuții sub *Dunav/Dunaj* și *Marica*.

Murva, NFI, Dalmația, în apropiere de Omiš. Atestare în anul 1251: *aqua que vocatur Murva*. Înrudit cu *Mura* (Skok 1920: 133).

Muzge, NFI, afluent al cursului Krka, Slovenia. NL *Muzge* (câteva denumiri în Slovenia și Croația); cf. NFI pol. *Muzgawa*, NL *Moskva*. În toate aceste cazuri este vorba, foarte probabil, de relice preslave (Bezljaj).

Nadiža, NFI, afluent al cursului Tera-Soča, Slovenia; frl. *Nadisòn*, it. *Natisone*. Antic *Natiso*. În slovenă, probabil prin intermediar friulan ori perpetuând direct o formă preslavă romanizată.

Nebula, **Nibeljski Potok**, NFI, Slovenia, afluent al Nadiže. Cf. frl. *Nevolaè*, *Nuvolaè*, poate din lat. *Nubilius*. Origine preslavă certă, etimonul este însă neclar.

Nera, NFI (rom., s.-cr.). Coradical cu *Neretva*. Ipoteza unei origini maghiare, din *nyár* ‘plop’, ignorând alte hidronime europene asemănătoare, nu poate fi admisă. În s.-cr., este reflectat un împrumut din română. Cf. NFI *Năruja*, România. Vezi formele următoare. Acestea arată că explicația prin maghiară nu poate fi admisă.

Nerav, NL, Macedonia; NFI *Neravska reka*, bazinul Vardarului. Coradical cu *Nera*, *Neretva* etc. (Duridanov 1975: 128).

Neret, NL, Macedonia. Preslav tracic, dintr-un hidronim înrudit cu NFI *Nera*, *Neretva*.

Neretva, NFI, Serbia. Grafie antică *Naron*, [NARON], reflectând o formă tracă și/sau iliră. Cf. NFI *Neretva* (hidronim omofon din Volhinia), *Nera* (vezi și Skok 1917: 119-120, 132, n. 16 și 134, n. 28; Skok consideră că în antichitate s-a produs o etimologie populară prin asociere cu NP *Nero*, *Neronis*; hidronimele cu radical *ner-* se pot explica însă și fără raportare la numele împăratului Nero).

Nesebăr, NL, Bulgaria. Trac *Mesembria*. Al doilea element, *bria*, este întâlnit și în alte toponime trace. Primul element, *mes-*, este neclar, dar întâlnit în onomastica tracă (Dečev 1957: 296).

Nevlica, NFI, afluent al cursului Kamniška Bistrica, Slovenia. Înrudit cu NFI *Nevlja*, la frontiera bulgaro-sârbă, cu NFI *Nevlja* (Rusia), NFI *Neva*, NFI *Nevajärni* (Finlanda). Este vorba de un tip hidronimic paneuropean, ie. **snau-*, **snaw-* ‘a curge’ (Bezljaj 1961: 151).

Nevlja, NFI, curs la frontiera bulgaro-sârbă, zona Caribrod; hidronime omofone se găsesc și în Rusia, zona Vitebsk-Pskov. Vezi *Nevlica*.

Nevlje, NL, Slovenia. Vezi discu ia sub *Nevlica*.

Nin (it. *Nona*), NL, sud de Zadar, litoralul adriatic < *Aenona*.

Niš, NL, Serbia. Grafii antice; gr. *Ναισ(σ)ος*, lat. *Navissum*, *Navissus*, *Naissus*, *Naessum*. Acestea reflectă o formă autohtonă tracă, ie. **(s)naw-* ‘a curge’. (Vezi și Papazoglu 1969: 60, 171 și 191-192; în antichitate, Naissus era unul dintre cele mari trei centre dardanice, alături de Scupi/Skopje și Ulpiana/Lipljan).

Nišava, NL, pe Niš, Serbia. Coradical cu NFI *Niš*. Sufixul este slav.

Norin, NL, pe Neretva, Croa ia. Antic *Narona*; coradical cu *Nera*, *Neretva* (Skok 1917: 120-121).

Ogosta, NL (Bulgaria) < *Augusta*.

Omiš, NL, coasta dalmată; it. *Almissa*, antic *Dalmisium*. Forma din s.-cr. se poate explica printr-o disimilare *Dalmis-* > **almis-* > *omiš*, apărută la vorbitorii dalma i (iliri) romaniza i.

Opajska reka (**Opaja*), NFI, afluent al Pčinjei, bazinul Vardarului. Preslav tracic **Apaja* (**Opaja*), ie. *ap-* ‘apă’. Cf. NFI *Opawa*, Polonia, de origine baltică. Coradical trebuie considerate NL **Opila**, regiunea Kratovo, Macedonia și **Opave**, regiunea Deževno, Serbia; acestea trebuie să fi fost ini ial hidronime (Duridanov 1975: 136).

Opave, NL. Vezi discu ia sub *Opajska reka*.

Opila, NL. Vezi discu ia sub *Opajska reka*.

Orga, NL, Bulgaria, regiunea Tolovica. Preslav, tracic. Cf. toponimele trace în *or-*, *org-*, în Dečev 1957. Radicalul toponimic **or-g-* pare preie. (discu ii și alte exemple la Rostaing 1950: 70–71 și Mușu 1981, s.v. *Orbis*, *Orion*, *Oreste*).

Osăm, NFI (Bulgaria) < *Asamus*. Cf. *Samus* ‘Someș’.

Otljanska reka (**Otlja*), NFI, afluent al cursului Opajska reka. Cursul superior se află în zona satului albanez Strima, iar cursul inferior în zona satului Otlja. Preslav trac sau ilir **Atula*, **Atulas*, ie. **ad-* ‘apă, curs’.

Panega, rar *Paniga*, *Paneg*, *Panig*. NFI, Bulgaria, afluent al Iskărului. Tracic. Fonetismul ini ial era cu *k > g* (**panek*, **panik*). Evolu ia *i > e* este specifică limbii române, ceea ce arată că s-a transmis prin intermediar romanic (protoromânesc). Radical ie. **pani-ko* ‘mocirlă, baltă’ (Georgiev 1960 a: 59). Cf. *Pan(n)ysis*, *Pannisis*, *Panyusus*, numele trac al râului Kamčija, v. prus. *pannean* ‘baltă, mocirlă’. Radicalul toponimic *pan-* poate fi însă și preie. (analize la Chantraine 1950: 232 și Mușu 1981: 321-332).

Peneda, NL, Istria, Croa ia. Din lat. *pinetum* (Ujevic 1956: 93).

Pirin, NM, Bulgaria. Explicat dintr-o formă tracă **Pheruna* ‘stâncă’; radicale de tip **p(h)er-* sunt atestate în câteva toponime trace (Dečev 1957). Explica ia prin ND sl. **Perunъ* nu este plauzibilă. Rădăcina **p(h)ar-*, **p(h)er-* este probabil preie., cf. *Parma*, *Parnassos* etc. și NM rom. *Parâng*.

Plovdiv, NL, Bulgaria. Tr. *Pulpudeva*, echivalent (calc) al formei grecești *Philippopolis* ‘orașul lui Filip’. Toponimul a fost recent reanalizat de Duridanov (1986: 25-34 și 1989: 19-22). Discutând toponimul în rela ie cu *Kokodiva*, *Kukudiva* (supra) și aducând argumente de evolu ie fonetică, Duridanov consideră că este vorba de o formă daco-moesică, împrumutată de bulgari ‘direct dintr-o fază tardivă a tracei’.

Podkrašče, izvor în Bohinjska Bistrica, Slovenia. Prefix slav *pod-* și un radical preslav *kras* ‘lespede, stâncă’. Topo- și oronimele cu radical *kras*, *cras* sunt foarte frecvente în arealul sud-slav. Ele sunt, în general, preslave, traco-ilire (Bezljaj).

Pòreč, NL, Istria, it. *Parento* < ill. **Parent-*, atestare antică *Parentium*. Radicalul **par-*, **per-* este probabil de origine preie. (Ramovš 1936: 27; Kiss 1980). Cf. *Pirin*.

Postojna, NL, Slovenia; aici se află una dintre cele mai mari peșteri din lume. Lat. *Arae Postumiae* ‘altarele lui Postumius’. Forma slavă se explică și printr-o adaptare-substitu ie de tipul etimologiei populare, cf. slv. *postojna* ‘un fel de vultur’.

Ptuj, NL, Slovenia. Preslav de origine iliră, atestat în antichitate în grafie latină *Poetovio* > ill.-rom. **Petojo* > sl. **Pъtujъ* > slv. *Ptuj* (Ramovš 1936: 34).

Pula, v.s.-cr. **Pulj**, NL, oraș-port în Istria, it. *Pola* < lat. *Pola*, grafie pentru o formă ill. **Pol-*.

Raba (gm. *Raab*), NFI (curs la frontiera dintre Ungaria, Slovenia și Austria, afluent al Dunării; cursul principal este în Ungaria) < *Ar(r)abo*, grafie latină pentru un hidronim autohton, illir și/sau celtic < ie. **orobh-* ‘roșietic, roșcat’. Cf. NFI *Raba*, afluent al Vistulei în Polonia.

Rama, NR, Bosnia și NFI omofon, afluent al Neretvei. Preslav, probabil illir, eventual trac, < ie. **rem-* ‘a sta’. Radicalul **ram-*, **rem-* apare și în toponimia preie.

Raša, NFI (Istria) < *Arsia*, *Arsa*. Grafie latină pentru un hidronim autohton, illir; cf. NFI *Aar*, *Aare*, dan. *aar* ‘râu’; vezi sub *Dunav*, *Dunaj*, *Dunăre* (Ramovš 1936: 24; Bezlaj).

Ražanj, NL, regiunea Knjaževac, valea Timokului. Antic *Arsena*, etimon neclar, probabil grafie latină pentru un toponim autohton trac. (Franck 1932: 6).

Resava, *Resovska reka*, NFI, Bulgaria, la frontiera cu Turcia. Probabil tracic, cf. NFI tr. *Resos* (Troada), ie. **res-*, v. nordic *ras* ‘curs de apă’ (Georgiev 1960 a: 39).

Rgotina, NL (valea Timokului) < *Argentares* (*argentum* ‘argint’).

Rižana, NFI, se varsă în Marea Adriatică lângă Koper, Slovenia; it. *Risano*. Preslav, illir, cf. alb. *rjedh* < ie. **reg-* ‘a curge, curs de apă, râu’.

Rodopi, NM, Bulgaria < tr. **Rud-uphe* ‘râul roșu’, numele actualului curs *Dospatska reka*, de la care s-a extins asupra oronimului. Vezi și Hristov (1964: 123).

Rovinj, NL, Croa ia, Istria. Antic *Ruginium*.

Rosica, vechi *Rosita*, afluent al Jantrei, Bulgaria. Înrudit cu NM *Rosita*, Bulgaria și cu alte forme răspândite în Europa: v. prus. *Rossitten*, let. *Rasite*. Etimon neclar; sufixul *-ica* este frecvent în hidronimia slavă, cf. *Marica* etc.

Rusenski Lom, NFI. Vezi *Lom*.

Sava, NFI, afluent al Dunării la Belgrad. Grafii antice: gr. *Σαβοϋς*, lat. *Savus* < ill. **savas* ‘râu’ < ie. **sowos* ‘curs de apă’. Cf. NFI *Savu*, România; NFI *Sava* (Rusia, de origine ossetină).

Savinja, NFI, afluent al Savei. Vezi *Sava*.

Sefto(v)ite dăbe, **Seftovi čukari**, NL, Bulgaria, reg. Panagjursko. Probabil preslav tracic, cf. NP tr. (Zaimov 1977: 58 și 161).

Senj, NL, Croa ia, coasta adriatică, it. *Segna*, gm. *Zengg* < lat. *Senia*. Cf. NL *Siena* < lat. *Saena* (Etruria), *Sena* (Italia). Vezi și Skok 1917: 128.

Serava, NFI, afluent al Vardarului. Preslav tracic (eventual ilir), înrudit cu NFI *Saar*, baltic *Seria*, rom *Siret* etc. Este posibil ca rădăcina slavă *sěr-* ‘cenușiu’ să fi influențat forma actuală (Duridanov 1975: 86).

Setole, NL pe cursul Poroj, bazinul Vardarului. Preslav traco-ilir, înrudit cu lit. *sietuva* ‘adâncitură pe fundul unui curs de apă’. Cf. NL *Σετοβια*, Dalma ia (Duridanov 1975).

Sisak (štokavian), **Sisek** (kajkavian), NL, în apropiere de Zagreb. Lat. *Siscia*, gr. *Siskia* < celtic **Se(q)-sq-ya* < ie. **se(q)-sq-a* ‘rogoz’. Vezi și Skok 1917: 128.

Skomlja, NFI (afluent al Dunării, în Bulgaria), NL (regiunea Lomsko). Traco-dac **Skambla* < ie. *(*s*)*kamb-*, *(*s*)*komb-* (Duridanov 1952: 13, 94).

Skopje, NL, Macedonia. Preslav, atestare antică *Scupi*, *Skoupoi*, capitala Dardaniei. Coradicale trebuie considerate NFI **Skoplje**, Bosnia; NFI, NL **Uskoplje**, în apropiere de Dubrovnik; NFI **Uskoplje**, Hercegovina, regiunea Trebinje (Duridanov 1975: 19; a se vedea și Papazoglu 1969: 171; așezarea antică era unul dintre cele trei mari centre dardanice, alături de Naissus/Niš și Ulpiana/Lipljan).

Stan, **Slano**, NL. Câteva localități cu acest nume pe coasta adriatică. Explicate prin lat. *salinae*. Coradical cu aceste toponime este probabil și NL **Sali**, în insula Veli Otok (Skok 1920: 149).

Smèderovo, **Smèderevo**, v.s.-cr. **Smederov grad**, NL, Serbia, port la Dunăre; explicat din v.s.-cr. **Smeder* < rom. *Sâmedru*, *Sâmedru*, *Sumedru* < lat. tardiv *San(ctus) Demetrios* ‘Sf. Dumitru’. Sufixul *-evo*, *-ovo* este slav. Sens: ‘orașul Sf. Dumitru’; cf. NL *Sângiorz* < *San(ctus) Giorgios* etc. Cf. *âkocjan*, infra.

Soča, NL, Slovenia, la frontiera cu Italia; it. *Isonzo* < lat. *Isonsius*, *Sontius*, reflectând un hidronim autohton illir, de origine ie. sau preie.

Solkan, NL, Slovenia, în apropiere de Nova Gorica. Antic *Silicanus* (Bezljaj 1969: 25).

Sotla, slv., **Sutla**, cr., NFI. Preslav, traco-ilir **Sontula*, **Aesontula* (Bezljaj 1961: 149).

Split, NL, litoralul adriatic; it. *Spalato*. Antic *Spalatum*, grafie latină; $\Sigma\sigma\pi\lambda\iota\tau\omicron\nu\mu$, grafie greacă, având sensul ‘tufiș epos’, probabil o etimologie populară, după cum – în latină – tot etimologie populară este asocierea de *palatium*. Anticii au adaptat, foarte probabil, numele unui toponim autohton illir. Evolu ia fonetică: *Spalatum* > *Speletum* > *Split*. (Ramovš 1936: 26; Popović 1960: 53, 171, 389; Skok 3: 312; Kiss 1980: 583).

Srem, NFI, NR; orașul cel mai important al regiunii este *Sremska Mitrovica*. Lat. *Sirmium*, reflectând o formă iliră din ie. **ser-mo-* ‘râu’. (Vezi și Papazoglu 1969: 59). Cf. NFI *Siret*, NFI *Siriu*, România.

Strima, NL, Bulgaria. Derivat dintr-un hidronim înrudit cu NFI *Struma*.

Strjama, NFI, Bulgaria, afluent al Maricei. Tracic, cf. NFI lit. *Sermas*, NL pol. *Śrem* (gm. *Schrimm*), v. ind. *sárma-h* ‘curs de apă’. Fonetismul ie. **sr-* + vocală > tr. (și tr.-d.) *str-* este firesc. Cf. *Struma*, *Struga*. (Vezi și Papazoglu 1969: 59).

Struga, NFI, afluent al Savinjei, Slovenia; un alt curs omonim, afluent al cursului Krka, Slovenia. Preslav, tracic, cu evolu ia fonetică tipic tracă ie. **sre-* > **stre-*. Înrudit cu NFI *Struma*. Cf. NFI rom. *Strei*, *Stremț* și *strugure*, *strungă*. Cuvintele cu radical *str-* reflectă, foarte probabil, influența autohtonă traco-iliră, dar rădăcina ie. trebuie identificată prin compararea mai multor date, deoarece atât ie. **str-* cât și ie. **sr-* + vocală au avut ca rezultat în tracă **str-*.

Struma, NFI, Bulgaria. Tracic, antic *Strumwn*, ie. **sreu-* ‘a curge’. Fenomenul fonetic ie. **sr-* + vocală > tr. **str-* este firesc. Cf. NFI rom. *Strei*, *Stremț*. Derivat: NFI *Strumica*, *Strumešnica*, Bulgaria.

Sužid, NL, Slovenia, în apropiere de Kobarid. Antic *Silicetum* (Bezljaj 1969: 25).

Šar, s.-cr., mac., NM. Grafii antice: gr. $\Sigma\kappa\alpha\rho\delta\omicron\nu$ $\Sigma\kappa\alpha\rho\delta\omicron\nu$, lat. *Scardus*, reflectând un oronim autohton tracic și/ sau illir, cf. lit. *skardūs* ‘pantă, coastă’.

Šemnica, **Ševnica**, NFI, afluent al cursului Crna, bazinul Vardarului. Sufixul este slav; în rădăcină, s-au interferat două rădăcini: una înrudită cu hidronimele illire *Semnus*, *Semirus*, lit. *Semena*, ie. *sem-* ‘a turna, a curge’; cealaltă cu NFI *Sava*, alb. *she(u)* ‘mlaștină’ (Duridanov 1975: 222).

Škočjan, NL, Slovenia. Preslav de origine latină populară **Sant* (*sanctus*) *Cantianus* > **šbnt kocyjanb* > slv. *Škočjan* (Ramovš 1936: 27). Cf. *Smederovo*, supra.

Štip, NL, pe râul Bregalnica, Macedonia. Preslav, atestare antică *Astibos*. Etimon neclar (Duridanov 1975: 21). Toponimele și hidronimele cu radical **as-* pot fi preie. (alte discu ii la Chaintraine 1950; Mușu 1981; Paliga 1989 d).

Tavor, **Taor**, NL, Macedonia, lângă Skopje. Preslav, de origine iliră, atestare antică *Taurision* > sl. **Tavrъ* (Duridanov 1975; Franck 1932: 6). Există un toponim omofon în reg. Užice, Serbia.

Tăža, numele cursului superior; **Tundža**, numele cursului inferior; NFI, Bulgaria. Tracic, atestat frecvent în antichitate, începând cu sec. III a. Ch.: *Tαζος*, *Tovζος*, *Tonzus*, *Tontus*, *Tountza*. Etimon neclar (Georgiev 1960 a: 27-28; a se vedea și Papazoglu 1969: 192).

Timava, NFI, Slovenia; it. *Timavo*, frl. *Timàu*. Preslav, înrudit cu NFI *Timok* (infra), *Timiș*, *Tynne* (Anglia), *Thames* (Tamisa) cu *th* neetimologic etc.

Timok, NFI, afluent al Dunării la frontiera sârbo-bulgară. Lat. *Timachus*, grafie ce reflectă un hidronim autohton trac din ie. **tem-ak-wa*. Un alt hidronim omofon și omograf se află în bazinul Vardarului, afluent al cursului Pariștica (Duridanov 1975: 152). Cf. NFI *Timava*, supra; NFI *Timiș* (două cursuri cu acest nume, în Banat și un pârau în Bucegi), NFI eng. *Thames* (grafie hipercorectă cu *th* pentru *t*) etc.

Tmor, NL, coasta Adriatică, lângă Dubrovnik. Vezi discu ia s.v. *Morane* (< *Tmorane*). Cf. NM *Tomór*, Albania.

Tolmin, NL, Slovenia; NFI *Tolminka*. Cert preslav, ill. **Tilmon-*, înrudit cu alte topo- și hidronime, cf. frl. *Talm*, ligur *Talamone*, it. *Talamona*, sp. *Talamon*, fr. *Talamon* etc. Atestare medievală în anul 1146: *Tulminium*. Probabil relict preie. (Bezljaj; Ramovš 1936: 26).

Trakana, NFI, afluent al cursului Stara Reka, bazinul Vardarului; **Trakanska reka**, NFI, afluent al Bregalnicei, de asemeni în bazinul Vardarului; NL **Trakanje**, în același areal. Toate aceste denumiri sunt preslave, de origine tracă, dintr-un prototip trac **Trakana*, *-nja* < ie. **trek-* ‘a trage, a fugi, a curge’. Formele

sunt probabil înrudite cu NL *Trakanić*, Serbia (Duridanov 1975: 181). Formele acestea par perpetuarea unor cuvinte înrudite cu etnonimul *Thrax, Thraex* ‘trac’.

Trògir, NL, Dalma ia; it. *Trau*. Grafii antice: lat. *Tragurium*, gr. *Tragourion*, de origine iliră. Probabil înrudit cu NL *Tergeste* > *Trieste* > *Trst*, infra.

Trsat, NL, Istria < lat. *Tarsatica*, reflectând probabil o formă autohtonă illiră.

Trst, NL; it. *Trieste* < lat. *Tergeste*, grafie pentru un cuvânt illir reflectat și în alb. *treg* și în v.sl. *trǫgb* ‘târg’.

Una, NFI, afluent al Savei; v.s.-cr. **Un** < lat. *Oeneus*, gr. *Οινεως*, reflectând un hidronim autohton illir, de origine probabil preie.; cf. gr. ϜϜϜϜ ‘vin’, termen „tehnic“ preie. (Chantraine).

Vardar, NFI, cel mai important curs al Macedoniei; se varsă în Marea Egee, lângă Salonic. Grafie antică greacă ϜϜϜϜϜϜϜ reflectând un hidronim autohton trac din ie. **sword(o)-wori* ‘apă neagră’. Numele uzual în antichitate al cursului era *Axios* (Duridanov 1975: 30-36; autorul analizează întreaga hidronimie a Vardarului).

Văča, NFI, Bulgaria, afluent al Maricei. Probabil preslav tracic, fără etimon clar. Cf. NFI slc. *Váh*.

Velèbit, NM, Croa ia. Preslav, reflectând un element autohton illir, cf. gr. *ηλιβατος* ‘abrupt’. În s.-cr., cuvântul a fost supus unei etimologii populare: *vele-bit* ‘adăpost mare’.

Veleka, NFI, Bulgaria, la frontiera cu Turcia. Neclar, posibil preslav tracic, ie. **welika* ‘întors, curb’. Denumirea locală *Kriva reka*, probabil un calc, sprijină această explica ie (Georgiev 1960 a: 37).

Veles, NL, în apropiere de Skopje. Antic *Bylazora*. Evolu ia fonetică nu este clară în detaliu. În orice caz, explica ia prin ND *Veles* nu este admisibilă (Franck 1932: 6).

Vešala, NFL, afluent al Vardarului. Preslav (trac și/sau ilir) **Vesala*, **Vesalus* < ie. **wes-* ‘ud, umed, apă’, cf. alb. *vesë* ‘ploaie mărunță, burni ă’ (Duridanov 1975: 49).

Vidbol, **Vitbol**, NFI, afluent al Dunării. Probabil preslav celtic, cf. NL *Vindobona*. De la o asemenea formă s-a ajuns la sl. **Vedbola* > b. *Vidbol*, sub influen a NL *Vidin* și NFI *Vit* (Georgiev 1960 a: 53-54).

Vidin, NL, Bulgaria. Grafie antică: lat. *Bononia*, gr. *Βοωνία*, de origine probabil celtică, după cum arată toponimele, cu același radical: *Bologna*, antic *Bononia*; *Boulogne*, antic *Bononia*. Cele trei forme, din Bulgaria, Italia și Fran a, par a reflecta marea expansiune celtică din antichitate. Cu toate acestea, forma actuală din bulgară pare a reflecta, mai degrabă, un cuvânt derivat din tr. **ud-* ‘apă’, cf. NFI *Vedea*, NL *Videle*, în România. Cf. *Vit*.

Vipava, NFI, afluent al cursului Soča, Slovenia; frl. *Vipàu*, it. *Vipacco*. Cert preslav, illir, înrudit cu NP *Vippius*, lit. *ùpe, upis* ‘curs de apă’.

Vit, NFI, Bulgaria. Tr. **utus* < ie. **ud-os* ‘apă’. Reanalizat recent, din perspectiva vocalismului paleobalcanic, de Dimitrov (1994: 98). Cf. *Vidin*.

Vitoša, NR, zona Sofia. Antic *Skombros*, *Scopius*. Numele actual este preslav, explicat fie ca element trac, cf. NP tr. *Bit(h)us*, cu evolu ia *b>v*, fie ca derivat din rom. *vită* cu sufixul *-oș* (BER 1: 155). Cf. NP pol *Witosz*, NL pol. *Witoszyn*. Probabil este și aici o interferen ă la nivel colocvial.

Vogljana, NL, Slovenia. Probabil din *Aquilania*, în orice caz de origine preslavă (Bezljaj 1961: 149).

Vrbas, NFI, Bosnia. NFI ill. *Urpanus*, *Urbanus*, NL *Urbate* (Russu 1969: 259). Etimonul sugerat de Dickenmann (1939: 28) și de Kiss (1980) este ie. **wr̥bhas* ‘salcie’. Cu toate acelea, formele ilire par a se încadra în categoria relictelor preie. cu radical **OR-/*UR-*, analizate de Rostaing (1950: 70-71) și de Mușu (1981: 199 sq. și 250 sq.). și în tracă sunt atestate forme cu radical *or-/ur-* (vezi la Dečev 1957: 343-345 și 348). La vorbitorii de sârbo-croată, hidronimul a suferit apropierea de *vrba* ‘salcie’, prin etimologie populară și substitu ie etimologică.

Vukovar, NL, în apropiere de Osijek. Toponimul are o istorie complicată. Partea a doua a compusului reflectă mag. *vár* ‘cetate’; prima parte reflectă, foarte probabil, o asociere cu s.-cr. *vuk* ‘lup’. În apropierea orașului curge râul *Vuka*, antic *Ulca*, cf. alb. *ujk, ulk* ‘lup’. În Evul Mediu, numele era *Castrum Vlcou* ‘fortărea a lui Lup’, ceea ce este o readaptare (calchiere) a sensului vechi, de origine traco-illiră, din ie. **wlkwos* ‘lup’ > tr. **(v)ulka-* ‘lup’.

Zadar, NL, coasta dalmată. Antic: gr. *Iader(a)*, lat. *Iader(a)*, de origine illiră. În latina populară, cuvântul se pronunță **Zadar*, **Zadra*. Radical ie. propus: **yeudh-* ‘agită, impetuos’. Nu este clară legătura – dacă există – cu NFI *Iader*, azi *Idro*, în apropiere de Salonic. Vezi și Skok 1917: 124.

Zletovska reka (< **Zlętava*), NFI, afluent al Bregalnicei, bazinul Vardarului. Preslav tragic **Zlent-us*, **Zlenta* < ie. *ġhlnd(h)-* ‘a străluci’. Din același radical ie. este explicat și NFI *Glane*, Fran a, de origine celtică (Duridanov 1975: 184).

Zrin, NL, Croația, la sud de Sisak. Preslav, dar cu etimologie neclară, probabil illir **ger-* ‘munte’ < ie. **gwer-* ‘munte’. Forma trădează un fonetism vechi satem ori o palatalizare secundară. Nu poate fi acceptată explicația prin sl. **zbręti* ‘a zări’.

Lexicon B. Elementele preslave din toponimia insulelor adriatice.

Skok (1950) a analizat în detaliu toponimele preslave din cele patru grupuri de insule ce se întind de-a lungul coastelor croate ale Mării Adriatice. Câteva nume de insule mari sunt analizate și de Kiss (1980; este vorba de numele topice *Brač, Cres, Hvar, Kakan, Olib/Ulib, Osor, Rab* și *Vis*). Deoarece datele prezentate și analizate de Skok clarifică și completează tabloul toponimelor preslave din arealul sud-slav continental, din Peninsula Balcanică, am întocmit aici un lexicon rezumativ. Lista cuprinde și câteva toponime de pe litoralul adriatic, deoarece corespondențele (*principiul repetabilității*) apar astfel mai clare. Am adăugat, ori de câte ori am considerat necesar, unele completări și referințe ce ni s-au părut utile urmării demersului nostru.

Forme recurente. Câteva toponime, uneori cu paralele în lexicul dialectal, apar de cel puțin în două ori, în unele cazuri chiar mai frecvent. Pentru a se putea urmări mai ușor demersul în continuare, am considerat util să trecem în revistă aceste forme. Unele au paralele și pe țărmul continental sau în arealul sud-slav în general. Evoluția fonetică este specifică dalmatei, cu unele influențe italiene (venețiene) și românești.

Banàostar, Banuàstar, Brnistrova; dial. *banestra, brnistra* < lat. *genista* ‘planta *Genista tinctoria*; ginestră, grozavă’. Primele două forme au suf. *-arius*, ultima este cu sufix slav.

Kampèlje < *campellus*, dim. de la *campus*. Cf. *Kampor*.

Kampor < *campus*, cu terminație de plural *-ora* după modelul *tempus, -ora*.

Kanajt, Kanitalj (Kanikalj) < *cannetum*, respectiv *cannetulum - canna* ‘trestie’.

Košljín, Košljun < lat. pop. **castellione - castellum* ‘castel’.

Marta, dial. *mrta* < gr.-rom. *myrta* ‘mirt’. Cf. *Mrča*.

Mostir < *monasterium*.

Mošnje, Mošun(a); dial. *mošun* < *mansione* ‘loc de popas’.

Mrča, Mrčara, Mrčica < *myrtearia* ‘loc unde crește mirt’; cf. *Marta, mrta*.

Munčel, Mučel, Moncel < *monticellus*, dim. de la *mons, montis* ‘munte’.

Omišalj < *Ad musculum*, lat. pop. **amusc(u)lu*. *Musculus* este un diminutiv de la *mus, muris* ‘șoarece’, dar a căpătat ulterior numeroase sensuri: ‘moluscă’; ‘mușchi (pe brațe)’; ‘baracă de asediu’, apoi ‘baracă’ în general. Acest ultim sens este perpetuat în toponime, fiind un termen militar. La nivel popular, s-a confundat cu *muscus, -i*, diminutiv popular **musculus* ‘mușchi (pe copaci)’. Rom. *mușchi* reflectă această confuzie.

Plaj < gr.-rom. *plagium* < gr. *plagios* ‘coastă, latură’. Foarte răspândit în limbile sud-slave și în română, dar răspândit în latina populară în general. De aceeași origine este it. *spiaggia* ‘plajă’.

Plantur, Prantur, Promentur, Prmantur < *promontorium*.

Prsur, Prsurina < *frixorium* ‘loc de gătit’; derivat de la *frigo, -ere, frixi, frixum/frictum* ‘a frige, a prăji’, cu evoluția fonetică specifică zonei dalmate *f > p*, ca în *Plomin* < *Flanoniae* etc.

Sakatùr < *siccatorium* ‘loc (pentru) uscat’ - *siccus* ‘sec, uscat’.

Silba, Sirba < *silva*.

Slana, Slano < *sal, salis, salem* (ac.) ‘sare’. Cf. *Slan(o)*, Lex. A.

Sut, în compuse **Su-, St-; sut** < *sanctus*. Compuse: **Stomorina** < *Sancta Maria*; **Supetar** < *Sanctus Petrus*; **Sudùjan, Sudùjma** < *Sanctus Dominus*; **Sudurađ** < *Sanctus Georgios*; ultima formă este echivalentă NL rom. *Sângiorz*.

Trtuša < *tortuosus* ‘încolăcit, întortocheat’.

Val, Vala (mai ales în compuse), **Valun, Valunta** (cu sufixe augmentative) < *vallis* ‘vale’; uneori cu sufixele augmentative *-at, -unta*.

I. Grupul kvarnerian (*Kvarnerski otočki skup*, pp. 11 sq.) este format din cinci insule mari, numit în antichitate (*Insulae Flanoniae* sau *Sinus Flanaticus*, în italiană (dialectul venet-toscan) *Fianona*, iar în sârbo-croată *Plominski zaliv* sau *U Plominu*. NI cr. *Plomin* reflectă forma latină *Flanoniae*, cu evoluția fonetică *f > p* (vezi alte exemple în continuare). NI *Kvarner* reflectă it. (venețian) *Quarnero*. Este interesant de semnalat faptul că zona navigabilă din acest grup insular este numită *Canale della Morlacca*, forma *morlacco* reflectând gr. biz. *maurovlahos* ‘vlah negru’.

Grupul kvarnerian este format din insulele *Krk*, *Cres* și *Lošinj* („prava kvarnerska“), precum și de alte două insule: *Rab* și *Pag*. Insulele *Cres* și *Lošinj* se mai numesc și *Opsara*, iar insula *Krk* este numită și *Vekla*.

1. *Krk* (pp. 21-34). În antichitate era numită *splendidissima civitas Curictarum*, NPp *Curicti*, un grup illiric, NL ill. *Curicum*, de origine preromană. *Krk* este și numele așezării insulare celei mai importante.

Brgud, *Brgudac* < *Virgultum*.

Galun < lat. *galla* ‘umflătură (pe o ramură), gogoșă’ (în toponimie, cu referire la un loc ridicat: deal, colină), cu sufix augmentativ (cf. *Valun*, *Valunta*, infra).

Kampelje, ac. pl. < *campellus*, dim. de la *campus* ‘câmp’. Recurent.

Kanajt < *cannetum*, dim. de la *canna* ‘trestie’.

Karkarula < lat. *calx*, *calcis* ‘călcâi’ cu sufix diminutival în latina populară: **calcalulla*.

Košljûn < lat. pop. *castellione*, dim. de la *castellum* ‘castel’. Recurent.

Kras < illiro-libur *carsus*. Cf. *Kranj*, *Krajna* în Lex. A.

Munčel < lat. pop. *monticellus*, dim. de la *mons*, *montis*. Recurent.

Negrit < *niger*, în latina populară dând o formă **nigritus*.

Ogrul < lat. pop. **agerullus*, dim. de la *ager* ‘câmp’, aflat în concurență cu forma *campus*. Localitatea este atestată în anul 1453: *basilica S. Nicolaus de Ogrul(l)o*.

Omišalj < lat. pop. **amusclu* = *Ad musculum (locus)*. Recurent.

Plaj < gr. lat. *plagium*. Recurent.

Punat, gen. *Punta* < lat. *pons*, *pontis*.

Spena < *spina*, planta *Rubus* (mur).

Tôrkul < *torculum* ‘obiect răsucit’ (*torquo* ‘a toarce’). Cf. totuși *torcularium* ‘teasc’.

Turnac, diminutiv al formei dialectale *turanj* < *turris* ‘turn’.

Valunta < lat. pop. *vallata* ‘vale’ (lat. clas. *vallis*), cu sufix augmentativ. Recurent.

Skok consideră că NL *Vrhure* și *Fareča* reflectă fonetism vechi românesc. În primul caz, este forma de plural *vârfuri* (de origine slavă), în al doilea caz reflexul formei latine *filix*, *filix* ‘ferigă’, cu rotacizarea specifică limbii române (p. 25).

2. *Cres* (pp. 34-44). Antic *Crexa*, *Crexi*, *Krepsa*. Forma din s.-cr. se explică printr-o palatalizare secundară, ca în cazul *Cavtat* (supra, Lexiconul A). Toponimul este ilir, de origine „mediteraneană”. (Vezi și Ramovš 1936: 26). De aceeași origine este numele unei mici insule din grupul Cres-Lošinj, *Osor*, antic *Apsaros*, *Apsoros*, *Apsouros* (alte discuții la Skok 1917: 125-126).

Kormat < *corrîmare* la forma de participiu (*corrîmatus*), derivat de la *rimor*, *-ari* și *rimo*, *-are* ‘a scormoni’: locul unde marea scormone ărmul. Cf. *Maskatûr*, infra.

Krnjacol (rt) < *cornu* cu dublu sufix: *-aceus* și *-olus*, lat. pop. **cornaceolus*.

Maskatûr < *morsicatorium - morsico*, *-are* ‘a mușca sfâșiind’: locul unde marea mușcă ărmul. Cf. *Kormat*, supra.

Merag, romanic, de origine neclară, probabil coradical cu *Merek* (infra).

Merek, gen. *Merga* < *mergus* ‘cufundar’.

Mugranj < *malum graneum (granatum)* ‘rodie’. Cf. *Mogren*, lângă Budva.

Pin (Mali i Veli) < *pinus* ‘pin’.

Porozina, it. *Faresina* < gr. *pharos* ‘far’, intrat în romanitatea balcanică, în acest caz cu sufixul -*ensis* sau -*inus*. Evolu ia *f* > *p* este specifică, cf. *Flanonae* > *Plomin* etc.

Prantur, *Plantur* < *promontorium*. Recurent.

Punta Križa, creștin-romanice, ‘Podul Crucii’ < lat. *Pons* (ac. *pontem*) *crucis*.

Sis, numele unei înălțimi pe insulă < lat. pop. **susum* = lat. clas. *sursum* ‘sus’; cf. rom. *sus*. Evolu ia *u* > *i* este specifică dalmatei, de exemplu lat. *murus* ‘zid’ > s.-cr. *mir*.

Slana < *salis*, ac. *sale(m)* ‘sare’. Recurent, cf. *Slan*, *Slano* în *Lexiconul A*.

Stivan < *Sanctus Jo(h)annes*, compus cu *sut* < *sanctus*, recurent.

Valun < *vallis*, cu sufix augmentativ (cf. *Galun*, I, 1).

Vanula, romanice, etimon neclar, cf. *Valun* (metateză).

Câteva toponime sunt considerate cert preslave (precroate), romanice sau illiro-romanice: *Baldarin*, *Kaldonta*, *Mezulin* (poate diminutiv de la forma dialectală *mezul* < *mediolus* ‘mijlociu’, ca în *žmulj* ‘ceașcă, pahar’; cf. rom. *mijlociu*, *miez*), *Ridulje* și *Ul. Krušija* reflectă it. *corsia* ‘coridor, trecere’, iar *Tarej*, cu metateză (din **Tajer*), reflectă it. *tagliere*. Forma dialectală *kapartūr* reflectă lat. *coopertorium* ‘acoperitoare’.

3. Lošinj (pp. 44-54). It. *Isola dei Lussini*. Numele este cert preslav, dar cu etimon neclar.

Arbit < prob. lat. pop. **arbutus*, *arbitus*, dim. de la *arbor* ‘arbore, copac’.

Kanitalj, cu alternanță a/t/d. Probabil de origine italiană, etimon neclar.

Lakunj < prob. lat. *lacuna* - *lacus*.

Livrera < *Leporaria* - *lepus*, -*oris* ‘iepure’.

Margarina, înrudit cu forma dialectală *mrgar* < lat. pop. **mulgare* (*mulgeo*, -*ere*).

Mažova < *Maius*.

Mortar, formă coradicală cu NI *Murter*. Sufixul -*er* este italian-veneian < lat. -*arius*.

Nembi, pl. < *Neumae* < gr. *neuma* ‘semn, simbol’.

Orjule < *Auriola* - *aureus* ‘de aur, aurit’.

Orser (*Veli i Mali*), formă coradicală cu NL istr. *Vrsar* < lat. *Ursaria*, probabil prin intermediar veneian.

Skopalj < prob. *scopulus* ‘recif, insuliță’.

Susak, gen. *Suska* < gr.-rom. *sansacus*, gr. *sámpsychon* ‘planta Origanum, sovârv’.

Sunt considerate cert preslave, romanice, dar fără etimon clar, următoarele toponime:

Artatore, *Balvanida*, *Čikat*, *Čirka*, *Kambonara*, *Limaran*, *Maračol*, *Samučel*, *Sunfarni*, *Tomožina*, *Torunza*, *Unijama*. *Kavuada*, *Kavada* reflectă forma veneiană *cavare* ‘a extrage, a săpa’, iar *Sidro* < *Isidor*.

4. Rab (pp. 55-67). Antic *Arva*, *Arba*. Ilir. De la numele insulei sunt derivate adjectivele: ven. *arbascio*, it. *rascia*, sp. *raja*, pg. *rasa* ‘postav, lână de Rab’.

Banjol < *Balneolae*, derivat din *balnea* ‘baie, băi’.

Barbat < *barbatus*, cf. rom. *bărbat*.

Bruškit < *bruscetum* ‘planta *Ruscus aculeatus*: ghimpe, merișor ghimpos’.

Čifnata, *Čihnata* < gr.-rom. *siphonata* < gr. *sipho*, -*onis* ‘conductă, eavă; izvor’.

Frkanj. Preslav, etimon neclar, posibil derivat de la *frico*, -*are* sau înrudit cu sicilian *fragaggya*, napolitan *fragale* ‘mulțime de pești mici’.

Fuža < lat. *fodio*, -*ere* ‘a săpa’. Tratatamentul fonetic *di-* > *ž* este firesc.

Grpe. Cert preslav, etimon neclar; coradical cu NL *Gripe*, în apropiere de Split.

Kampîna < *campanella*, dim. de la *campus* ‘câmp’. Cf. NL rom. *Câmpina*.

Kamplaka, *Kaplaka* < *caput* + *lacus*, lat. pop. **cap-lac* ‘lacul (balta) de la capătul (insulei etc.)’.

Kâmpor < *campus*, pl. pop. **campora*, după modelul *tempus*, pl. *tempora*. Recurent.

Kanitalj, *Kanikalj*, gen. *Kaniklja* < *cannetulum* ‘trestioară’, dim. de la *canna* ‘trestie’.

Karara < *carraria* ‘drum’.

Kom(o)rčâr < *commerciarium*. „Explica ia prin *Campus Martius* ‘câmpul lui Marte’ nu este acceptabilă“ adaugă Skok (p. 61).

Košljun < *castellione*, formă populară derivată de la *castellum*. Recurent.

Krklant < *circinatus* ‘rotund, circular’.

Miral, derivat latin popular de la *mirare* (lat. clasic *miror*, *-ari*, deponent). Sensul toponimului este ‘loc de privit’.

Mošuna. În dialectul local, există forma *mošun* < lat. pop. *mansione(m)* ‘loc de popas’. Recurent.

Munčel < lat. pop. *monticellus*, dim. de la *mons*, *-tis* ‘munte’; recurent.

Palit < *paludem* ‘mlaștină’. Coradical este NL *Poljud*, în apropiere de Split și rom. *pădure*, cu metateză.

Pašturân, cu sufixul *-an* din lat. *pastor* (*pastorius*, *pastoricus*).

Plaj < gr.-rom. *plagium*. Recurent.

Prsur < *frixorium*, derivat de la *frigo*, *-ere*, *frixi*. Recurent.

Prvorâda < *Pulveraria* - *pulver* ‘pulbere’.

Sakarata (Sv. *Grgur Sakarata*) < *siccarius* ‘loc unde se usucă grânele’, cf. pg. *siqueiro* ‘id’. *Grgur* reflectă forma creștin-romană *Gregorius*.

Sarakin < *Saracenus*, pl. *Saraceni*, popula ie din Arabia Felix.

Silba, *Sirba*, NI *Silba* < *silva* ‘pădure’. Recurent.

Sut < *sanctus*. Recurent.

Suvid < *sanctus Vitus*. Cf. *sut*.

Val < *vallis* ‘vale’, frecvent, recurent.

Valsabâna, *Valsalbana* < *vallis Sylvania* ‘valea (zeului) Silvanus’.

Vidilaka < lat. pop. **valle de laco* ‘valea lacului’.

5. Pag (pp. 67-77).

Bošane, pl. < antic *Bassiana*, ill-rom. Coradical cu NL *Bošana*, în apropiere de Biograd, pe litoralul continental.

Čaška < antic *Cissa*, illiro-romană.

Karin (Sv. *Karin*) < *Quirinus*.

Lakljan < *Liciniana (urbs, civitas)* - *Licinius*. Cf. *Lipljan* (Lexiconul A) și *Pov(l)jana*, infra.

Lun < *leo*, *leonis* ‘leu’.

Makar < antic *Muccurum*, illiro-romană.

Maun, preslav și preilir, probabil preie.

Movra < *Maurus*.

Mrtva < *myrta*, pl; recurent.

Novalja < *navalis* - *navis* ‘navă, ambarca iune’.

Povjana și *Povljana* < *Pauliana (urbs, civitas)* - *Paulus*, nume creștin-romană. Cf. *Lakljan*, supra.

Sakrât, *Sakarata*, de aceeași origine ca forma omofonă de pe insula Rab (supra, I. 4).

Škrda < antic *Skirda*, illir.

Tov(e)rnele < lat. pop. **taverna* (clas. *taberna*) ‘colibă’, cu sufixul diminutival *-ella*.

Vir. Atestat în anul 1345 sub forma *Ura*. Preie. Evolu ia fonetică este firească: *urceus* > *vrč*, *hortus* > *vrt*; cf. *Vrbas* < *Urpanus*, *Urbanus*, în Lexiconul A.

Skok (p. 71) înregistrează de asemenea forma dialectală *hripa* < prelatin (preie.) *grippus*, *greppus*, *crepus* ‘stâncă’. De asemenea, forma *sut* < lat. *sanctus*.

II. Arhipelagul Zadar-Šibenik. (Pag. 78 sq.). Cuprinde 15 insule. Doar numele insulei Veli Otok este slav, toate celelalte sunt preslave.

1. Olib, Ulib (pp. 79-85). Antic tardiv *Aluip*, *Allybum*, *Luibo*. Etimon dificil, posibil lat. *alluvium* sau un alt etimon (ilir) influen at prin etimologie populară de forma latină. Sunt înregistrate aici

câteva forme dialectale ca: *mošuna* < *mansione(m)* ‘loc de popas’; *lokva* ‘baltă mocirloasă’ < *lacuna - lacus*.

Fučin. Preslav, etimon neclar.

Parsurna - *prsur* < *frixorium*. Recurent.

Sambare < *Sanctus Bartolomeus* sau *Sancta Barbara*.

Stivan < *Sanctus Johannes*.

Stomorini < *Sancta Maria*.

2. Silba (pp. 85-89). Lat. *silva*. Toponim recurent în insulele adriatice.

Karf, probabil înrudit cu NI *Krf*. Preslav, etimon neclar.

Marta < *myrta*.

Mostir < *monasterium*.

Škar. Toponime asemănătoare și în insulele Olib, Krk și Pag. Preslav ilir.

3. Premuda (pp. 89-93). Antic *Pyrótima*; Tab. Peut. atestă forma *Palmodos*, *Palmodon*, forme posibil derivate de la *palma* ‘palmă’ și ‘palmier’, care însă nu explică sensul. O altă posibilă explica ie ar fi un relict preie., dintr-o formă **Pamodos*. Pri- s-ar putea explica sub influen a formei latine *primus*. Cert preslav.

Bale, probabil înrudit cu NL *Bale* din Istria < *vallis* ‘vale’ sau din italiană.

Krijal < *Cyriacus*.

Martovna < *marta*, *myrta* ‘mirt’.

Omiš, înrudit cu forma omofonă din Veli Otok; preslav ilir.

4. Molat, Ist și Škarda (pp. 94-99). NI *Molat*, it. *Melada* este înrudit cu NI *Mljet*, preslave, explicate prin lat. *mellatus* - *mel*, *melis* ‘miere’. NI *Ist* este de origine iliră, cf. *Bast* (antic *Biston*), în Croa ia; *Bistue*, în Bosnia. *škarda*, antic *Skardon* (*oros*), il. *skerd*.

Banàostar, *Banuàstar* < *genista* ‘ginestră, grozavă’. Recurent.

Bargulje, înrudit cu NL *Brguli* (Kotor), *Brgule* (Serbia), dial. *brgulja* < it. *bergolare* < *verbulare* ‘a pălăvrăgi’. Rom. *a bâigui* pare înrudit cu aceste forme.

Funestrata, dim. de la *fenestra* ‘fereastră’.

Klunda < *columna*.

Maknare < *machina* cu suf. *-aria* ‘mașină = moară’.

Pendulj < *pendulus* ‘atârnat, suspendat’.

Prasurina, *Padruara*, înrudit cu *Prsur* (Rab) < *frixorium*. Recurent.

Sakatûr < *siccatorium*. Recurent.

5. Sestrunj și Rivanj (pp. 100-103). *Sestrunj* s-ar putea explica prin *extraneus* ‘exterior, străin’; *Rivanj* este neclar, explica ia prin *Ripanium* (*ripa* ‘mal’) nu pare plauzibilă. În orice caz, sunt preslave.

Idula, un toponim identic este și în insula Ugljan. Neclar, preslav.

Iž. Neclar, preslav (it. *Eso*).

Klis, cf. NL *Klis* în apropiere de Split. Neclare, preslave.

6. Ugljan, Uljan (pp. 103-109). Explicat din *Gellianum* (NP *Gellius*) cu prefixul *u-*, ca în cazul *Skopje*, *Skoplje* - *Uskoplje* (cf. Lex. A, s.v. *Skopje*). Cf. *Jakljan* < *Liciniana*, lângă Dubrovnik.

Brgačelj, celto-ilir *briga* ‘munte’ cu sufixul diminutival latin *-cellus*, ca în *monticellus*.

Čeprljana, *Čeprljanda*, preslav, etimon neclar.

Zgon, asemeni NL *Zgon*, în Muntenegru. Neclar, preslav.

7. Iž Mali i Veli (pp. 110–113). Probabil preroman, „mediteranean“ (preie.), poate înrudit cu gr. *nêsos* și cu lat. *insula*.

Bršanj < *versare* cu sufixul *-an*.

Košljín < *castellione*. Recurent.

Munčel < *monticellus*.

Parda, neclar, preslav.

Rava, preie. Toponime asemănătoare sunt răspândite în sudul Italiei, iar în limbile romanice occidentale se păstrează în lexic cuvinte înrudite cu sensul ‘piatră, stâncă’.

Šipnate < *siphôn*, -*ône* ‘izvor’ și suf. lat. -*atus*. Recurent.

Trtuša < *tortuosus*. Recurent.

8. Veli Otok (pag. 114-125). Singura denumire slavă, ce calchiază însă forma latină târzie *Insula Maior* (anul 1289); it. *Isola Grande/ Longa/ Grossa*.

Birbinj < *verbena* ‘buruiiană sacră’.

Garmenjāk < preslav *garma* ‘scobitură în stâncă’.

Krbušćak, derivat din *krbun* < *carbone* cu sufix slav.

Krkната < *circinatus* - *circinus* < *circino* ‘a face un cerc’.

Lokajne < *lacuna* - *lacus*.

Magr- în NL ca *Magrovica* < *Megarus*, preie. sau din gr. *megaron* ‘casă mare, palat’.

Mežanj < *medianus*, „dar denumirea nu pare a avea motiva ie logică în configura ia locului“ (Skok).

Mostir < *monasterium*. Recurent.

Mrtovnjak - *mrta* < *myrta*. Recurent.

Omiš. NL similare și în alte insule; toate sunt preslave, antic *Almisium*, grafie pentru forme probabil ilire.

Ozdren < *consuere* ‘a coase’ cu -*d*- epentetic, ca în francez *cozdre*, de aceeași origine.

Padrare < *petraria* ‘loc pietros’.

Sakarun, *Saharun*, *Sakaron* < *siccus* cu sufix augmentativ; recurent.

Sali < *sal*, *salis* ‘sare’. Recurent.

Savar < gr. *sauros* ‘gușter’.

Stivan, *Sustipan* < *Sanctus Ivan (Johannes)*.

Sustipanja (Luka) < (*vallis*) *Sancti Stephani*; *sut*, *su-* este recurent în toponimia insulelor adriatice.

Telaščica < *Tilagus*, preie.

Utra, neclar, preslav.

Žman, explicabil prin lat. *medianus* > *Mžan* > *Žman*, cu metateză sau înrudit cu NL *Giman*, în apropiere de Dubrovnik, ce se poate explica din lat. (*praedium*) *Geminianum*.

9. Grupul Kornat (pp. 125-132). Este reprezentat de insulele *Kornat*, *Žut* și *Sit*, toate de origine preslavă. *Kornat* este explicat de Skok prin lat. *incoronata* sau, mai degrabă, prin participiul verbului *corrimare* ‘a zdrobi’, (*insula*) *corrimata*. Din același etimon ar proveni și rom. și rom. *a curma*. Este îndoielnic ca rom. *a curma* să provină din etimonul sugerat de Skok; este mai degrabă un element autohton. Originea latină a toponimului adriatic este probabilă; propunem o formă latină populară *cornatus* < *cornu* ‘corn (de animal)’ sau un derivat popular de la *cornus* ‘corn (copac)’. *Žut* este explicat din lat. *junctus* ‘alăturat, legat’. *Sit* reflectă lat. *situs* ‘loc, așezare’.

Aba, origine preslavă, etimon incert. Înrudit cu *Abatuta*?

Balabra, preslav, etimon incert.

Dragunara < *draco*, -*onis* ‘drac’ cu sufixul -*arius*, -*a*.

Klint, izolat, probabil romanic, etimon neclar. Cf. *Klis*, supra, II, 5.

Lavdara < *lapidaria* ‘pietrărie’.

Lavsa, *Lavca* < celto-ilir *lausiae* (*lapides lausiae*) ‘rocă șistoasă, lespede’.

Opat < *hospitalis* (probabil); ini ial, era un termen specific vocabularului creștin.

Panitula < *pane* ‘pâine’ cu sufix diminutival.

Purara (*Vela i Mala*) < *pirus* ‘păr’, cu sufixul -*arius*, frecvent în latina populară.

Trtuša < *tortuosus*. Recurent.

Žakanac < *žakan* < lat. *diaconus*.

10. Pašman (pp. 133-139). Din lat. *Postumius* cu sufixul *-anus*: *Postumianum praedium*. În anul 1067, este atestat ca *Flaueyco* < *Flavi vico*, cu tratamentul fonetic *i* > *ey*, specific dalmatei. Cf. *Postojna*, Lex. A.

Banj < *balneae*.

Jota, neclar, preslav.

Kotul, local și *Čavata*, *Čavatul*. Preslav, etimon neclar.

Mrljane < (*praedium*) *Marinianum*; înrudit cu NL *Marjan*, lângă Split.

Nevijane, *Nevidane* < *Naevidius* cu suf. *-anus*: (*praedium*) *Naevidianum*.

Ričul < *ericus* ‘arici’ cu suf. dim.: lat. pop. **ericiullus*.

Taline, înrudit cu NL *Tale*, insula Olib. Preslav, etimon neclar.

Tkon, dial. *Kûn* < **Tuconum*, prin metateză de la *Cotunum*, *Cotonum*.

11. Vrgada (pp. 139-144). Preslav, dificil de explicat. Forma actuală pare deformată ori influențată de dialectele vene iene. În sec. 17, este atestată forma *Lapkat*. În antichitate, era numită *Insula rubricata* ‘insula roșie’. Cf. *Vrbas* în Lex. A.

Sudujan, *Sudujma* < *Sanctus Dominus (-na)*; toponim recurent, compus cu *sut* < *sanctus*.

Skok înregistrează și forma locală *gljendura* < arom. *gl'indură* < *glandula* ‘ghinduri’.

12. Murter, Morter (pp. 145-149). Cf. *Kvarner*. Origine italiană: *mortaio* < *mortarium* ‘vas de amestecat, de pisat’.

13. Žirje, dial. și **Žiraje** (pp. 150-154). Probabil din gr. *gyros* ‘rotund’, cuvânt ce a intrat și în romanitatea sud-est europeană, cf. rom. *giur* > *jur*.

Bavkul, înrudit cu un toponim identic în Molat. Probabil vechi dalmat, etimon neclar.

Kakan < lat. *cygnus* ‘lebedă’. *Kak-* apare în toponimia traco-iliră; asocierea cu lat. *cygnus*, *cycnus* ar putea fi o simplă asemănare fortuită și/sau o etimologie populară.

Kopranj < *caprula*, dim. de la *capra*. Cf. *Koper*, Lex. A.

Logorun, cf. NL *Logorun* în apropiere de Split. Din punct de vedere formal, pare gr. *lagaros* ‘blând, delicat’, dar nu este clară motivația.

Mrtovac < *mrta* < *myrta*. Toponim recurent.

Tijat, prob. de origine latină cu suf. *-at*; etimon neclar.

14. Grupul Zlarin (pp. 154-156). Insulele *Zlarin*, *Krbela* (*Vela i Mala*) și *Krapan* (*Krapanj*, *Krapjun*). *Krbela* < *curvus*, cu sufic diminutival. *Krapan*, *Krapanj*, *Krapjun*, probabil din gr. *kópranon* ‘noroi, baltă’, cf. alb. *karpë* ‘stâncă’. *Zlarin* este cert preslav, etimon neclar.

Tmara, neclar, prob. gr. *tomáron* ‘tăietură, bucată’. Vezi și sub 15.

15. Kopara (pag. 156-159). Din lat. *Capraria* < *capra*.

Movar, gen. *Movra* < *Maurus*.

Stùpin < ill. *Stelpona*, *Stolpona*, cu suf. *-ona* ca *Albona*, *Skardona*, *Aenona*, *Narona*, *Salonae* > *Labin*, *Skradin*, *Nin*, *Norin*, *Solin*, respectiv.

Tmara, înrudit cu forma omofonă de sub 14.

III. Grupul central dalmatic (pp. 160 sq.). Este reprezentat de insulele Čiovo, Šolta, Brač, Hvar și Vis.

1. Čiovo (pp. 161-167). Forma italiană este *Bua*, *Boa*, *Bova* < *bos*, *bovis*. Forma croată este neclară, mai ales că este radical diferită de cea italiană.

Artatur, romanic, etimon neclar, cu sufixul *-atore* > cr. *-atur*.

Bosiljina < NP *Bosilj* < gr. *Basilios* < *basileus*.

Drid, cert preslav, etimon neclar.

Kluda (cf. NL *Klunda*, în Silba) < *columna*.

Krknjaš (*Veli i Mali*) < *circinus* cu suf. *-aceus* ‘circular, rotund’. Cf. *Krk*, *Kranj* în Lex. A; unele toponime cu radical *Kra-*, *Kr-* pot fi preie.

Kuknara < *cycinus* (*cycnus*, *cygnus*) ‘lebedă’; cf. NI *Kakan*.

Supetar < *Sanctus Petrus*. Recurent.

Melevrin, preslav, romanic, etimon neclar.

Mendulovac < *mendula* < *amygdalis*, cu sufix slav.

Merara, posibil din lat. *morum* ‘dudă’ cu suf. *-ara*, cr. dial. *murva*.

Rina (*Vela i Mala*) < *arena* ‘nisip, teren nisipos’ [rom. dial. *arină*].

2. Šolta, dial. și **Šulet** (pp. 167-171). Explicat din lat. *solutus* < *solvo*, *-ere* ‘a rezolva’; poate fi însă o simplă etimologie populară. Este mai degrabă un toponim ilir, posibil de origine preie.

Kašjum, *Kašljum* < *castellione* - *castellum*. Toponim recurent.

Stomorina < *Sancta Maria*. Recurent.

3. Brač (pp. 171-181). Antic *Brattia*, ilir, înrudit cu NFI *Brenta* (nordul Italiei), ill-mesapic *brendon* ‘cornut, cerb’. Russu 1969: 102; etimon probabil ie. **bhred-*, **bhredh-* ‘a trece prin vad, vad’.

Bol < *vallum*. Un toponim similar se află lângă Split.

Brkàta < *verticata* - *vertex*, *-icis* ‘vârtej; creștet, pisc’.

Kobila < *caballaria* - *caballus*.

Koštilo < *castellum*. [Cf. NM rom. *Coștila*].

Lovrečina < NP *Lovreč* < *Laurentius*.

Mošnje < *mansione(m)*. Recurent. Cf. NL *Mošnje*, Lex. A.

Žukovic < *žuka* ‘mătură’ < lat. *juncus* ‘vargă, nuia’.

Sutivan, *Sùpetar*, *Sumartin* < *Sanctus Johannes*, *S. Petrus*, *S. Martinus*, respectiv. Forme recurente.

Škrip, probabil înrudit cu NL gr. *Skirphai* < *skir(r)os* ‘teren necultivat’; *skiron* ‘crustă’.

Skok înregistrează și forma dialectală *puč* < *puteus* ‘groapă, pu’; rom. *puț*.

4. Hvar, dial. **Fôr** (pp. 181-191). Antic *Pharos*, *Pharia*, greco-roman; vezi și Skok 1917: 122.

Marginski < *mrgin* < *marginem*.

Moster < *monasterium*; cf. *Mostir*. Forme recurente.

Motokit < **monte acutu* (*mons acutus*) ‘munte ascu it’. Un toponim similar se află în Dalma ia.

Sučuraj. Prima parte este *su(t)* < *sanctus* (recurent în toponimia adriatică); partea a doua este neclară.

5. Vis (pag. 192-197). Antic *Issa*, preie. Forme recurente în zona egeană-mediteraneană.

Komiža, preslav, etimon incert, posibil *Nikomedia*, NPP *Nikomédês*.

Kostirna < *cisterna* ‘rezervor de apă’.

Kumpris < *cypressus* ‘chiparos’.

Nevaja < *novalia*, pl., sg., *novalis (terra)* ‘loc necultivat’.

Promentur < *promontorium*. Recurent.

Seket, *Seged* < *siccus* cu sufix. Toponimele derivate de la *siccus* sunt recurente.

Skok notează și forma dialectală *prîtôr* ‘recipient’ < **praejectorium* - *praejaceo* ‘a întinde înainte’, ‘unicat în limbile romanice’.

IV. Grupul insular sud-dalmat: Korčula, Mljet și Lastovo, precum și Grupul Elafit (*elafitske otoke*): Laktjan, Šipan, Lopud, Koločep, Lokrum și Daksa.

1. Korčula (pp. 198–208). V. cr. *Krkar*, it. *Curzola*. Probabil înrudit cu gr. *Korkyra* sau chiar de origine greacă.

Brkàta < *verticata*; cf. toponimul omofon din insula Brač.

Brnistrova < *brnistra* < *genista*. Recurent.

Kampuš < *campus* + *-uceus* (suf. dim.). Recurent.

Kčara < *cotaria* - *cos*, *cotis* ‘cute, piatră de ascu it’; *cotoria*, *cotaria* ‘loc pietros’.

Mirje < *mir* < *mûrus* ‘zid’, cu *û* > *i*, tratament specific dalmatei.

Mrtinjak < *mrta* < *myrta*. Recurent.

Petrara < *petraria* - *petra*.

Pupnata < *pampinata* - *pampinus* ‘lăstar de vi ă’.

Sutvara < *Sancta Barbara*; toponimele compuse cu *su(t)* < *sanctus* sunt recurente.

Žjan < *Junianum*; cf. *Žnjan*, în apropiere de Split.

Žukova < *žuka* < *juncus*.

2. Mljet (pp. 209-219). Antic *Melîtê*. Aceeași denumire era folosită în antichitate și pentru insula Malta. Preie., asociat de greci, prin etimologie populară (substituie etimologică) formei *mêli*, *melitos* ‘miere’. Cele mai multe toponime preslave sunt concentrate în partea occidentală.

Brnjestrova < *brnjestra* < *genista*. Recurent.

Lâgo < *lacus* (o insuli ă).

Lêngac, preslav, probabil il. *lanca* ‘luncă’, cu *a* > *e*, ca în dalm. *chesa* < *casa*.

Ogiran < *aggerarium* - *aggeries*, lat. clasic *congeries* ‘grămadă’.

Pètro (*Veliki i Mali*), gen. *Petrála* < *petrarius* (*mons*).

Pinjevci < *pinj* < *pîneus* - *pinus* ‘pin’.

Polače < *palatium*. Aici se afla în antichitate o fortărea ă romană.

Pôma, dial. și *Pômena*, *Pomîna* < *palma* ‘palmă’ și ‘palmier’.

Pômjenta, *Podumjenta* < *fundamentum*, cu tratamentul lat. *f* > dalm. *p*.

Pôntu (*od Lenge*) < *pons*, *pontis* (*ponte*).

Prôžura < rom.-dalm. *Proxura* < *frixorium* (*frigere*). Recurent.

Sovra, *Sôbra* < prob. gr. *sauros* ‘un soi de pește’.

Skok notează forma dialectală *tinjal* < *tinellum* (cat. *tinell*, sp. *tinelo*) ‘sufragerie’ (pentru servitori).

3. Lastovo (pp. 219-229). Antic *Ládesta*, *Ládeston*, apoi *Lasta*. Ven. *Punta di Laesta*. Ilir, cu sufixul *-est*, ca în *Bigeste*, *Ateste* (*Este*), *Tergeste* (*Trst*). Forma actuală din s.-cr. nu se poate explica direct, ci printr-o formă latinizată **Lasta*, cu sufix slav.

Biševo < prob. romanic *Busi*, dificil de analizat: genitiv-locativ sau plural?

Dô, neclar.

Duvna < *domina*.

Mrča, *Mrčara* < *myrtearia*. Recurent.

Sožanj, neclar, preslav.

Stomorine < *Sancta Maria*, recurent.

Suđurađ < *Sanctus Georgios*; de aici și rom. *Sângiorz*.

Ubli, neclar, preslav.

Žaplo (două alte forme în insulele Pag și Molat). Preslav, etimon neclar.

4. Lakljan (Jakljan) (pp. 229-233). Insula era numită de Plinius *Elaphites*, pl. *Elaphitides* < *elaphos* ‘cerb’. De aici, grupul de insule este numit Insulele Elafite. Originea toponimului este lat. (*insula*) *Liciniana* (< *Licinius*), de aici formele croate: *Laknjan* > *Lakljan* și, cu metateză, *Jakljan*.

Olipa < lat. *alapa* - *ala* ‘aripă’, dubr.-rom. *álepa*, rom. *aripă*.

5. Šipan (pp. 233-238). Cea mai mare insulă din grupul elafit. Cert preslav. Atestări: anul 1222 *Juppanae*; sec. 13, *Cuppana*, *Zuppana*, *Giuppana*; 1370: *Šipan*. Forma ar trebui să fie **Žipan*; este neclară evoluția *ž* > *š*. Etimonul sugerat ar putea fi gr. *gypanon* ‘cuib de vultur’. Considerăm că etimonul trebuie să fie *župan*, rom. *giupân*, *jupân*, analizat de noi în capitolul dedicat organizării sociale.

Biga < lat. *biga* ‘car cu boi’, cf. și alb. *bigë* ‘ramură, creangă’.

Lava < *labes* ‘coastă abruptă’

Prtuša, romanic, etimon neclar, cf. *Trtuša* < *tortuosus*.

Sekanja, preslav, probabil romanic, etimon neclar.

Sutulija < *Sanctus Helias* ‘Sf. Ilie’.

6. Lopud (pp. 239-242). Din gr. *elaphópos*, *-podos*, gr. pop. **elaphóda* ‘cu picior de cerb’.

Igo < gr. *aigialós* ‘arm’.

Mrčica < *mrča* < *myrta*. Recurent.

Skùpio, gen. *Skupjela* < *scopellus* < gr. *skópelos* ‘insuli ă, recif’.

Sutmiho < *Sanctus Michaelis*.

âunj, de asemenea *Pšunja* < *Apscium*, *Acscium* (**Apšun*, **Akšun*).

7. Koločep, dial. și **Kalamota**, it. Calamotta (pp. 242–246). Lat. *Calameta* ‘teren cu trestie’ < *calametum* - *calamus* ‘trestie’. Forma așteptată ar fi **Kolopeč*, cu metateză *Koločep*. Fără îndoială, toponimul a fost supus fenomenului de substituție etimologică, prin asociere cu *kolo* și *čep*.

Lovret < *Lauretum*.

âumet < prob. lat. *juncetum* ‘păpuriș’.

8. Lokrum și **Daksa** (pp. 246-249). Cert preslave. Prima formă este atestată în anul 1115: *Lacromono*; 1200: *Acrumina*, deoarece *La-* a fost asimilat cu articolul hotărât din italiană. Et.: prob. lat. *acrumen*, it. *agrume* ‘fruct acru, poamă acră’, prin intermediar venețian. *Daksa* ar putea reflecta lat. *axis*, lat. pop. *axa*, cu prepoziția *de*.

Bòbara < (*insula*) *barbaria*.

Superka < *Sancta Petr(onill)a*.

Supetar < *Sanctus Petrus*. Recurent.

Relicte antroponimice în limbile slave de sud

Sistemul antroponimic modern s-a cristalizat de-a lungul Evului Mediu, având la bază onomastica creștină. Spre deosebire de toponime, care sunt - prin definiție - elemente statice, antroponimele reprezintă, în contrast, factorul mobil, supus în permanență alterărilor și distorsiunilor, prin deformarea - intenționată sau neintenționată - a numelui o dată cu înregistrarea sa în documentele administrației și prin adaptarea sa - dacă era străin ori dacă numai părea străin - la specificul limbii locului sau a limbii administrației. Acestea sunt motivele principale ce fac din analiza antroponimiei - mai ales a antroponimiei arhaice, de substrat - un domeniu dificil, extrem de rar abordat de cercetători. Din informațiile pe care le avem, există un singur studiu dedicat acestei problematici, datorat lui Duridanov (1960), care consideră originea tracă a câtorva antroponime bulgare, sârbo-croate și românești. Ulterior, același autor (Duridanov 1969), a trasat și câteva paralele între antroponomia tracă și cea baltică.

Cu toate acestea, considerăm că putem aborda și acest subiect, în cadrul larg al onomasticii sud-est europene de tip relict. Cum putem privi asemenea antroponime? Într-o perspectivă comparativă, ele ar avea același „statut” ca antroponimele celtice din engleză, unde sunt analizabile forme precum: *Alasdair*, gaelic; *Arthur*, celtic, având sensul ‘urs’ sau irlandez, având sensul ‘piatră’; *Bridget*, *Brigid*, f., celtic ‘putere’, de asemenea numele unei zeițe a focului; *Dilys*, f., galic ‘sigur, constant’; *Dougal*, celtic ‘străin negru’ (gaelic *Dùghall*); *Ena*, f., ‘minunat, delicat’, interferat cu un hipocoristic de la *Eugenia*; *Gwyneth*, f., galic ‘binecuvântat’; *Kevin*, ‘naștere bine venită’ etc. (Vezi Macdonald 1972, addenda onomastică).

Trebuie semnalat faptul că Zaimov (1988), într-un dicționar dedicat antroponimiei bulgare, evită raportarea la cuvinte romanice, românești în primul rând, preferând explicații în cadrul limbii bulgare. Astfel, NP b. *Bade*, *Bado* nu este raportat la rom. *bade*, NP *Badea*, *Bădescu* ci la sl. *badati* (p. 11); NP b. *Brad* nu este explicat prin rom. *brad*, NP *Brad*, *Brădean(u)*, ci din *O-brad* sau din *Bradi-slav* (p. 32); NP b. *Večîn* nu este raportat la rom. *vecin*, NP *Vecinu*, ci explicat ca derivat de la *Veko*, *Vetko* cu sufixul *-in* (p. 49); NP b. *Dajna*, *Dajno*, *Dojna*, *Dojno* nu sunt raportate la rom. *daină*, *doină*, NP *Doina* (p. 78 și 91; despre *doină* și bogata sa familie etimologică vezi Paliga 1994, cu bibliografia problemei).

Asemenea demersuri etimologice complică abordarea noastră, sau orice abordare de acest tip, deoarece sunt negate corespondențe etimologice evidente sau foarte probabile. Totuși, alte studii sprijină demersul nostru. Grković (1983: 88-89) arată că există câteva relicte antroponimice traco-ilire în onomastica sârbo-croată. Din păcate, autoarea nu citează decât un exemplu cert: radicalul antroponimic *Vata-* în *Vataš*. Acesta trebuie discutat în relație cu *vatah*, *vatak*, rom. *vătaf*, *vătaș* (vezi alte discuții în capitolul *Termeni referitori la organizarea socială*). Într-o altă lucrare, Grković (1986), a analizat câteva antroponime sârbești din sec. al XIV-lea. Câteva sunt românești sau, în orice caz, neslave: *Ban* (formele derivate de la *ban* le analizăm în capitolul dedicat relațiilor sociale), *Bataš*, *Bač*, *Bukur*, *Burja* („relict ilir”, cf. ill. *Burnia*), *Viganj* etc.

Într-o încercare de a analiza antroponomia de tip relict, credem că - în stadiul actual al cercetărilor - un reper sigur este raportarea la acele elemente de substrat care sunt, în același timp, și antroponime ori baze antroponimice. În acest scop, întocmind o listă antroponimică minimă pe baza formelor deja analizate de Poghirc (1969), Russu (1981, care înregistrează și antroponimele corespunzătoare rădăcinilor analizate) și Brâncuș (1983), coroborând aceste date cu rezultatele cercetărilor datorate lui Duridanov (1960) și Zaimov (1988, dar înănd seama de observațiile de mai sus), punând în paralel câteva antroponime românești cu echivalentele lor bulgărești ori sârbești din Jordan (1983), în sfârșit,

aducând unele date noi, ce pot oferi un „liant“ necesar, putem întocmi o bază minimă de date, pasibilă desigur de adăugiri și de corectări viitoare. Încercarea noastră urmează, după mulți ani, analizei lui Duridanov, cu câteva completări. Referințele la formele trace sunt după Dečev (1957).

Lexicon antroponimic

Arda, f., **Ard'o**, **Ardju**, m. Coradical cu NFI *Arda*, vezi supra. (Zaimov).

Bača, s.-cr., rom. **Baciu**, în relație cu *baci*. Vezi mai sus discuțiile sub NFI, NL *Bača*. Cf. NP tr. *Batsinis*, NL *Badžiania*.

Bade, **Bado**, b. Considerat de Zaimov ca derivat din *badati*. Este vorba, mai degrabă, de reflexul în bulgară al formei autohtone trace *bade*, NP *Badea*, *Bădescu* etc.

Balo, **Balov**, **Balaurov**, b., rom. **Bală**, **Balaur**, *bală*, *balaur(e)* și NP tr. *Balas*, *Bales*. Și Zaimov sugerează aceeași raportare.

Ban, b., *bano* ‘fratele mai mare’. Vezi discuția în capitolul dedicat structurii sociale, s.v. *ban* și compusele sale.

Bešo, **Beško**, m, b.; **Beša**, s.-cr. Explicat de Duridanov prin raportare la NP tr. *Βησιος*, *Bessius* (Dečev 57), NP alb. *Besa*, f., *besë* ‘legământ, credință’.

Bico, m., **Bica**, f., b. Explicat de Duridanov prin raportare la NL tr. *Βίτι-αιας*, NP *Bitimas*, *Biti-centus*, *Biti-tralis*. În bulgară, fonetismul *c* (*ts*, *tj*) s-ar explica prin faza tardivă a tracei, cu evoluția $t + i/j > ts$ (*c*). Cf. NFI, NL alb. *Bica*.

Biso, m., NFI *Bisov*, b.; s.-cr. **Bisa**, f. „Fără îndoială preslav“ (Duridanov), cf. NP tr. *Bisa*, *Βισ-υρας*, m., compuse cu *Bisi-*, *Βισι-Βισσις*, NP ill. *Bisena*, alb. NP *Bisa*, f., NL *Bisa*.

Boko, m., **Boka**, **Bok'a**, f., b. Duridanov respinge apropierea de *c. Bok*, *Boček*, propunând raportarea la tr. NPp *Costo-bocae*, *Κοστοβοκαιοί* *Sa-boces*, *Βοκοβοκοί*

Boto, **Bot'o**, m., **Bota**, f., b. Discutat de Duridanov în relație cu rom. NL *Boteni*, *Botești* și prin raportare la tr. NPp *Bottiaioi*, *Bottiaei*, NP *Βοτειας* < **Βοττας* **Botas*. Cf. alb. NFI *Bota*. Dacă se acceptă ipoteza lui Duridanov, atunci se respinge explicația prin raportare la rom. *bot*, NP *Bot*, *Botu*, *Botea*, *Botescu*. Ar putea fi vorba și de o interferență lingvistică, caz în care vechimea tracei a formelor a fost remodelată după rom. *bot*.

Brad, b. Considerat de Zaimov derivat din *O-brad* sau din *Bradi-slav*. Este mai degrabă reflexul formei românești *brad*, NP *Brad*.

Brakov, b., rom. **Bracău**. Cf. ND tr. *Βραγγας*, NP tr. *Βρακωβω*. Vezi supra formele cu radical *bra-* în topo- și hidronimia sud-slavă.

Bukur, b., s.-cr., rom. *Bucur*, cf. *a se bucura*, alb. *bukur* ‘frumos’. (Grković 1986: 48).

Buro, b., **Burja**, s.-cr., rom. **Buru**. Cf. NP tr. *Burus*, *Βουρνια* il. *Burnia* și numeroase alte forme trace cu radical *bur-* (Grković 1986: 49).

Buzo, m., **Buza**, f. **Buzatov**, b.; s.-cr. NP **Buzo**, m., rom. **Buzatu**, **Buzea** (rom. *buză*, alb. *buzë*). Cf. NP tr. *Βουζης*, *Βουζας*, *Βυζας*. De la acest antroponim trac provine și NL *Byzantion*. Cf. NFI rom. *Buzău*. Duridanov acceptă originea tracei a acestor forme, dar reconstituie sensul primitiv trac ‘ap’ < ie. **bhuǵo-*, ceea ce este neconfirmat de formele românești. Sensul prim trebuie să fi fost ‘margine, buză’.

Capov, b., rom. *ap*, *apu*, *apău*. Cf. rom. *țap*. Formele bulgare pot fi considerate împrumuturi din română, dar și reflectând un antroponim preslav trac.

Dada, **Dado**, b. și *dada* ‘soră mai mare’, s.-cr. **Dade** și dial. *dada* ‘mamă’. Raportate de Duridanov la tr. NP *Dada*, *Dadas*, forme bine atestate în antroponimia tracă. Cf. mai jos formele în *daj-*, *did-*, *dod-*, *dud-* și care au, de asemenea, paralele bine atestate în antroponimia tracă. Considerăm că acest grup, cu radical *dad-/did-/dod-/dud-*, atestat atât în antroponimia românească, bulgară și sârbo-croată, cât și în cea tracă (vezi la Dečev), este coradical cu *daină*, *doină* (alte discuții, cu bibliografia problemei, în Paliga 1994).

Dajna, **Dajno**, **Dojna**, **Dojno**, b. Vezi mai jos s.v. *Dajo*. Cf. rom. *doină*, *daină*, NP *Doina* (alte discuții la Paliga 1994, cu bibliografia problemei).

Dajo, Dae, Dajčo, b.; **Daja, Dajko**, s.-cr. Considerate de Duridanov ca înrudite cu NL rom. *Daia, Dăești*, toate de origine tracă, cf. tr. NP *Daus*, NPp *Daci, Dacisci*, în grafie greacă ΔΑΚΙΣ (forma mai veche a etnonimului *Daci*). Vezi mai sus s.v. *Dada, Dade*.

Dako, b.; **Dako, Daka**, s.-cr. Discutat de Duridanov prin raportare la NPp *Dacus, Daci*, ΔΑΚΙΣ etc. Cf. alb. NFI *Daka*. Așadar, cele două etnonime antice, *Dacus* și *Thrax, Thraex*, s-au păstrat până în epoca modernă; pentru acesta din urmă, vezi mai sus s.v. *Trakana*, în partea toponimică. (Despre antroponimele antice și moderne cu radical *dak-/dek-*, vezi discu ii la Paliga 1994). Vezi și *Geto, Geta*, infra.

Dardan, m., **Dardana**, f., b. Din NPp tr. ἀρδανοί, pl, *Dardanos*, sg.; cf. NP il. *Dardana*, f., alb. NFI *Dardha, dardhë* ‘păr, pară’, dintr-o formă traco-iliră **darda*.

Deko, m., **Deka**, f. Cf. NP tr. *Dece-balus, Dece-neus*. Cf. *Dako*, supra.

Dida, f., **Dido, Didjo**, m., b. NP rom. **Dida, Didu**. Cf. NP tr. *Dida, Didas, Didis, Didila*, NP alb. *Dido*, NFI *Didha*. Ca și în alte cazuri discutate aici, paralelele cu formele trace sunt într-adevăr greu de ignorat. Pentru română, face dificultăți păstrarea nealterată a secvenței *d + e/i*, ce ar fi avut ca rezultat *dz > z*. Alte discu ii în capitolul dedicat foneticii.

Dilo, m., **Dila**, f., b. Cf. NP tr. ἰλλης, ἰλι-ζελ ἰς, ἰλι-πορις, alb. NP *Dilo*, m., *Dilë*, f.

Dio, Dijo, m., NFI **Dieva**, NL **Diovo**, b. S.-cr. NP **Dija**, f. Cf. NP tr. *Dios, Deios, Dius*, explicate de Duridanov din ie. **diwios* ‘ceresc’ > tr. **div-*, cu căderea lui *b/v* intervocalic (așadar prin intermediar românesc), dar păstrat în NFI alb. *Diva*.

Dito, m., **Dita**, f., b. Cf. NP tr. *Ditas, Dita* și alb. NP *Dito*.

Dodo, m., **Doda, Dodina**, f., b. NP s. **Doda** (desemnând un român), rom. NP **Doda, Dodu, Dodea**. Cf. b. *doda* ‘soră mai mare’ și rom. *dodă*. Cf. alb. NP *Dodë*, NFI *Doda*. (Duridanov). Cf. *Dada, Dajo, Dako, Dida, Dudo*.

Dudo, m., **Duda, Dudeva**, f., b. Cf. rom. *Dudea, Dudu* și tr. NP ΔΟΥΔΙΣ *Dudis*, alb. NP *Duda*. Cf. *Dodu*.

Dun’o, Duné, m., **Duna, Dun’a**, f., b. NP s.-cr. **Dunja**. Cf. tr. NP *Dunas, Dunis*, alb. NFI *Duna* < ie. **dhen-* ‘a alerga, a curge’ (Duridanov).

Duro, Durko, Durčo, m., **Dura**, f., b., s.-cr. NP **Dura**, f., **Durad**, m. Cf. tr. NP. ουρας, ουρα-ζερις, *Durises, Durisses*, alb. NP *Dura*. Probabil coradicală cu lat. *durus* (Duridanov).

Eto, m., **Eta**, f., b. Cf. tr. NP *Epta-*, de exemplu *Epta/poris, Epta-kenthos*, dar și *Eti-centus*; de asemenea, alb. NFI *Eta*, NP *Jet*, m., *Jeta*, f. (Duridanov).

Geko, m., **Geka**, f. Cf. tr. NP în *-gekos*, de exemplu *Γυλι-γηκος*, m., alb. NP *Gjek*, m.

Gera, Geran, b., rom. **Gheară, Gheran** < *gheară*. Sunt atestate numeroase forme trace cu radical *ger-* (Dečev 1957). Vezi supra *Germania, German*. Este imposibil de determinat în ce măsură formele trace cu radical *ger-* atestate în antichitate și formele moderne pot fi toate subsumate aceluiași etimon.

Geto, m., **Geta**, f., b. Cf. tr. NP, NPp ΔΑΚΙΣ, ΔΑΚΙΣ etc. și alb. NP *Gjet*, NFI *Gjeta* (Duridanov). Dacă se acceptă această raportare, atunci cele trei etnonime antice referitoare la grupul trac (*Thrax/ Thraex, Dacus, Getas*) s-au transmis până astăzi, vezi supra *Trakana* (în partea dedicată toponimiei) și *Dako*.

Gigo, m., **Giga**, f. NR *Gigin, Ggina*, districtul Burel, Bulgaria. Rom. NL *Ghigiu, Ghigoești*. Cf. tr. NP *Γειγων, Γιγων* și alb. NFI *Gjiga* (Duridanov).

Giko, m., **Gika**, f., b. Alb. NP *Gika, Gjikë*, NFI *Gjika*. Cf. tr. NP *Γικεν-τινος, Γεικαι-τινος* (Duridanov).

Gilo, m., **Gila**, f., b. Rom. NL *Ghilea, Ghilești* (< antroponim). Cf. tr. NP *Gil-*, *-geilos*, de exemplu ΔΑΚΙΣ, Βουρ-γειλος, cf. și *A-γυλλας*, Np ill. *Γυλλος*, alb. NP *Gjile*, f. (Duridanov).

Gito, m., **Gita**, f., b. Cf. tr. NP *Γιτις*, f., alb. NP *Gjitë*, NFI *Gjita* (Duridanov). Vezi mai sus și *Geta, Geto*.

Gruia (< *grui*) - b. **Gruja, Gruiev**. Cf. NL tr. *Gurbikon*.

Gud’o, m., b., s.-cr. **Gudan**. Cf. tr. NP *Gudila, Gudilas*, probabil variantă grafică pentru *Kutilas*, ΔΑΚΙΣ, ΔΑΚΙΣ < ie. **ghodh*, **ghed-* ‘a lega, a prinde’ (Duridanov).

Jata, f., b., a.b. NFI *Jata*. Cf. tr. NP *Aθυς, Αθης, Ατις*. NFI c. *Jateš* pare preslav (Duridanov).

Kačul(a), -ov, b., rom. **Căciulă, -escu**. Cf. NP tr. *Cutiula, Κοθηλας*.

Kodo, m., **Koda**, f., b. Cf. tr. NP *Kοδις, Κωδινος*, se pare varianta daco-misiană pentru *Kοτις, Koto*

(Duridanov). Cu toate acestea, nu poate fi evitată raportarea la rom. *coadă*, radical *cod-*, de exemplu *Codea*, *Codlea*. Acest fapt nu exclude originea tracă sugerată de Duridanov, ci asocierea etimologică și substituția.

Koto, Koté, m., **Kota**, f., b.; s.-cr. NFI *Kotić*, rom. *Coteni*, *Cotești*. Raportat de Duridanov la tr. NP *Kotiς*, *Kottiς*, *Cotus* etc., alb. NP *Kotë*. Duridanov a ignorat derivarea posibilă din rom. *cot*, NP *Coteanu*, *Cotescu*, NL *Coteni* etc. Vezi mai sus sub *Kodo*, *Koda*. Vezi infra *Kuto*, ce sprijină totuși ipoteza Duridanov.

Kračun, s.-cr., slv. Rom. **Crăciun**, antroponim și sărbătoarea creștină, în relație cu alb. *kërcú* ‘butuc’ a fost considerat, în ultimul timp, element autohton (Mușu 1973: 50 sq., unde se face istoricul cercetărilor; Brâncuși 1983: 137). Indiferent de etimonul cuvântului, el este răspândit din română în toate limbile vecine. Vezi alte discuții în capitolul *Termini mitologici și religioși*.

Kuto, Kut’o, m., **Kuta**, f., b., alb. NFI *Kuta*, NL *Kuta* (nordul Albaniei). Raportate de Duridanov la NP tr. *Kovtovς*, *Cutius*, *Cutiula* etc. Vezi supra *Koto*.

Magul(ev), b., rom. *Măgură*, *Măgurescu*, alb. *magullë*. Cf. NL tr. *Magaris*, în apropiere de Serdica. Dacă apropierea este corectă, atunci forma bulgară reflectă mai degrabă fonetism albanez.

Melko, b., rom. **Melcu**, **Melcea** (< *melc*). Cf. NP tr. *Melgis*, *Melgidianus* și alte antroponime trace cu radical *mel-*.

Moga, Mogoș, b., **Moga**, s.-cr., rom. NL *Mogoș*, *Mogoșești*. Comparate de Duridanov cu NP tr. *Mogita*, NP celtic *Mogitu-maros*, respingând totodată raportarea la sl. *mogę*, radical *mog-* ‘a putea’. Ipoteza sa este sprijinită de paralela, probabil coradicală, *Muga*, infra.

Moște, Mošto, b., rom. **Moș(u)**, **Moștea** (< *moș*). Pentru tracă, avem atestate numeroase toponime, antroponime și etnonime cu radical *mos-*, *mus-*: NPP *Moesi*, NR *Mossynos*, NP *Μουσις*; este dificil de determinat dacă toate aceste forme au același etimon, dar originea tracă a formelor este probabilă. Cf. *Mușă*, *Mușea*, infra.

Muga, b., rom. **Muga** (cf. *mugur*). Pentru tracă, sunt atestate numeroase forme cu radical *muc-*, *mug-*, reanalizate recent din perspectiva moștenirii traco-dace a românei de Stelian Dumistrăcel (*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, 25, 1/1988: 391–408). Cf. *Moga*, supra.

Muša, b., rom. **Mușă**, **Mușea**, **Mușu** (cf. *mușat*, *mușețel*). Radicalul autohton *muș-* pare a avea sensul ‘frumos’. Nu este clară relația cu radicalul, de asemenea autohton, *moș* ‘bătrân’. Vezi supra s.v. *Moște*.

Neno, Nenko, Nena, Nenka, b., s.-cr. De asemenea, **Nono, Nonko, Nona**. Comparate de Duridanov cu NP tr. *Νηνας*, *Nonnus*, *Nonna*, ill. *Nena-lava*. Alte discuții privind aceste forme, evident înrudite cu *nană*, *nene*, în capitolul dedicat structurii sociale.

Pato, Pat’o, b. Comparat de Duridanov cu NL cr. *Patkovac* și cu NL rom. *Pătești* (< NP *Pătescu*), apoi cu tr. NP *Πατας*, *Πατης*, NP ill. *Patulus*.

Strugo, b., rom. **Strug**, **Strugaru** (cf. *strugure*). Probabil coradical cu NFI *Struga*, supra, în partea dedicată toponimiei.

Toko, Toké, m., **Toka**, f., b.; **Toko**, s.-cr. Comparat de Duridanov cu tr. NP *Τοκος*, *Τοκων* și cu antroponimele în *Τοκης*, *-τοκος*.

Tut’o, m., b. Comparat de Duridanov cu NL cr. *Tutić*, s. *Tutin* apoi cu tr. NP *Tutius*, *Τουτενες*, *Τουτα*, ill. *Tutia*.

Vătaf, Vato, Văto, b., **Vataș, Vatavala**, s.-cr., rom. **Vătafu, Vătavu**. Cf. *vătaf*. Vezi analiza din capitolul dedicat structurii sociale, s.v. *vătaf*. Grković (1983: 88-89), referindu-se la antroponimul s.-cr., îl consideră „traco-ilir”.

Vezo, Vezenko, m., b. Comparat de Duridanov cu NFI alb. *Veza*, *Vegja* și cu NP tr. *Ουεζινας* (**Vezinas*) < ie. **weg* ‘viguros, robust’.

Zajko, m., b. Comparat de Duridanov cu NL rom. *Zăicești* (< NP *Zaicu*) și cu tr. NP *Ζαικα*, *Ζαικε-δενθης*, *Zaece-thures*.

Zané, Zano, m., **Zana**, f., b. Comparat de Duridanov cu tr. NP *Zanus*, *Zania*, *Αυλον-ζανης*, *Αυλον-ζανις*, ill. *Zanatis*, alb. *Zana*, NFI *Zana* < ie. *ĝen-* ‘a naște’. Alte argumente privind raportul între aceste forme și rom. *zână*, *Sân-ziene* la Paliga (1989 b, cu bibliografia problemei). Cf. *Zino*, *Zina*, infra.

Zino, m., **Zina**, f., b. Comparat de Duridanov cu alb. NP *Zina*, f., NFI *Zina* și cu formele trace NP *Ziva*, *Zeivης*, *Zines* etc. Probabil coradicale cu *Zane*, *Zano*, supra.

Zura, f., b. Comparat de Duridanov cu alb. NP *Zura*, NFI *Zura* și cu tr. NP *Zura*, m., *Zovρης*, *Zovρις*, *Zovpo-*.

Comparația cu onomastica tracă și iliră ne arată că se pot trasa paralele ale unei tipologii antroponimice arhaice, de origine tracă, iliră ori traco-iliră. Desigur, în unele cazuri semantismul rădăcinilor a fost permanent clar vorbitorilor, prin urmare ei puteau permanent adapta onomastica în conformitate cu evoluția limbii. Totuși, unele forme pot fi considerate relice antroponimice, de exemplu *Muša* - *Mušo* sau *Strug* - *Strugo*, unde asociația semantică este dificilă la nivelul uzual al vorbitorilor. Așa cum a arătat Duridanov, câteva antroponime trace și ilire, pe de o parte, au evidente asemănări cu antroponime românești, sârbești și bulgărești, pe de altă parte. Este greu de crezut că asemănările sunt, în toate aceste cazuri, rezultatul hazardului. Trebuie acceptat că o serie de antroponime trace și ilire s-au păstrat în română, bulgară și sârbo-croată. În plus, chiar dacă nu avem o atestare clară în textele antichității, alte câteva antroponime pot fi analizate prin compararea cu elementele considerate acum autohtone traco-dace în română și preslave în bulgară și sârbo-croată. Un sprijin suplimentar îl avem în toponimia preslavă care, în unele cazuri, are paralele și în antroponimie. În stadiul actual al cercetărilor, doar câteva forme sunt analizabile, dar – cu siguranță – noi date vor permite amplificarea listei propuse aici.

Un caz special: numeralul **s̆to*

Numeralul ‘100’, dată fiind importantă a sa în societățile tradiționale bazate pe schimbul de mărfuri, pune uneori probleme interesante de analiză etimologică, dar și de relații extralingvistice. Sl. **s̆to* este un exemplu. Dintre toate numeralele slave, acesta ridică unele semne de întrebare ce nu pot fi ignorate.

Existența unor forme asemănătoare în toate limbile slave, permite să se reconstituie o formă primitivă (uneori numită „comună”) **s̆to*. Apar însă câteva neclarități dacă raportăm acest numeral la rădăcina indo-europeană **d̆t-óm*, **d̆t-t* ‘100’, ca variantă a lui **d̆t-óm*, **d̆t-t*, în legătură cu *de* ‘10’. În această perspectivă, ‘100’ era, pentru indo-europeni, ‘de zece ori zece’ sau ‘zece amplificat’, după cum ‘1000’ a fost ulterior ‘sută amplificată’ sau ‘sută mare’, conform analizei comparative, la care ne vom referi mai jos.

Problema care se pune în limbile slave este, în esență, că nu **s̆to* este forma așteptată pe baza analizei comparative, ci **s̆t-*. În plus, nici terminația *-o* nu este cea așteptată, deoarece se abate de la tipologia numeralelor slave. De fapt, **s̆to* se comportă ca un substantiv cu valoare de numeral, ca în română și în albaneză. Dacă, în acest caz, am putea accepta o excepție de la regula evoluțiilor fonetice datorită frecvenței ei (discuții la Mańczak 1971), atunci este inexplicabil de ce atât numeralul ‘10’ cât și ‘1000’ au o evoluție fonetică normală.

‘10’, ‘100’, ‘1000’.

Principiile generale de analiză lingvistică în plan comparativ ne permit să reconstituim forma primitivă indo-europeană **de d̆t-óm* ‘10’ precum și forma derivată **(d̆) d̆t-óm* ‘100’, adică ‘de zece ori zece’ (Perotti 1985: 606). Este de presupus că numeralul de bază al indo-europenilor era ‘zece’, respectiv ‘cele zece degete’. Pe de altă parte, schimbul de mărfuri a impus, la un moment dat, și un multiplu al lui zece, respectiv ‘o sută’ (o sută de vase, o sută de vite etc.). Fără îndoială, treptat, numeralul ‘o sută’ și-a consolidat poziția în sistemul de numărare. Este și motivul pentru care limbile vorbite de unele populații aflate - la un moment dat și într-un anumit context istoric - pe o treaptă inferioară de evoluție socială au împrumutat numeralul ‘100’. Fin. *sata*, magh. *száz* reflectă un împrumut iranic (Benkő *et al.* 1967–1976, 3: s.v.). Realitatea extralingvistică era că triburile iranice de la nordul Mării Negre, învecinate cu grupurile fino-ugrice, le-au influențat pe acestea din urmă prin comerț, impunând și numeralul ‘100’. Nu este un caz izolat. Armeana perpetuează din fondul ei pe ‘10’ (*tasn*); în schimb, numeralul ‘100’ este neexplicat (probabil autohton, din substratul cauzasian), iar numeralul ‘1000’ este împrumutat (tabelul 1). În albaneză, ‘10’ (*dhjetë*) este autohton, în schimb *qind* ‘100’ reflectă lat. *centum*, iar *mijë* ‘1000’ reflectă lat. *mille, milia* (cf. rom. *mie*).

Într-un plan comparativ, necesar pentru creionarea tabloului de ansamblu, și numeralul ‘1000’ pune unele probleme interesante. Trebuie arătat că analiza comparativă nu permite reconstruirea unei forme unice pentru faza indo-europeană străveche, limbile dezvoltând ulterior forme diferite. De exemplu, ie. **gheslo-* poate explica forma din greacă (**ghesl-yo-*) și din latină (**sm̆t-* ‘unu’ + **gzhli-*). Pe de altă parte, grupul indo-iranian a dezvoltat forme derivate de la *sa-* ‘unu’ + o formă considerată a deriva din aceeași rădăcină primitivă **gheslo-*, deși este posibilă înrudirea cu skr. *sáhas-* ‘putere, forță’ (Simenschy și Ivănescu 1981: 311).

În alte areale lingvistice, situația este similară. Armeana și maghiara au împrumutat din iranică numeralul ‘1000’ (tabelul 1), în timp ce finlandeza trădează un împrumut din germanică. Pe de altă

parte, în gruzină ‘1000’ este ‘zece sute’ (tabelul 2). De fapt, situația din gruzină este asemănătoare celei reconstituite pentru faza proto-indo-europeană (PIE): baza de numerație este zece, iar ‘100’ și ‘1000’ sunt derivate după principiul ‘100’ este de zece ori zece, iar ‘1000’ este de zece ori o sută’. Aceasta confirmă teza unei patrii indo-europene străvechi învecinată Caucazului, conform studiilor Marijei Gimbutas.

Relevantă demersului nostru și pregătind abordarea situației lui ‘100’ din limbile slave, este discuția privind situația lui ‘1000’ în slavă, baltică și germanică. Așa cum arată tabelul 1, atât numeralul ‘10’ cât și ‘1000’ în slavă arată evoluția normală, așteptată, de la faza indo-europeană. Astfel, ‘1000’ este în slavă un compus **tu-* > *ty-* + ‘100’, respectiv **ty-sętb*, **ty-sęta* ‘sută amplificată’ sau ‘sută mare’. Analiza datelor arată că, în faza slavă comună, a existat o formă **sętb* ‘100’, înlocuită ulterior prin **sęto*. Înainte de a trece la analizarea situației lui **sęto*, să arătăm că și în baltică și în germanică există derivări asemănătoare, de tipul **tu-* + ‘100’ = ‘1000’. Dacă formele convergente din baltică și din slavă nu ridică probleme deosebite, fiind vorba de două grupuri lingvistice indo-europene strâns înrudite, situația din germanică nu este ușor de explicat; de asemenea, nu este clar raportul balto-slav/germanic. Machek (1971: 643) presupune că forma germanică ar fi împrumutată din slavă. Pe de altă parte, germaniștii consideră că proto-germanic **tus-hundi* (*tus-* + ‘100’) poate fi explicat fără referire la un împrumut din slavă. Prima parte a compusului s-ar explica prin ie. **tēu-*, **tewð-* ‘a umfla’ (Pokorny 1959: 1080; Morris et al. 1979: 1546; Wasserzieher 1979: 230; cf. arm. *t’iv* ‘număr’).

Cele două puncte de vedere nu sunt ușor de conciliat. Totuși, se poate observa că forma slavă pentru ‘1000’, **ty-sętb*, **ty-sęta*, reflectă o evoluție fonetică normală, fiind cu siguranță o formă autohtonă. În perspectiva împrumutului în germanică din slavă, atunci o formă veche germanică **tusundi* (nu **tus-hundi*) se poate explica drept reflex al sl. **ty-sętb*, paralelă a formei **ty-sętb*. Vorbitorii germanici au redat sl. *y* (pe atunci, încă *u*) prin *u*, nazala prin *un*, iar grupul *ętb* prin *ti*. Ipoteza lui Machek nu poate fi neglijată. Nu este exclus ca formele din germanică, din slavă și din baltică să reflecte un calc după un prototip pre-indo-european ori să reflecte o inovație (imposibil de datat, oricum străveche) în cele trei grupuri lingvistice.

Sl. **sęto* și probleme conexe

În lumina datelor prezentate, se ridică o întrebare: dacă ‘10’ și ‘1000’ confirmă evoluția fonetică normală de la faza indo-europeană la protoslavă, de ce **sęto* se abate de la sistemul normal de numerație printr-o evoluție fonetică nefirească? Ipoteza cea mai plauzibilă avansată a fost că, în cazul lui **sęto*, este vorba de un împrumut iranic (Mikkola 1913–1950, 1: 69). Alți lingviști citează această posibilitate, fără a lua o atitudine decisivă (de exemplu Vasmer 1953–1958, 3: 15; Skok 1971–1974, 3: 336, cu alte referințe). Într-adevăr, o sursă iranică de împrumut este plauzibilă, de vreme ce, din această sursă, au fost împrumutate formele în finlandeză și în maghiară. Acceptând această explicație, problema este că forma iranică a fost *sat-* (avestic *satəm*), confirmată de fin. *sata* și de magh. *száz*, în timp ce sl. **sęto* ne conduce la un prototip **sut-*, neatestat pentru o formă iranică. Dar ce alt idiom vorbit în imediata apropiere a patriei primitive a slavilor putea fi sursa de împrumut? Așadar, așa cum am arătat în capitolul dedicat etnogenezei sud-est europene, slavii se învecinau la nord și nord-est cu popoarele baltice, la vest cu popoarele germanice, la sud-vest cu celții, la est și sud-est cu iranicii, iar la sud cu o ramură nordică a grupului traco-dac (probabil cu costobocii). Cu ilirii, slavii nu au putut avea legături strânse, ci – eventual – sporadice. În lumina acestor date, să încercăm o trecere în revistă a posibilelor surse de împrumut (tabelul 4).

(1) Sl. **sęto* nu putea fi împrumutat dintr-un idiom centum, așadar un idiom germanic sau celtic nu poate fi luat în considerație.

(2) O formă baltică (așadar tot de tip satem) nu poate explica forma slavă.

(3) Un idiom iranic, deși a fost avansată o asemenea ipoteză, de asemenea nu poate explica vocalismul radical; dacă o formă iranică **sata* ar fi fost sursa formei slave, atunci am fi avut **sota*, nu **s̥to*.

Eliminând aceste posibile surse de împrumut, rămân în discuție alte două: un idiom ilir ori unul tracic (nord-tracic). Cu ilirii, așa cum spuneam, slavii nu au avut legături strânse în faza preexpansiune; doar ramurile sud-slave, după expansiune, strămoșii slovenilor și ai croaților de azi, au putut intra în contact cu ultimele grupuri ilire, deja romanizate la nivelul secolelor V–VII p. Ch. Rămâne de analizat încă o posibilitate: împrumutul dintr-un idiom nord-tracic sau dintr-o fază foarte veche a protoromânei, la nivelul secolelor III–V p. Ch., poate chiar din latina meso-dacică.

Rom. *sută*, sl. **s̥to*

Inițial, s-a considerat că rom. *sută* este un împrumut din slavă (Șăineanu 1929: 632; Pușcariu 1976: 275; Schmid 1964: 196; Vasmer 1953-1958, 3: 15; Rosetti 1986: 135, 280, care încearcă să încadreze cuvântul în categoria unor „împrumuturi foarte vechi din slavă”, când tratamentul sl. **t̥ > rom. u* ar fi fost posibil; Raevski și Gabinski 1978: 411; Dimitrescu et al. 1978: 243; Pătru 1971: 1061 sq.). Cercetările mai noi au pus sub semnul îndoielii originea slavă a rom. *sută* (Mihăilă 1971: 360; Fischer 1985: 105–106, îl consideră de origine necunoscută; DEX: 919) ori se avansează ipoteza unui element de substrat (Giuglea 1983: 316; 1988: 359; Pârvulescu 1974). O altă ipoteză a fost avansată de Slușanschi (în Slușanschi și Wald 1987: 265, n. 16); autorul consideră că atât rom. *sută* cât și sl. **s̥to* reflectă un împrumut dintr-o sursă iranică. Așa cum am arătat mai sus, sursa iranică nu poate fi acceptată din cauza evoluției fonetice, atât pentru română cât și pentru slavă.

Desigur, în cazul în care rom. *sută* este explicat ca un element autohton, ipoteză spre care înclină explicit sau implicit tot mai mulți cercetători, atunci relația dintre rom. *sută* și sl. **s̥to* trebuie rediscuțată. Suntem datori să menționăm aici că ipoteza împrumutului din traco-dacă a formei slave **s̥to* a fost avansată pentru prima oară de C. Daicoviciu (Însemnări despre daci, în *Steaua* nr. 2/1956: 120). Considerăm că ipoteza originii slave a formei românești *sută* s-a datorat consonanței *s̥to-sută*, care însă – la o analiză atentă a corespundențelor fonetice – nu duce la concluzia că rom. *sută* reflectă un împrumut din slavă. Este și motivul pentru care, așa cum am arătat, ultimele cercetări au pus la îndoială ipoteza originii slave a formei românești. Asemănarea dintre forma românească și slavă a condus la o premisă greșită: rom. *sută* este de origine slavă; abia apoi s-a încercat să se explice evoluția fonetică. Nu este, de altfel, singurul caz al relațiilor româno-slave, când asemănări de acest tip au fost preluate necritic de la autor la autor.

Problema corespundențelor fonetice în arealul sud-est european în intervalul secolelor V–VII p. Ch. va fi abordată într-un capitol separat (infra). Anticipând unele chestiuni și referindu-ne strict la cazul discutat, la relația dintre rom. *sută* (conform ultimelor cercetări, de origine traco-dacă) și sl. **s̥to*, analiza evoluției fonetice arată că, într-adevăr, sonantele indo-europene au evoluat în tracă la **ul*, **ur*, **um*, **un*, fapt semnalat de mult (Georgiev 1957: 81, reluat de Poghirc 1969: 316-317). Așadar, ie. **t̥-óm*, **t̥-t̥* ‘100’ ar fi avut în tracă forma **sunta*, **sunt̥ð*. Atât forma din română, cât și împrumutul din slavă ne arată că, cel puțin în arealul nord-tracic, *un* s-a denazalizat, evoluând la *u*.

Este interesant de observat că rom. *sută* este prezent și în antroponimie: *Sută*, *Suteanu*, *Sutescu* (Jordan 1983: 431). După informațiile noastre, această tipologie antroponimică este izolată în sud-estul european. Nu am reușit să identificăm alte limbi în care să existe antroponime derivate de la numeralul ‘100’. Este vorba, probabil, de porecle date în trecut negustorilor ori ciobanilor. În acest sens și referindu-ne la relictul de limbă tracă, este posibil ca antroponimul trac *Σο ντουϋ* ori epitetul pentru Heros (Cavalerul Trac), *Σουντουλ νοϋ*, *Σουιτουλ νοϋ* (Dečev 1957: 468, 470) să fie precursorii antroponimelor românești *Sută*, *Suteanu*, *Sutescu*. Dacă se acceptă observația noastră, atunci

antroponimul trac *Suntus*, eventual și epitetul teonimic (aici probabil cu o eroare de transcriere, *ι* în loc de *ν*), atunci filiera tracă a lui *sută* își găsește confirmarea o dată în plus. Desigur, apropierea de formele trace este bazată pe o aproximare comparativă rezonabilă, ce pleacă de la premisa că, indiferent de etimonul acestor forme trace, caracterul autohton al lui *sută* este acum admis de tot mai mulți cercetători.

Un posibil tablou cronologic

Faptele expuse arată că, inițial, exista în slavă numeralul **setь* ‘100’, ulterior înlocuit cu o formă „intrusivă” ce nu poate fi de origine iranică, din cauza unor dificultăți majore de evoluție fonetică. Singurul idiom din care slavii puteau împrumuta forma **stō* era un dialect nord-trac (vorbit de costoboci, de exemplu, aflați în imediata vecinătate a patriei primitive slave de la nord de Carpați, sau de un alt grup nord-tracic, dificil de identificat cu precizie astăzi, poate de dacii din Maramureș). Este posibil ca slavii să fi împrumutat numeralul și dintr-o fază timpurie a protoromânei, în secolele IV–V p. Ch., înainte de expansiune, sau imediat după expansiune, în intervalul secolelor V–VI p. Ch. Numai un împrumut timpuriu, înainte de secolul VI p. Ch., poate explica răspândirea numeralului în toate limbile slave.

Existența unei forme străvechi slave **setь* ‘100’ este confirmată de numeralele ‘10’ și ‘1000’, unde evoluția fonetică de la indo-europeană este firească. În cazul limbilor slave, s-a produs un fenomen similar altor areale lingvistice, unde s-au împrumutat numeralele pentru ‘100’ și/sau ‘1000’, ca în finlandeză, maghiară, armeană, în toate aceste limbi sursa fiind un idiom iranic. Din acest motiv probabil, prin extensie, s-a presupus că și slavii trebuie să fi împrumutat numeralul tot din iranică. Această ipoteză nu este confirmată însă de analiza evoluției fonetice. Este dificil de avansat un interval precis când slavii puteau împrumuta forma **stō*. Am arătat că forma *kъmotra*, de exemplu, ce reflectă tot un împrumut din romanitatea răsăriteană și, ceea ce ni se pare extrem de important, tot cu tratamentul fonetic *u > ъ*, s-a putut integra limbii slave în intervalul secolelor V–VII p. Ch., așadar imediat după expansiune. Este posibil ca și **stō* să fi fost împrumutat tot în această perioadă când, de altfel, s-au împrumutat din romanitatea răsăriteană (protoromână) și alte cuvinte. Este însă posibil un împrumut și mai timpuriu, direct dintr-un idiom nord-tracic, vorbit de costoboci ori de alt trib nord-tracic din vecinătatea slavilor. Indiferent de intervalul când se poate admite acest împrumut, el arată – fără îndoială – un intens schimb de mărfuri, când ‘o sută’ apare frecvent în uzul cotidian (o sută de vite, o sută de vase etc.). **De altfel, exemplele discutate în lucrarea noastră arată că relația *stō-sută* nu reprezintă o excepție, ci doar un exemplu între altele deja semnalate.**

Sistemele de numerație și contextul social (extralingvistic)

Situația prezentată succint mai sus ne arată că, în mai multe areale lingvistice, numeralele pentru ‘100’ și pentru ‘1000’ reflectă forme împrumutate și care, la rândul lor, sunt expresia lingvistică a unor realități sociale, politice și/sau economice. Relația rom. *sută* – sl. **stō* este, în acest context, deosebit de interesantă. Pe de o parte, în română *sută* este un element „intrusiv”, de origine autohtonă, în timp ce toate celelalte numere sunt de origine latină. De asemenea, *sută* și *unu*, *una* sunt substantive cu rol de numeral. Discuții au ridicat, pentru limba română, numeralele de la unsprezece la nouăsprezece, considerate a reflecta un calc după modelul slav. Deși o asemenea posibilitate nu poate fi exclusă, trebuie observat că și alte areale lingvistice, fără contacte cu slavii, au dezvoltat un sistem similar pentru numeralele de la ‘11’ la ‘19’. Cercetătorii au avansat ipoteze diverse. Astfel, Rosetti (1986: 135) consideră că „procedul numărării prin adăugare, de la 11 la 19, nu este latin, ci întrebuintă, numai, elemente de origine latină. El se găsește în slavă și în albaneză”. Și Pușcariu (1976: 282) consideră că ar fi vorba de calchierea unui model slav. Dimitrescu et al. (1978: 243–244)

consideră că numărătoarea prin adi iune (11–19 dar și 21 ‘două-zeci-și-unu’ etc.) „poate fi balcanică, nu neapărat slavă, deoarece sistemul se întâlnește și în alte limbi“. Poghirc (1969: 325) crede că numărarea prin adi iune este autohtonă, din substratul preroman, în română și în albaneză.

Considerăm că premisa falsă, originea slavă a numeralului *sută*, a condus – prin extrapolare – la ipoteza că sistemul românesc de numera ie ar fi calchiat modelul slav. Așa cum bine a observat Poghirc, sistemul de numera ie din română se aseamăna cel mai mult cu cel albanez, iar – pe de altă parte – numărarea „prin adi iune“ se întâlnește în multe alte limbi (în engleza medie, parțial și în engleza modernă, parțial și în franceză, de la 17 la 19 etc.). În plus, numeralele românești și sistemul de numera ie au însușiri specifice, ce nu pot fi explicate ca influență slavă. *Unul/una, zece, o sută, o mie* se comportă ca substantive, fapt evident prin formele *două-zeci, două sute, două mii* echivalente cu *două case* etc., în timp ce – în limbile slave – numai **sъto* are formă de substantiv, ca în română. Numai că în română acesta este modelul specific, nu împrumutat. Pentru a sublinia o dată în plus caracterul original al sistemului românesc de numera ie, ar fi de adăugat faptul că, de la 20 înainte, numărarea se face cu prepoziția *de*, iar până la 19 inclusiv fără această prepoziție. Acest model vigesimal nu poate fi o influență slavă, ci perpetuează – foarte probabil – un model arhaic, preroman.

Situația lui *sută* în română ne arată că, într-adevăr, traco-daca a transmis românei un numeral important. Cu atât mai mult se poate admite ipoteza că româna a calchiat modelul trac de numărare de la 11 la 19 precum și modelul zecilor (*două/trei-zeci* etc.). Mai mult chiar, analiza comparativă ne arată că un dialect traco-dac nordic, vorbit în Bucovina de azi, sau o fază foarte veche a protoromânei (sec. IV–V p. Ch.) trebuie să fi fost sursa de împrumut a formei slave **sъto*, deoarece:

- Sursa iranică de posibil împrumut nu explică satisfăcător evoluția fonetică în slavă.
- Slava atestă o evoluție fonetică normală de la indo-europeană la faza slavă comună, atât pentru numeralul ‘10’ cât și pentru numeralul ‘1000’. Prin urmare, numeralul ‘100’ trebuie considerat un împrumut, deoarece evoluția sa fonetică este diferită de evoluția fonetică normală a numeralelor ‘10’ și ‘1000’.
- Numeralul ‘100’ este împrumutat și în alte limbi, ca atare situația din slavă se poate încadra într-un fenomen întâlnit și în alte areale lingvistice;
- Analiza atentă a corespondențelor fonetice ne arată că sursa formei slave **sъto* trebuie să fi fost fie un dialect traco-dac, caz în care împrumutul trebuie datat înaintea secolului V p. Ch., așadar înainte de expansiune, fie protoromâna, caz în care împrumutul trebuie datat în intervalul secolelor V–VI. O dată mai târzie este imposibilă, dată fiind răspândirea formei în toate limbile slave. În orice caz, răspândirea numeralului **sъto* este identică răspândirii formei **къmotra*, în întreg arealul slav. Detaliile arată totuși că **sъto* putea fi împrumutat mai devreme, chiar dintr-un dialect nord-dacic.

Se poate afirma că, în cazul de față, dificultățile de analiză etimologică s-au datorat și asemănării dintre rom. *sută* și sl. **sъto*. Aceste asemănări se explică relativ ușor, având în vedere că atât slava, cât și traca (traco-daca) erau idiomi satem, așadar unele cuvinte trebuie să fi fost asemănătoare, unele chiar identice. (Cf. și rom. *baltă* - sl. *blato*, rom. *stână* - sl. *stan* etc. Cuvintele românești amintite sunt de origine traco-dacă, nu slavă). În cazul de față însă, nu este acceptabilă ipoteza că sl. **sъto* și rom. *sută* ar reflecta o perpetuare independentă a unui prototip indo-european. Numai forma românească, de origine traco-dacă, poate explica forma din slavă, în deplin acord cu tratamentele fonetice specifice pe care le vom analiza în capitolul final al lucrării. De fapt, atât în română, cât și în slavă, numeralul ‘100’ este „intrusiv“: în primul caz, ca element autohton preroman; în al doilea caz, ca element împrumutat dintr-un idiom învecinat. Situațiile din română, pe de o parte, și din limbile slave, pe de altă parte, sunt similare doar până la un punct însă. Sarcina analizei lingvistice este tocmai aceea de a delimita generalul de particular.

Tabelul 1

Numeralele ‘10’, ‘100’, ‘1000’ în limbile indo-europene

	‘10’	‘100’	‘1000’
PIE	*de □ □	* □ □ t-óm, * □ □ t-t	–
v.sl.	*desętb	(*sętb) ¹³ înlocuit cu *sęto ¹⁴	*ty-sętb, *ty-sęta
Baltic: lit	dešimt	šimtas	tūkstantis
let	desmit	simts	tūkstoš, tukstuōts
v.ind.	daśa	śatám	sa-hásram
avestic	dasa	satəm	ha-zarəm
neo-persan			hazār
arm.	tasn	harivr (preie.)	hazar (< npers.)
germanic	*tehun	*hundan	*thus-hundi
gotic	taihun	hund	þū-hundi
Celtic: v.ir.	deich	cēt	
kimric	deg	cant	
cornic	dek	cans	
breton	dek	kant	
toharic A/B	śāk/śak	kānt/kānte	
lat.	decem	centum	mīlle, mīlia
grec	δέκα	κατόν (-κατ-ον)	
eolic			χέλλιοι
ionic-attic			χείλλιοι, χήλιοι

Tabelul 2

Numeralele ‘10’, ‘100’, ‘1000’ în câteva limbi neindo-europene

	‘10’	‘100’	‘1000’
gruzin	a ḡ	a ḡ	a ḡasi
finlandez	kymmenen	sata (< iranic)	tuhat, tuhannen (< germ.)
maghiar	tíz ¹⁵	száz (< iranic)	ezer (< iranic)

-
13. Așa cum arată formele pentru ‘10’ și pentru ‘1000’, aceasta ar fi fost forma normală, așteptată, conform analizei comparative. Este probabil că ea a existat într-adevăr înainte să fie înlocuită de forma „intrusivă“ *sęto; vezi și tabelele 3 și 4.
14. Element „intrusiv“, împrumutat dintr-o altă limbă vecină; cf. tabelul 4 și discuțiile din textul principal.
15. Asemănarea cu formele pentru ‘10’ din arealul indo-european satem este evidentă. În același timp, forma este net diferită de numeralul ‘10’ din finlandeză: *kymmenen*.
-

Tabelul 3

‘10’, ‘100’, ‘1000’ în limbile slave

	‘10’	‘100’	‘1000’
protoslav.	<i>*desętb</i>	<i>*sęto</i> ¹⁶	<i>*ty-sętb, *ty-sęta</i> <i>*ty-s ta, *ty-s tę</i>
v. sl.	ДЕСАТЬ	СЪТО	ТЫСАЦА, ТЫСЖЦА
b.	<i>deset</i>	<i>sto</i>	(<i>hiljada < n.gr.</i>)
s.-cr.	<i>dęsęt</i>	<i>stę</i>	<i>tęsuća (hiljada < n.gr.)</i>
slv.	<i>desęt</i>	<i>stę</i>	<i>tęsoč</i>
c.	<i>deset</i>	<i>sto</i>	<i>tęsęc > tęsęc</i>
slc.	<i>desat’, desiatı</i>	<i>sto</i>	<i>tęsęc</i>
pol.	<i>dziesięć</i>	<i>sto</i>	<i>tęsięc</i>
r.	<i>dęsęat’</i>	<i>sto</i>	<i>tęsęača</i>

Tabelul 4

Distribu ia numeralului ‘100’ în limbile vecine patriei slave primitive

Baltic	lit. <i>šimtas</i>	Fin. <i>sata</i>	
	let. <i>simts</i>		
Germanic	<i>*hundan</i>	Sl. <i>*sęto</i>	Iranic <i>sata</i>
Celtic breton	<i>kant, etc.</i>	Tr.-d. <i>*sutę ></i>	
		rom. <i>sutę</i>	

16. Analiza comparativă a formelor confirmă cele arătate în tabelul 1: numeralul slav ‘100’ trădează o evolu ie fonetică nefirească, spre deosebire de numerele ‘10’ și ‘1000’, indicând faptul că este vorba de un element „intrusiv“, împrumutat dintr-un idiom învecinat. Cf. tabelul 4 și textul principal.

Probleme de evolu ie fonetică

Problemele de evolu ie fonetică sunt – în general – esen iale în analiza lingvistică. În cazul nostru, ele sunt cu atât mai importante, cu cât – la orizontul secolelor V–VII p. Ch., analizat preponderent în lucrarea noastră – s-au interferat trei grupuri lingvistice având trei sisteme fonetice diferite: latina populară, limba tracă (și limba iliră, de-a lungul coastei adriatice, această limbă fiind însă deja stinsă în secolul III p. Ch.) și limba slavă, ini ial pu in diferen iată dialectal. Problemele sunt complexe, uneori fiind imposibil de a trasa frontiere clare ale evolu iilor fonetice. Cu toate acestea, se pot trasa câteva repere destul de clare. Vom aborda în continuare cele trei grupuri lingvistice și fenomenele lor specifice de evolu ie.

Latina populară

Latina postclasică a cunoscut o modificare radicală a inventarului fonetic, în special a vocalismului. Vom prezenta în continuare doar acele date relevante demersului nostru.

Vocalismul

În general, Romania orientală a avut o evolu ie ușor diferită față de Romania occidentală. Este notabil, în primul rând, faptul că româna, elementele latine ale albanezei și, în unele situa ii (în silabă închisă), dalmata men in intacte, deci distincte, tratamentele lui $\bar{\imath}$ față de u . Fenomenul se întâlnește însă și în Romania occidentală (într-o parte a Sardiniei, în Corsica meridională și în zona calabro-lucană) precum și în elementele latine din berberă și din bască (Tagliavini 1977: 186–187).

Vocalismul în Romania Orientală

Lat. cl.	\check{a}	\bar{a}	\check{e}	\bar{e}	\check{i}	\bar{i}	\check{o}	\bar{o}	\check{u}	\bar{u}
Lat. pop.	a		e	e	i	i	o	o	u	u
Protoromanic	a		e	e	i	i	o	o	u	u

Consonantismul

Câteva tendin e manifestate încă din latina clasică se accentuează și conduc spre alterarea sistemului ini ial. Cele mai importante sunt următoarele.

Pronun area lui h trebuie să fi fost foarte slabă încă din latina clasică. Grafiile postclasice surprind acest lucru: *abeo* = *habeo*; *anc* = *hanc*; *onorem* = *honorem*. Cazul contrar este grafia dorit hipercorectă, cu h acolo unde nu exista și nici nu trebuia să existe: *heius* = *eius*; *hossa* = *ossa*.

C și g se comportă asemănător în pozi ie palatalizantă, dar g are o situa ie specială în pozi ie intervocalică, tinzând spre eliminare în unele regiuni ale Romaniei: *eo* = *ego*, cf. rom, pg. *eu*.

În grupul *qu* exista tendin a eliminării componente labiale. Se pronun a *ecus* nu *equus* (*ekwu-us*). Pe de altă parte, româna și sarda labializează grupurile *qu* și *gu*, cu alte cuvinte accentuează componenta labială, anulând componenta velară: *aqua* > rom. *apă*, sard *abba*; *lingua* > rom. *limbă*, log. *limba*.

X (*ks*) tinde spre simplificare în *ss* (*s*) deja în sec. I p. Ch. Uneori, pronunția se păstrează. Româna și elementele latine din albaneză trădează perpetuarea ambelor tendințe: *coxa* > *coapsă*, *kofshë*, dar *dixit* > *dissit* > *zise*; *maxilla* > *massilla* > *măsea*.

O situație aparte au *b* și *v*. În latina postclasică, cele două sunete au avut o puternică tendință spre o pronunție nediferențiată, mai exact anulându-se opoziția dintre ele în favoarea unei opoziții fonetice bilabiale (*b*) la început de cuvânt (ca în spaniolă) și ca *b* în poziție internă. Betacismul (pronunția lui *v* ca *b*) este frecvent în inscripțiile postclasice și este confirmat și de evoluția fonetică în limbile romanice: *verbex* = *vervex*, *berbex* > rom. *berbece*, fr. *brebis*; *corvus* și **corbus* > rom. *corb*, fr. *corbeau*, dar it. *corvo*.

O situație specială au *b* și *v* în poziție intervocalică. O tendință postclasică era ca acestea să cadă: *avi-* > *au-* (*aw-*) ca în *avica* > *auca*; *avicellus* > *aucellus*; *-avit* > *-aut* etc. Alterarea pronunției în latina postclasică este confirmată și de tratamentul fonetic al împrumuturilor din germanică. Germanic *w* (bilabial) era inițial echivalent cu *v*, dar în împrumuturile postclasice a fost auzit ca *gu*: *werra* > it. *guerra*, fr. *guerre*.

Situația lui *b/v* în poziție intervocalică este deosebit de importantă în explicarea unor tendințe vechi în romanitatea răsăriteană (protoromână), deoarece această tendință postclasică nu a funcționat uniform, nici chiar în română, dovadă peremptorie a faptului că aceste oscilații și ezitări nu au fost generale, nici chiar în zone restrânse. În română, de exemplu, lat. *uber* evoluează spre *uger*, iar *habeo* (pronunțat *abeo*) păstrează *b/v* intervocalic: *a avea*, *avem*. **Spre deosebire de situația din latina populară, *b/v* intervocalic în elementele autohtone trace nu cunoaște acest fenomen.** Situația din latina populară postclasică a lui *b/v* intervocalic a fost incorect presupusă ca fiind specifică și elementelor autohtone trace în română. Analiza de amănunt nu confirmă însă această ipoteză, deoarece câteva exemple clare, unele acceptate de mult în lista elementelor autohtone ale românei, o contrazic (vezi mai jos).

Nu insistăm asupra altor evoluții specifice latinei postclasice, deoarece acestea sunt bine cunoscute din literatura de specialitate.

Limbile tracă și iliră

Romanizarea zonei ilire de-a lungul litoralului adriatic a fost rapidă, astfel că – începând cu sec. II p. Ch. – ilira și ilirii nu mai sunt atestate ca idiom, respectiv ca grup etnic distincte. *Iliria* (*Illyria*) devenise un termen pur geografic. Limba tracă, în schimb, a continuat să fie vorbită alte câteva secole. Am prezentat în capitolul dedicat etnogenezei sud-est europene principalele ipoteze referitoare la data aproximativă până la care traca va fi fost încă idiom viu, într-un proces inexorabil de romanizare graduală. În orice caz, traca a fost vorbită cel puțin până în sec. V p. Ch., posibil chiar mai târziu, până prin secolele VI–VII, atât la nord, cât și la sud de Dunăre. Problema este dificilă, complexă, presupune investigații interdisciplinare, iar discuțiile sunt departe de a se fi încheiat.

Dacă în cazul latinei și al limbilor romanice cercetătorii au la dispoziție un material bogat, reprezentat de numeroase inscripții precum și de materialul oferit de limbile neolatine, în cazul limbii trace situația este mult mai dificilă. Despre această limbă avem cunoștințe lacunare, reprezentate, în principal, de (1) atestarea unor nume antice notate aproximativ de scriitorii antici în grafii latine și grecești precum și de (2) elemente autohtone trace (numite uneori și traco-ilire) perpetuate în română, în albaneză precum și în limbile sud-slave: în bulgară, macedoneană, sârbo-croată și slovenă. A răspunde la întrebarea dacă elementele trace s-au transmis limbilor sud-slave numai prin intermediar românesc (protoromânesc) sau, eventual, și direct dintr-o fază tardivă a tracei, vorbită încă – în arii tot mai izolate – după stabilirea grupurilor slave la sud de Dunăre, înseamnă a răspunde mai întâi la întrebarea dacă traca se mai vorbea într-adevăr după sec. V p. Ch. Cum problema rămâne încă

deschisă discu iilor, nu putem oferi aici un răspuns. Observăm însă, și am punctat aceasta în discu iile referitoare la unii termeni (vezi mai sus sub *bădni*, *bădnjak*, *badnjak* în capitolul dedicat termenilor mitologici și religioși), că se poate admite ipoteza de lucru, sus inută în principal de tracologii bulgari, că traca se vorbea încă în secolele V–VI p. Ch.

I. I. Russu (1969) a adus argumente convingătoare, bazate pe compararea onomasticii trace și ilire, în sprijinul ipotezei că ilira trebuie să fi avut numeroase elemente convergente cu traca. Oricât ar fi fost de aproximative nota iile scriitorilor antici, sunt șocante asemănările dintre tracă și iliră. Acestea nu pot fi puse pe seama hazardului. Cum despre iliră avem date încă mai lacunare decât în cazul limbii trace, ne vom concentra mai jos asupra unei posibile reconstruc ii a inventarului fonetic trac, plecând de la premisa că, în orice caz, ilira nu s-a mai vorbit după sec. II p. Ch., astfel că toate elementele ilire s-au transmis limbilor moderne sud-dunărene exclusiv prin intermediar romanic dalmat.

Tentative de reconstrucție fonetică

Reichenkron (1966), Russu (1967, 1981) și școala bulgară de tracologie (mai ales Georgiev 1960, 1964 și Duridanov 1960, 1969) preluată și de Poghirc (1969) reprezintă cele trei curente principale de reconstruc ie etimologică, practic ireconciliabile. Totuși, nu toate au aceeași putere de convingere și, implicit, de acceptare. Considerăm că tentativele școlii bulgare sunt cele mai coerente și, implicit, reprezintă cel mai bun punct de plecare într-o discu ie privind ansamblul moștenirii trace în sud-estul european. Este și motivul pentru care tot mai mul i specialiști români (începând cu Cicerone Poghirc și continuând cu Brâncuș 1983, 1991) au adoptat, fie și par ial, concluziile la care au ajuns cercetătorii bulgari.

Vocalismul

Reconstituirea vocalismului trac se poate face prin compararea atentă a materialului onomastic antic, notat aproximativ de scriitorii antici, urmată de coroborarea cu informa iile ce pot fi oferite de analiza elementelor autohtone din română, bulgară și albaneză. Aceasta este metoda uzuală, adoptată practic de to i cercetătorii. Nici aceste rânduri nu fac excep ie de la o regulă devenită uzuală.

Fa ă de tentativa lui Georgiev (1960, 1964), urmată îndeaproape de Poghirc, semnalăm încercarea recentă a lui Dimitrov (1994), ultima propunând reconstituirea unui „vocalism paleobalcanic“. Nu putem intra aici în amănunte. Ne vom referi doar la câteva repere relevante demersului nostru.

Este foarte probabil că traca avea o vocală neutră de tipul lui *ă* din română (notat *ē* în albaneză și *ь* în bulgară). Acest fapt a fost semnalat de Poghirc (într-un studiu publicat în anul 1960 în SCL, pp. 279 sq.) prin compararea atentă a unor nume trace notate în textele grecești, observând că alternează *ε* și *η*, concluzia fiind că acolo scriitorul antic era nevoit să aproximeze un fonem inexistent în greacă. Aceeași concluzie este reluată în Poghirc 1969: 320. Într-adevăr, perpetuarea acestei vocale neutre în română, albaneză și bulgară nu poate fi întâmplătoare. Nu sunt argumente care să sus ină ipoteza că traca ar fi avut două vocale neutre, respectiv – pe lângă cea semnalată – încă o alta de tipul lui *i/â* din română, care s-a dezvoltat ca o inova ie. În arealul romanic, portugheza a dezvoltat un fonem asemănător lui *i/â* românesc, fără a se putea trasa o paralelă cauzală care să fie la originea acestei inova ii în cele două arii laterale neolatine.

O situa ie interesantă au avut *ă* și *ā* în tracă. Sunt cel pu in două exemple clare ce ne arată că *ā* a evoluat mai întâi spre *ô*, apoi spre *u* doar în arealul nord-trac (daco-moesic), așa cum arată paralela NFI *Marisia* > *Mureș*, dar *Marica* în Bulgaria, precum și NFI *Dānubius/Dānuvius* > *Dunăre*. În ambele cazuri tr. *ā* > rom. *u*. Fenomenul nu este identificabil în arealul sud-trac, dar pare să fi avut loc în albaneză, ceea ce sus ine ipoteza originii nord-trace a cel pu in unui component etno-lingvistic ce a

stat la baza limbii albaneze moderne (vezi similar la Georgiev 1960; alte discu ii despre aceste hidronime *supra*, în Lexiconul toponimic A).

Alte încercări de a reconstitui detalii ale vocalismului trac sunt pu in convingătoare, bazate mai degrabă pe observa ii limitate, nesus inute de un ansamblu de exemple concludente. Este probabil că tot prin influen a substratului trac se explică fenomene specifice românei și albanezei: închiderea vocalelor *a/ă* și *o/u* în pozi ie accentuate/neaccentuat, diftongarea *o/oa* și *e/ea* în anumite situa ii de anticipare. Dialectal, opozi ia *o/oa* este o opozi ie *o* închis/ *o* deschis.

Consonantismul

Dificultă ile întâmpinate în reconstituirea vocalismului se întâlnesc, desigur, și în tentativele de reconstituire a consonantismului. Principala dificultate constă în aceea că textele antice (în greacă și latină) nu puteau nota fonemele specifice trace, respectiv *č, ģ, š, ž*, eventual și alte foneme specifice: *ts* (rom. *ț*), *dz* etc. În orice caz, pare foarte probabil că protoromâna avea aceste foneme moștenite din substrat. Este adevărat că și alte limbi romanice (de exemplu italiana) au cunoscut inova ii postclasice asemănătoare celor din română. Cu toate acestea, situa iile nu au fost identice (cf. Poghirc 1969: 320 sq.). Vom încerca să trecem în revistă câteva repere utile.

Situa ia lui *h* a suscitat numeroase discu ii. Pornind de la perpetuarea toponimului antic *Carsium* > *Hârșova* (cu sufix slav; Poghirc, *loc. cit.*) a considerat că evolu ia *c(k) > h* atestă existen a unui fonem specific în faza târzie a tracei, respingând implicit ipoteza că fonemul *h* ar fi fost împrumutat de română de la slavi. În general, limbile nu împrumută sunete (foneme), ci cuvinte, pe care le adaptează pronun iei specifice. Se poate admite deci că protoromâna avea fonemul *h*, întărit ulterior prin împrumuturile din slavă. Un argument suplimentar este că *h* apare în câteva cuvinte comune românei și albanezei ce nu pot fi explicate ca împrumuturi. Un exemplu este rom. *hămesit* - alb. *hamës*, rom. *hututui* - alb. *hutoj*, rom. *lehăi* - alb. *leh*. La acestea se poate adăuga paralela, mult timp neobservată, rom. *hotar* - alb. *hatër* ‘margină, limită’ (sensul ‘plăcere, hatâr’ reprezintă o influen ă turcă, reprezentată în română de forma *hatâr*; de fapt, în albaneză s-au interferat două forme: sensul vechi ‘magine, limită’ – rom. *hotar*; apoi sensul ‘hatâr, plăcere’ – rom. *hatâr*).

Este posibil, dacă analiza noastră este corectă, ca traca să fi avut o laringală a cărei realizare în română să fi fost *h, f* sau zero, iar în albaneză *h, f* sau zero, posibil și *th*. Dat fiind faptul că acest lucru necesită o discu ie aparte, de amănunt, ne limităm aici doar la a nota această posibilitate. De asemenea, acceptând o asemenea ipoteză (avansată, succint, de Eric P. Hamp în 1973, dar nediscuțată ulterior), este posibil ca această laringală să fi supravie uit și în protoromână până la o dată dificil de precizat. Această laringală trebuie să fi fost „auzită“ drept *c* de antici și, de exemplu, laringala din **Harsium* să fi fost notată *Carsium*. (Vezi studiul nostru *Ten Theses on Thracian Etymology*, în *Studia Thracologica*, București, sub tipar când aducem la zi acest volum).

Situa ia fonemelor *b, v* și *l* intervocalice în elementele latine, pe de o parte, și în elementele autohtone trace, pe de altă parte, a suscitat discu ii. Am arătat mai sus că tendin a de slăbire a lui *b/v* intervocalic era un fenomen specific latinei postclasice. Considerăm că este abuziv a extinde fenomenul asupra realită ilor din faza târzie a tracei. De altfel, câteva exemple convingătoare arată că în elementele autohtone ale românei *b/v* intervocalic se păstrează; se păstrează *b/v* și în secven a *-br-* unde, dacă ar fi urmat legile evolu iei fonetice de la latină la română, ar fi trebuit de asemenea să dispară: rom. *abur* - alb. *avull*, NFl rom. *Ibru* - NFl b. *Ibăr*, s.-cr *Ibar*. Conform evolu iei așteptate a elementelor latine, ar fi trebuit ca grupul *-br-* să evolueze la *ur*, dar nu se întâmplă așa; vezi discu ia în Lexiconul toponimic A, *supra*. De asemenea, *b/v* intervocalic apare în alte cuvinte românești neexplicate satisfăcător, de exemplu *a șovăi* (considerat autohton de Reichenkron 1966). Altor cuvinte

românești neexplicate etimologic li s-a refuzat adesea originea autohtonă tracă pornindu-se de la ipoteza, nedemonstrată, că *b/v* intervocalic în elementele autohtone trebuie să dispară, ca în elementele latine. Analiza de amănunt nu confirmă însă această ipoteză. De asemenea, *l* intervocalic este păstrat în câteva cuvinte cert arhaice. Este cazul lui *colibă*, cu paralele sud-slave, dar răspândit din română și în arealul slav occidental (vezi discu ia mai sus, în capitolul dedicat structurii sociale). Ar trebui poate adăugat că *l* intervocalic apare și în alte cuvinte românești neexplicate satisfăcător. Și acestora li s-a refuzat adesea caracterul autohton trac deoarece avolu ia fonetică s-ar abate de la regulile stabilite însă pentru evolu ia de la latina populară la română, nu de la o fază tardivă a tracei la română. Originea autohtonă a formei *căciulă* (alb. *kësulë*) nu mai este contestată astăzi; și aici întâlnim aceeași situa ie – păstrarea lui *l* intervocalic.

Grupul ie. *sr-* urmat de vocală trece în *str-*. Este un tratament specific tracei, de exemplu ie. **sreu-* ‘a curge; râu’ în NFl tr. *Strymon* > b. *Struma* (vezi mai sus în Lexiconul toponimic A); aceeași evolu ie (și aceeași origine) este în rom. *Strei* și *Stremț*.

Vocalele *e* și *i* palatalizează consoana precedentă în anumite condi ii, de exemplu dacă nu era aspirată (vezi mai jos). Fenomenul este specific arealului satem. Dificultatea majoră în identificarea și analizarea acestui fenomen constă în aceea că grafiile antice nu notau fonemele specifice. Ca atare, o reconstituire plauzibilă a fenomenelor specifice din tracă se poate face doar prin compararea cu alte limbi, în primul rând cu datele oferită de română și de albaneză. Pare astfel probabil că ie. *kw-e/i-* > tr. *č*, iar ie. *gw-e/i-* > tr. *dž* (*ǰ*) > *ž*. Exemplu: ie. **kwo-* > tr. *čot-*, probabil în ND *Kottys*, pronun area reală **čot-is*, *čot-iš*, cf. rom. *ciot*, *ciut*, *ciută*, *ciung*; sensul străvechi al acestei rădăcini trebuie să fi fost ‘bucată tăiată: ciot; ciung; căprioară tânără cu coarne parcă tăiate’ etc.

Traca păstrase probabil o serie de consoane aspirate care nu palatalizează înaintea de *e/i*, cf. NL, NM, ND *German* (dar și s.-cr. *Đerman*, unde este o palatalizare ulterioară), NP rom. *Gherman*.

Nu este cert dacă traca avea, cum este în albaneză, consoane apicale de tipul lui *th* (*θ*) și a lui *dh* (*ð*). Desigur, albaneza putea dezvolta aceste sunete prin evolu ie internă, nu neapărat prin păstrarea unor foneme arhaice. Faptul că româna nu are aceste sunete nu exclude a priori posibilitatea ca traca (eventual și/sau ilira) să fi avut aceste sunete, cel pu în la nivel dialectal.

Evoluția sonantelor indo-europene □ □ □ , □

Un capitol aparte în discu iile privind evolu ia fonetică se referă la tratamentul sonantelor indo-europene. Deși fenomenul este vechi, mult anterior perioadei abordate de noi în aceste pagini, considerăm totuși că trebuie precizate câteva detalii ce vor ușura discu iile de ansamblu. ă

PIE	Tracă	Slavă	Lit.	Latină	Greacă
□	<i>ur</i>	<i>ir, ur</i>	<i>ir</i>	<i>or</i>	⊙⊙, ⊙⊙
□	<i>ul</i>	<i>il, ul</i>	<i>il</i>	<i>ol, ul</i>	⊙⊙, ⊙⊙
□	<i>um</i>	↘	<i>im</i>	<i>em</i>	⊙
□	<i>un</i>	↘	<i>in</i>	<i>en</i>	⊙

Se observă că, în general, sonantele au o evolu ie simetrică. Evolu ia din tracă are afinită i cu cea din lituaniană, par ial cu cea din germanic, înscriindu-se așadar în cadrul general indo-european. Reconstruc ia se bazează pe câteva date plauzibile, de ex. ie. *bhr-*, grad zero al rădăcinii *bher-* ‘a duce, a purta’ > rom. *burtă*, cf. german *Ge-burt* ‘naștere’ etc.

În dialectele nord-trace are loc o denazalizare a lui *m* la *u*, după cum arată cazul *sută*, discutat mai sus.

Nu am putut identifica, deocamdată, un exemplu convingător al evoluției sonantei. Dat fiind însă că tratamentul sonantelor este simetric, se poate admite că evoluția din tracă a fost aceeași ca pentru *m*.

Un tablou general

Din cele expuse mai sus, rezultă că traca avea un inventar fonetic specific limbilor satem, care se poate reconstitui aproximativ, fără a fi posibilă depistarea unor evoluții complexe și complicate de fonetică sintactică. Un tablou probabil este următorul:

<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>v</i>	<i>gh</i>	<i>ǵ</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>dz</i>	
<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>f</i>	<i>kh</i>	<i>č</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>ts(t)</i>	<i>(h)</i>
laringala <i>H</i>									

NOTĂ. Fonemele *gh* și *kh* nu palatalizează înainte de *e/i*. Vezi mai sus considerațiile noastre privind laringala în tracă.

Se observă că traca avea un inventar fonetic foarte apropiat de al limbilor baltice (mai ales de lituaniană), dar și de al slavei. De aici și dificultatea de a delimita originea unor cuvinte asemănătoare în română și în limbile slave, unde este discutabil dacă acestea sunt autohtone traco-dace sau slave, de exemplu *baltă* - sl. *blato*, *gard* - sl. *gradъ* etc. Cu toate acestea, cercetările comparative permit – cu unele incertitudini inevitabile – reconstituirea unui tablou aproximativ, iar prin compararea mai multor date, se poate ajunge la concluzii convingătoare.

Inventarul fonetic slav

Nu considerăm necesar a insista aici asupra evoluției fonetice de ansamblu de la faza indoeuropeană la slavă. Am semnalat mai sus câteva elemente relevante demersului nostru. Considerăm util a preciza aici doar faptul că, la orizontul secolelor V–VII p. Ch., avut de noi în vedere, la sosirea slavilor se conturase, în spațiul carpato-balcanic, o evoluție specifică a limbilor vorbite în acea perioadă: apariția unei faze incipiente a ceea ce am numit protoromâna ce avea două componente, latină populară și autohtonă tracă. De-a lungul litoralului adriatic și în partea de vest a Peninsulei Balcanice se conturase o fază veche a protodalmatei ce avea substrat ilir.

Vocalismul

Caracteristicile principale ale vocalismului slav sunt, în principal, următoarele (urmăm în continuare cele expuse în Olteanu et al. 1975: 38 sq.):

- Vocalele *o* și *u* se pronunță rotunjit, labializat.
- Vocala *ě* se pronunță ca un diftong (*ea* sau *ja*).
- Există două vocale nazale, *ę* și *ǫ*.
- Nu a existat o opoziție netă vocale lungi / vocale scurte, ca în greacă, latină și, putem spune cu certitudine, ca în tracă. Apar însă deosebiri cantitative ce generează diferențe calitative.
- Apare fenomenul preiotării, adică o înmuiere suplimentară atât a vocalelor anterioare, cât și a celor posterioare, ce conduce la apariția unor pseudodiftongi: *ja*, *je*, *ju*, *jen*, *jon*. Vocalele *y* și *ɚ* nu se înmoaie.

Se observă că slava și traca aveau ca trăsături comune existența a vocalelor neutre închise: două în slavă (ierurile) și, conform datelor de care dispunem astăzi, una în tracă (de tipul lui *ǫ* românesc sau de tipul lui *ě* albanez). Altfel, sistemele vocalice ale celor două limbi aveau numeroase puncte divergente deși ambele se înscriu în sistemele vocalice satem, cărora le sunt specifice alternanțele interne în funcție de poziția față de accent. Bonfante (1966 și, în traducere românească, 2001: 175–195) consideră că sistemul fonetic al protoromânei a influențat decisiv inventarul fonetic slav, aducându-l la situația cunoscută nouă circa trei secole mai târziu. Datele prezentate în acest volum sprijină, credem, ipoteza lui Bonfante, prezentată în studiul său din 1966.

Consonantismul

Sistemul consonantic slav se aseamănă destul de mult cu sistemul consonantic trac și, ca atare, cu sistemul consonantic al protoromânei. Astfel, pe lângă perechile uzuale sonore / surde *b/p*, *d/t*, *g/k*, *v/f*, *z/s*, existau perechile palatale reprezentate de fricative și de aspirate *ž/š*, *dz/c* și *č* precum și de compusele dentale *žd/št*. Nazalele și lichidele *m/n* și *l/r* nu prezintă caracteristici deosebite.

Interferența dintre protoromână, tracă și slavă

Este important de observat că, prin influența reciprocă dintre elementul romanic și cel autohton, preponderent tracic (ilirii fuseseră complet romanizate în secolul II p. Ch.), protoromâna căpătase originalitate prin secolul V p. Ch., dată convențională acceptată de cercetători pentru a delimita faza latinei populare de latina carpato-balcanică ce, de acum înainte, se poate numi protoromână: un idiom apărut prin contactul dintre coloniștii romani și populația autohtonă și asupra căreia încă nu se exercitase influența slavă. De altfel, o influență slavă asupra protoromânei în intervalul secolelor V–X p. Ch. nu este – conform datelor de care dispunem – depistabilă, deși – mult timp – s-a considerat că o asemenea posibilitate nu poate fi exclusă. Nici datele oferite de alți cercetători (mai ales, în ultimii ani, Gh. Mihăilă) nu sprijină ipoteza unei influențe slave așa de timpurii. Nu am putut identifica un singur exemplu cert de influență slavă anterior secolului X. În schimb, se poate observa o influență apreciabilă a protoromânei asupra limbilor slave, preponderent asupra grupurilor slave sudice, dar și asupra celorlalte grupuri slave. Este, de altfel, ceea ce sugerase, de mult, și Giuliano Bonfante. Ne vom opri în continuare asupra câtorva exemple concludente discutate în capitolele lucrării noastre. În continuare, abrevierea *rom.* se referă la faza protoromânească.

Tratamentul vocalelor protoromânești¹⁷

Rom. *a* și *ǫ* sunt tratate diferit. Astfel, limbile slave păstrează *a* nealterat la *o*, respectiv au împrumutat pe *ǫ* ca *a*: NFI *Aborna* < **Abarna* sau **Aborna*; tr. NFI *Mārisia* > b. *Marica*, dar, dintr-un etimon similar, rom. *Mureș*, cu tratamentul specific nord-trac (daco-moesic) *ā* > *u*, proces încheiat însă prin sec. V–VI. Numeroase alte toponime confirmă faptul că rom. *a* (și, în general, *a* preslav) nu este alterat automat la *o*, cum s-a acreditat adesea fără analizarea detaliată a faptelor de limbă. De asemenea, *ban*, considerat de noi element autohton, nu alterează pe *a* la *o*. Cuvântul este specific

17. Evident, acceptând ipoteza școlii bulgare, conform căreia traca se vorbea încă în secolele V–VI, atunci titlul acestui capitol ar trebui să fie *Tratamentul vocalelor protoromânești și trace tardive*. Vezi discuția de ansamblu în capitolul dedicat etnogenezei sud-est europene, *supra*.

arealului românesc sudic și limbilor sud-slave; este foarte probabil că acest termen referitor la organizarea socială era răspândit preponderent sau exclusiv la grupurile trace sudice și din Câmpia Română. Rom. *Crăciun* > *Kračun*, deci cu *ă* > *a* (neaccentuat). Tratamentul *ă* (neaccentuat) > *o* este întâlnit în câteva cazuri, de exemplu *stăpân* > *stopan*, dar *â* (<*ă*) sub accent este redat prin *a*.

În alte cazuri, rom. *a* > *o*: NL *Augusta* > *Ogosta*; *Asamus* > *Osăm*. Nu este clar de ce câteva forme cunosc fenomenul *a* > *o*. În orice caz, acesta nu este general. Ar putea fi vorba de evoluția dialectale sau de împrumuturi discriminate cronologic, fiind deocamdată imposibil de a trasa o limită cronologică fie și aproximativă, deoarece – luând ca punct de reper toponimia, relevantă în asemenea cazuri – nu se pot trage concluzii. Cercetările viitoare vor trebui să clarifice asemenea detalii. În orice caz, evoluția tr.-dac *Alutus* > rom. *Olt* trebuie analizată cu atenție; este singurul caz unde apare o asemenea evoluție și care ar sugera o influență slavă.

Vocala *e* se păstrează, în general, nealterată, indiferent de poziția accentului, cf. *Nera*, *Nesebăr*, *Senj* etc. În *Peperuda* < rom. *Păpărudă*, *e* neaccentuat este păstrat în bulgară și cu evoluția la *ă* în română.

Vocala *i* din limbile sud-slave poate reflecta fie un *i* etimologic, ca în *Drinjača*, fie închiderea vocalei *e*, ca în *Naissus* (pronunțat în faza postclasică **Neš-us*), *Ibăr* < antic *Hebrus* etc.

Vocala *o* este păstrată ca atare, de exemplu în NL *Orga*, *Soča* < *Isontius* (în ultimul caz, pronunțarea postclasică era, probabil, **Isonč*). Nu am identificat cazuri clare de trecere la *u*, dar identificarea unor asemenea situații este dificilă, deoarece nu cunoaștem pronunțarea postclasică.

Vocala *u* a avut un tratament diferit. S-a păstrat ca atare, de exemplu, în NL *Lug*, dar există cel puțin două cazuri clare ce atestă trecerea la sl. *ъ*, cf. lat. pop. **kumatra* (lat. clasic *commatrem*) > rom. *cumătră* > sl. *къmotra* și rom. *sută* > sl. *съто*. În toponimie, *u* inițial este uneori sonorizat la *v*, de exemplu *Urbanus*, *Urpanus* > *Vrba*, proces facilitat și prin etimologia populară: *vrba* ‘salcie’.

Tratamentul consoanelor

Tratamentul consoanelor protoromânești în împrumuturile din limbile sud-slave (și slave, în general) nu ridică probleme deosebite. Discuțiile au ridicat (și pot ridica) *b/v* și *l* intervocalice. Exemplele arată că acestea sunt în general păstrate în cele mai vechi împrumuturi.

Astfel, o serie de cazuri confirmă afirmațiile de mai sus: *ban*, un termen străvechi din sfera organizării sociale (alături de *stăpân* > *stopan* și *giupân/jupân* > *župan*), este împrumutat ca *ban*. Numeroase alte exemple confirmă această afirmație: *baci* (*bač*) > *bač*, *bača*, *bačo* (de asemenea atestat ca toponim); *colibă* > *koliba* (cu *b* și *l* intervocalice, detaliu ce a împiedicat mult timp acceptarea acestui cuvânt ca fiind străvechi în română); *bordei* > *bordei*, *bordel*, *bordelj*; *Albona* > *Labin*, cu metateza *alb* > *lab* etc.

C (*k*) și *g* sunt păstrate ca atare sau sunt palatalizate în unele situații. Lat. pop. și rom. (protoromânesc) **kumatra* > *къmotra*; *colibă* > *koliba*; lat. pop. **calende* (*calendae*) > *kolęda*, cu tratamentul *a* > *o* și redarea nazalei *en* prin *ę*; *Crăciun* > *Kračun*; *Cebrus* > *Cibăr*, cu palatalizarea *c(k)* > *c(ts)*, dar *Kebros* > *Kerbovo*, fără palatalizare; *Cataracta* > *Čadra*; *Clissa* > *Klis*; tr. și lat. pop. **German* (toponimic, oronim și antroponim, cf. rom. *Gherman*) > b. *German*, dar s.-cr. *Đerman*, cu palatalizare secundară tardivă; NFI *Struga* < NFI tr. **Struga* (cf. *Struma*, *Strei*, *Stremŭ*, toate cu evoluția fonetică specifică tracei de la ie. **sreu-* la **str-*). *C* (*k*) străvechi palatalizează în câteva cazuri, de exemplu *Celeia* > *Celje*; *civitatem* > *Cavtat* (arealul croat), *Čedad* (arealul sloven); *Crexa*, *Crexi* > *Cres*.

D și *t* se comportă asemănător, respectiv sunt păstrate ca atare sau palatalizează în anumite situații. Câteva exemple: *къmotra*, *vatah/vatak*, *vatra*, *bordej/bordelj*, *Dodola*, *Peperuda*, *Tăža/Tundža* (cu *ž* probabil originar în tracă), *Timok*, *Timava*, *Trojan* etc. păstrează aceste consoane nealterate. În NFI *Soča*, fonemul *č* poate fi originar sau ca rezultat al unei palatalizări. Grafia antică *Isontius* nu este

relevantă, deoarece fonemul *č*, ca și alte foneme specifice trace și/sau ilire, nu putea fi notat. De asemenea, în *Brač* < *Brattia* fonemul *č* pare original. O palatalizare secundară se întâlnește în *Škocjan* < **Sant* (<*sanctus*) *Cantianus*; secven a *t + i/j* > *c(ts)*. În *Materieia* > *Modrejce*, grupul *-ter-* s-a închis la *-tr-*, apoi s-a sonorizat la *-dr-*. Un caz interesant este oferit de evoluția *Dalmatia* > *Dlamoc* > *Glamoč*, cu evoluția *t + i* la *c(ts)/č*.

F și *v* nu pun probleme deosebită de analiză. În general, *v* provine din sonorizarea în tracă a semivocalei indo-europene *w*, dar și din sonorizarea lui *u* (*w*) latin. Astfel, latin popular *v* este păstrat în NL *Cavtat* (croat), dar slv. *Čedad* < lat. *civitate(m)* (rom. *cetate* etc.). În NFI *Dunav*, *v* final nu este etimologic, ci o adaptare la categoria masculinelor slave. *F* este păstrat în NL *Fruška* (*Gora*) < *Franca* (*villa*), cf. rom. *frânc* ‘romanica occidentală’, unul dintre cele trei etnonime străvechi în română (alte discuții în capitolul dedicat etnogenezei). În zona dalmată, *f* > *p*, de exemplu în NL *Plomin* < *Flanoniae*. *P* latin se poate sonoriza în *v* în anumite condiții, de exemplu NL *Levrera* (insula Lošinj din grupul kvarnerian) < *Leporaria*, cu evoluția fonetică probabilă **Leprera* > *Lebrera/Levrera*.

Consoanele *s*, *z*, *š* și *ž* necesită o discuție aparte. Este cert că atât *š* cât și *ž* existau în romanitatea răsăriteană, în principal ca influență a sistemului fonetic de substrat, tracic. Dificultatea majoră de analiză constă în faptul că aceste foneme nu puteau fi notate în grafiile latină și greacă. Prin urmare, singura posibilitate de reconstrucție este analiza comparativă. Astfel, este foarte probabil că *ž* din *županъ* provine din protorom. *ǵ*, așa cum confirmă forma veche românească *giupân*, cu evoluția firească *ǵ* > *ž* (*j* în română). Altfel, există evoluții așteptate, de exemplu NL *Clissa* > *Klis*, *Asamus* > *Osām*. În NL *Ključica*, *ž* provine probabil din sonorizarea lui *š*, dat fiind că etimonul este lat. pop. *clusus* < *claudio*, *claudere* ‘a închide’. În NFI *Lašta*, fonemul *š* este, foarte probabil, original, păstrat din substrat.

Trebuie de asemenea precizat că unele tratamente sunt specifice doar zonei dalmate. Pe acestea le-am prezentat, pe scurt, în capitolul dedicat toponimiei, *Lexiconul B*, partea introductivă. Am urmărit aici doar câteva repere de bază, cu referire doar la formele discutate de noi în această lucrare. Considerăm că o discuție amplă va trebui făcută luând în considerație ansamblul formelor preslave – trace, ilire, celtice și romanice – pentru a putea trasa un contur al tuturor fenomenelor fonetice. Aceasta va fi o sarcină a viitorului. În ceea ce privește limbile sud-slave, o discuție cuprinzătoare va putea fi făcută o dată cu tentativa de elaborare a unui lexicon etimologic sud-est european, ce ar aspira să cuprindă toate elementele comune românei, albanezei și limbilor sud-slave. Numai astfel s-ar putea evita erorile generate de o analiză parțială, limitată, încă marcată de lipsa unui dialog interdisciplinar adecvat.¹⁸

18. Vezi, în acest sens, Paliga 2002.

Concluzii și observații finale

Discutarea și rediscutarea celor mai vechi împrumuturi din romanitatea răsăriteană în limbile slave revelă că, în secolele V–VII p. Ch., a existat un număr însemnat de termeni ce au fost preluați de slavi, în special de grupurile slave ce au migrat spre sud, constituind nucleul din care s-au format limbile și popoarele sud-slave din epoca modernă. Împrumuturile se reflectă în toate compartimentele vocabularului: termeni de organizare social-familială, termeni privind locuințele tradiționale, termeni mitologici și religioși precum și numeroase toponime. Nu am intenționat să alcătuim o listă exhaustivă a tuturor împrumuturilor certe, probabile ori posibile. De altfel, considerăm că – în stadiul actual al cercetărilor – o asemenea abordare nu este posibilă, deoarece persistă încă numeroase necunoscute, la care ne-am referit pe parcursul lucrării.

Astfel, în capitolul dedicat etnogenezei sud-est europene, am arătat că cercetătorii încă nu au ajuns la consens în ceea ce privește limita cronologică, fie și aproximativă, până la care s-a vorbit limba tracă în spațiul carpato-balcanic. Nu este un detaliu lipsit de importanță, deoarece postulăm că traca era deja o limbă dispărută în secolul V p. Ch. înseamnă implicit că primele grupuri sud-slave nu puteau împrumuta cuvinte de origine pre-romană (tracă) decât de la populația romanizată ce vorbea un idiom numit convențional protoromână, un stadiu intermediar între latina populară carpato-balcanică și română. Dacă însă admitem, așa cum înclinăm să credem tot mai mulți cercetători, atât din România, cât și din Bulgaria, că traca era încă vorbită în secolul VI p. Ch., poate chiar până prin secolele VII–VIII, atunci datele problemei se modifică nu doar în unele detalii nesemnificative, ci în însăși esența discuțiilor. Într-o asemenea perspectivă, elementele trace (inclusiv traco-dace) s-au integrat romanității răsăritene (protoromânei) pe parcursul a cel puțin cinci secole (sec. II–VII), nu doar în intervalul aproximativ delimitat de secolele II–IV. Aceasta înseamnă că, pe de o parte, evoluția fonetică trebuie să fi fost diferită în cazul elementelor împrumutate într-o fază inițială (sec. II–IV) față de elementele împrumutate mai târziu, începând cu secolul IV până prin secolele VI–VII. În tot acest interval, limba tracă a suferit modificări ce au mers paralel evoluției de la latina populară la protoromână, cu interferențe și influențe reciproce dificil de identificat azi în detaliu, dar care trebuie luate în considerare, cel puțin ca ipoteză de lucru.

Tot la acest capitol, nu este lipsit de importanță ca specialiștii să se decidă dacă albanezii sunt exclusiv continuatorii ilirilor romanizați sau dacă, așa cum înclinăm tot mai mulți cercetători, sunt un amestec de elemente locale ilire romanizate cărora li s-a adăugat un influx de grupuri trace. În această a doua ipoteză, trebuie de asemenea stabilit dacă aceste grupuri trace, ce par să fi avut o contribuție decisivă în etnogeneza albaneză, au fost doar sud-dunărene (așa cum consideră școala bulgară de tracologie), au fost doar nord-dunărene, carpice (ipoteza I.I. Russu) sau, împăcând cele două puncte de vedere, au fost atât grupuri trace sud-dunărene, cât și grupuri nord-dunărene, carpice, cărora li s-au adăugat și elemente protoromânești. Într-adevăr, unele elemente romanice ale albanezei, cum este *mbret* ‘împărat’, pare să indice o romanizare secundară, indirectă, protoromânească, după cum, la nord de Dunăre, în Moldova și în Maramureșul de azi, pare să fi avut loc o romanizare secundară ce și-a avut vatra în Transilvania și în zonele sud-estice: Muntenia, Dobrogea și coloniile romane de la nordul Mării Negre. Oricum ar fi, româna perpetuează trei etnonime importante în reconstituirea unei realități din secolele V–VII p. Ch.: *rumân* (< *Romanus*), *frânc* (< *Francus*) și *șchiau* (< *Sclavus*). Sunt etnonime perpetuate la nivel popular, așa cum arată evoluția fonetică.

În capitolul dedicat terminologiei sociale am arătat că specificul perioadei este *oralitatea*, așa cum era pretutindeni în Europa în acele timpuri. Am considerat că forma latină populară **comatra* > rom. *cumătră* este un foarte bun reper cronologic, deoarece cuvântul a fost împrumutat **de toate limbile**

slave în două forme de bază: *kъmotra* și *kuma*, ultima specifică limbilor sud-slave și albanezei ca – inițial – hipocoristic (ipoteza lui Skok). Cuvântul este important, pe de o parte, deoarece ne arată că împrumutul trebuie să fi fost foarte timpuriu, înainte de secolul VII, altfel nu s-ar putea explica răspândirea sa pe un areal vast. Pe de altă parte, arată că, în aceste împrumuturi, protorom. *u* a fost adaptat ca sl. *ъ*. Același tratament fonetic se întâlnește în cazul formei **sъto* < protorom. *sutā* (**sutō*) < tr. **sutō*, așa cum am încercat să arătăm în capitolul ultim. Și acest cuvânt, esențial în schimbul de mărfuri, a fost împrumutat **de toate limbile slave**, ca și *cumătră*. Nu este exclus ca numeralul ‘100’ să fi fost împrumutat de slavi chiar mai devreme, înainte de secolul V p. Ch., poate chiar direct dintr-un dialect nord-dacic vorbit în vecinătatea *Urheimat*-ului slav. Nu am putut prezenta argumente decisive în acest sens, dar o asemenea posibilitate trebuie avută în vedere. În orice caz, nu este plauzibil un împrumut în slavă dintr-un idiom iranic, după cum rom. *sută* nu poate fi de origine slavă, așa cum arată detaliile de evoluție fonetică.

La acest capitol, am considerat util să rediscutăm trei termeni, după părerea noastră esențiali, în organizarea socială și politică la orizontul secolelor V-VII p. Ch.: *ban*, *giupân* (>*jupân*)/ *županъ* și *stăpân/stopanъ*. Numeroși cercetători au arătat că rom. *stăpân*, sl. *stopanъ* trebuie să fie de origine traco-dacă. Noi am considerat că, dacă acest termen esențial al organizării social-politice este considerat autohton, atunci el trebuie discutat în strânsă legătură cu *ban* și cu *giupân* (*jupân*)/ *županъ*, deoarece (1) se referă la aceeași sferă semnatică (‘stăpân, conducător’) și (2) sunt formate pe structura unei derivări de la *ban/pan*, atestate într-adevăr în relicele lingvistice traco-dace. Faptul că *giupân/župan* este un termen specific zonei de sud a românei și limbilor sud-slave, este probabil că, extrapolând datele la o realitate mult mai veche, anterioară secolului X p. Ch., era un termen specific organizării sociale a tracilor sudici și a geților din Câmpia Română. Desigur, este o extrapolare ce înseamnă de o realitate lingvistică accesibilă, mai nouă. Nu trebuie uitat însă că în Transilvania organizarea socială a fost sub o puternică influență central-europeană, așadar este posibil ca acest termen – și alții din aceeași sferă semnatică – să fi fost pierdut (respectiv pierduți). Și *vătaf/vatah*, *vatak* trebuie considerat tot autohton tracic, fiind un termen din aceeași sferă semnatică.

În privința termenilor referitori la locuințele arhaice, sunt cert sau probabil autohtone cuvintele *colibă/koliba*, *bordei/bordej*, *bordelj* *strungă/strunga* și *vatră/vatra*. Persistă însă neclaritățile în ceea ce privește tratamentul lui *l* intervocalic în română, problemă pe care am rediscutat-o în capitolul dedicat foneticii. Sperăm că am adus argumente suplimentare care să arate că *b/v* și *l* intervocalice în elementele autohtone traco-dace au avut o altă evoluție decât cele din latina populară. Exemplele din acest volum precum și argumentele prezentate de alți cercetători conduc inevitabil la reconsiderarea problematicii în ansamblul său, nu doar pe capitole izolate.

Termenii mitologici și religioși ne arată că influența protoromânească, ce preluase deja elemente autohtone traco-dace, se referă exclusiv la credințele populare cu o puternică, evidentă tentă precreștină, „păgână”. *Crăciun/Kračun* era și, prin obiceiurile asociate, este în esență o sărbătoare precreștină a focului, a solstiului de iarnă. Și ceilalți termeni discutați – *bădni* (*večer*), *bădnik*, *bădnjak*, *badnjak*; *German/Đerman*; *colindă/koleđa*; *păpărudă/peperuda*; *rusalii/rusalje*; *Trojan* – sunt, în esență, tot termeni referitori la obiceiuri precreștine, chiar dacă, ulterior, s-au integrat – doar uneori însă – marilor sărbători creștine. Fenomenul asimilării unor străvechi cutume populare „păgâne” în vocabularul și în practicile creștine este uzual și întâlnit pretutindeni în Europa.

Un amplu capitol l-am dedicat toponimiei preslave din Peninsula Balcanică și din insulele Mării Adriatice. Exemplele discutate și discuțiile aferente arată că influența preslavă – romanică (protoromânească și protodalmată), tracă și iliră – este impresionantă: toată hidronimia majoră și câteva hidronime minore sunt traco-dace sau, în partea vestică a Balcanilor, ilire; numeroase toponime, oronime și câteva hidronime sunt romanice și/sau traco-ilire. Sunt de asemenea traco-ilire și/sau

ilire câteva antroponime răspândite la bulgari, sârbi și croați. Am arătat că antroponimele arhaice sunt mult mai greu de analizat, deoarece deformările – apărute de-a lungul timpului – sunt mult mai frecvente decât în cazul toponimelor, hidronimelor ori oronimelor. Cu toate acestea, pornind de la exemplele deja analizate, considerăm că am reușit să întocmim o listă minimală ce va putea fi amplificată în viitor. De altfel, deși lista toponimică întocmită cuprinde tot ceea ce am putut identifica drept „toponim preslav balcanic“ (cert, probabil ori posibil), și aceasta va putea fi amplificată prin cercetări viitoare (vezi recent o asemenea tentativă la Loma 1993).

Am pornit la elaborarea acestei lucrări de la considerentul că, în ultimele decenii, s-a cercetat - mai ales - influența slavă asupra romanității răsăritene. Mult mai puțin s-a abordat chestiunea influenței vechi românești (protoromânești) și autohtone (trase și/sau ilire) asupra limbilor slave. Problemele abordate, discuțiile și concluziile ne permit să afirmăm că, prin cercetări viitoare, se vor putea completa datele de care dispunem la ora actuală, fiind posibil un tablou mult mai cuprinzător al rolului tracilor și ilirilor în etnogeneza sud-est europeană. De asemenea, vom putea avea un tablou mai clar și mult mai cuprinzător al influenței protoromânești în Europa de sud-est și centrală.

Referințe

- Anamali, Skënder** 1985. Des illyriens aux albanais. *Iliria*: 219–227.
- Avram, Andrei** 1990. *Nazalitatea și rotacismul în limba română*. București: Editura Academiei.
- Barić, Henrik** 1919. *Albano-rumänische Studien*. Sarajevo.
- Battisti, Carlo** 1956. I Balcani e l'Italia nella preistoria. *Studi Etruschi* 24: 271–299.
- Bârzu, Ligia** 1973. *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV–V (cimitirul I de la Bratei)*. București: Editura Academiei.
- Bârzu, L. 1979. *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*. București: Editura Academiei.
- Bârzu, L. 1980. *The continuity of the Romanian people's material and spiritual culture in the territory of former Dacia*. București: Editura Academiei (versiunea engleză a lucrării precedente).
- Benkő, Loránd** (ed.) 1967–1980. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I–IV, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benveniste, Emile** 1962. *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Adrien Maisonneuve.
- Beranová, Magdalena** 1988. *Slované*. Praha: Panorama.
- Berneker, Ernst** 1908–1913. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I (A–L). Heidelberg: Carl Winter.
- Berneker, E. 1927. *Russische Grammatik*. Ed. a 3-a revizuită de Max Vasmer. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter.
- Bernstein, S.B.** 1965. *Gramatica comparată a limbilor slave*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Bertoldi, Vittorio** 1931. Essai de la méthodologie dans le domaine préhistorique de la toponymie et du vocabulaire. *Bulletin de la Société Linguistique de Paris* 32: 93–184.
- Bezlaj, France** 1956–1961. *Slovenska vodna imena*, 2 vol. Ljubljana: Slovenska Akademija znanosti in umetnosti.
- Bezlaj, F. 1961. Die voroslavischen Schichten im slovenischen Namen- und Wortschatz. *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung*, München 24.–28. August 1958, hgg. von Karl Puchner, vol. 2: 148–153.
- Bezlaj, F. 1976 sq. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana.
- Bezlaj, F. 1969. Das vorlawische Substrat im Slowenischen. *Alpes Orientales* 5. *Acta Quinti Conventus de Ethnographia Alpium Orientalium Tractantis Graecii Slovenorum* 29. III – 1. IV. 1967. Redegit Niko Kuret. Ljubljana.
- Bichir, Gheorghe** 1973. *Cultura carpică*. București: Editura Academiei.
- Bichir, Gh. 1981. Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii. *Thraco-dacica* 2: 73–92.
- Bichir, Gh. 1983. Ramura nordică a dacilor – costobocii. *Thraco-dacica* 4, 1–2: 59–68.
- Bichir, Gh. 1984. *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*. București: Editura Academiei.
- Bláhová, Marie** 1986. *Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu*. Praha: Univerzita Karlova.
- Blédy, Géza** 1942. *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Sibiu.
- Bonfante, Giuliano** 1966. Influences du protoroumain sur le protoslave? *Acta Philologica* 5: 53–69; traducerea în limba română în Bonfante 2001.
- Bonfante, G. 1994. *La lingua parlata in Orazio*. Venosa: Osanna (reeditare în limba italiană a lucrării apărute inițial într-un tiraj redus sub titlul *Los elementos populares en la lengua de Horacio*, Madrid 1937).
- Bonfante, G. 2001. *Studii române*. București: SAECULUM I.O.
- Branga, Nicolae** 1980. *Urbanismul Daciei romane*. Timișoara: Facla.
- Branga, N. 1986. *Italicii și veteranii în Dacia*. Timișoara: Facla.
- Brâncuș, Grigore** 1983. *Vocabularul autohton al limbii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

- Brâncuș, Gr. 1991. *Istoria cuvintelor*. București: Coresi.
- Brückner, Aleksander 1970. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa.
- Buzdugan, C. și V. Căpitanu 1968. Necropola daco-carpică de la Bărboasa-Bacău. *Carpica* 1: 199–208.
- Candrea, I.-A., Ovid Densusianu 1914. *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (a-putea). București: Socec.
- Chantraine, Pierre 1968–1980. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck.
- Christol, Michel, Ségolène Demougin, Yvette Duval, Claude Lepelley, Luce Pietri 1992. *Institutions, société et vie politique dans l'Empire Romain au IVe siècle ap.J.-C.* Roma: Ecole Française de Rome.
- Cihac, Alexandru de 1870–1879. *Dictionnaire étymologique daco-romane*, I–II. Frankfurt.
- Ciorănescu, Alejandro 1960 sq. *Diccionario etimológico rumano*. La Laguna.
- Comșa, Maria 1982. Quelques conclusions historiques concernant le I-er millénaire de n.è. fondées sur l'origine des mots se rapportant à la famille et aux liens de parenté dans la langue roumaine. *Thraco-dacica* 3: 76–84.
- Condurachi, Emil 1969. Izvoarele greco-latine asupra etnogenezei vechilor populații balcanice. *Studii și cercetări de istorie veche*, 20, 3: 369–391.
- Condurachi, E. 1971. L'ethnogenèse des peuples balkaniques: les sources écrites. *Studia Balcanica* (Sofia) 5: 249–269.
- Constantinescu, N.A. 1963. *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei.
- Coteanu, Ion 1981. *Originile limbii române*. București.
- Coteanu, I., L. Seche, M. Seche (ed.) 1975. *Dicționarul explicativ al limbii române. (DEX)*. București: Editura Academiei.
- Coteanu, Ion și Marius Sala 1987. *Etimologia și limba română. Principii, probleme*. București: Editura Academiei.
- Crișan, Ion Hora iu 1993. *Civilizația geto-dacilor*. 2 vol. București: Meridiane.
- Čajkanović, Veselin 1973. *Mit i religija u srba*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Daicoviciu, Constantin 1956. Însemnări despre daci. *Steaua* nr. 2: 120.
- Daicoviciu, Hadrian 1965. *Dacii*. București: Editura Științifică.
- Dan, Ilie 1983. *Contribuții la istoria limbii române*. Iași: Junimea.
- Dauzat, Albert 1947. *Les noms de lieux*, ed. a 2-a. Paris: Delagrave.
- Dauzat, A. 1960. *La toponymie française*. Paris: Payot.
- Davidescu, Mișu 1989. *Cetatea romană de la Hinova*. București: Editura Sport Turism.
- Dečev (Detschew), Dimităr 1952. *Charakteristik der thrakischen Sprache*. Sofia.
- Dečev, D. 1957. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien: R.M. Rohrer.
- Deeters, G., G. R. Solta, V. Inglisian 1963. *Armenisch und kaukasische Sprachen*. Leiden-Köln: E.J. Brill.
- Densusianu, Ovid 1901–1938. *Histoire de la langue roumaine*. Paris.
- Dhima, Aleksandër 1984. Continuité des traits anthropologiques chez les albanais. *Studia Albanica* 21, 2: 199–207.
- Dickenmann, Ernst 1939. *Studien zur Hydronimie des Save-systems*. Budapest: Ostmitteleuropäische Bibliothek (Ed. a 2-a, Heidelberg, 1966, inaccesibilă nouă).
- Diculescu, Constantin 1922. *Die Gepiden*. Halle.
- Diculescu, C. 1927. Elemente vechi grecești în limba română. *Dacoromania* IV: 394–516.
- Dimitrescu, Florica (coord.) 1978. *Istoria limbii române. Fonetică, morfosintaxă, lexic*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Dimitrov, Petăr 1994. *Paleobalkanskiyat vokalizăm*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Dolinescu-Ferche, Suzana 1984. La culture Ipotești-Ciurel-Cîndești (Ve–VIIe siècles). La situation en Valachie. *Dacia* N.S. 28, 1–2: 117–147.
- Domi, Mahir 1983. Problèmes de l'histoire de la formation de la langue albanaise. Résultats et tâches. *Iliria*: 5–38.

- Dondin-Payre, Monique** 1993. *Exercice du pouvoir et continuité gentilice: les Acilii Glabrones du IIIe siècle av. J.-C. au Ve siècle ap. J.-C.* Roma: Ecole Française de Rome.
- Dragomir, Silviu** 1921. Câteva urme ale organiza iei de stat slavo-române. *Dacoromania* 1: 147–161.
- Drăganu, Nicolae** 1928. *Toponimie și istorie*. Cluj.
- Drăganu, N. 1933. *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*. București: Academia Română.
- Dumitrăcel, Stelian** 1980. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. București: Editura științifică și Enciclopedică.
- Dumitrașcu, Cătălina** 1976. L'oscillation l/r en position intervocalique dans la langue des Thracodaces. *Thracodacica* 1: 329–330.
- Duridanov, Ivan** 1952. *Mestnite nazvanija ot Lomsko*. Sofia: Bălgarskata Akademija na Naukite.
- Duridanov, Iv. 1960. Der thrakische Einfluss auf die bulgarische Anthroponymie. *Linguistique Balcanique* 2: 69–86.
- Duridanov, Iv. 1969. Thrakisch-dakische Studien, I. *Linguistique Balkanique* 13, 2.
- Duridanov, Iv. 1975. *Die Hydronimie des Vardar-systems als Geschichtsquelle*. Köln-Wien: Böhlau Verlag.
- Duridanov, Iv. 1986. Pulpudeva, Plovdiv, Plovdivin. *Linguistique Balkanique* 29, 4: 25–34.
- Duridanov, Iv. 1989. Nochmals zum namen ПЛЪПДИВЪ, ПЛОВДИВ. *Linguistique Balkanique* 32, 1: 19–22.
- Duridanov, Iv. 1991. Die ältesten slawischen Entlehnungen im Rumänischen. *Linguistique Balkanique* 34, 1–2: 3–19.
- Duridanov, Iv. 1993. Bulgarian Bădni (večer), bădnik again. *Linguistique Balkanique* 36, 2: 101–104.
- Durkheim, Émile** 1995. *Formele elementare ale vieții religioase*. Iași: Polirom.
- Eliade, Mircea** 1992. *Istoria credințelor și ideilor religioase*. 3 vol. Chișinău: Universitas.
- Eliade, M. 1995. *De la Zalmoxis la Genghis-han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*. București: Humanitas.
- Fassel, Lumini a** 1987. Sprachreste aus vorrömischen Zeit im Rumänischen. *Akten der Theodor Gartner-Tagung in Innsbruck 1985*. Innsbruck: 289–296.
- Fischer, I.** 1985. *Latina dunăreană*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Flora, Radu** 1985. Onomastique des V(a)laques balcaniques et celle des istroroumains actuels. *Linguistica* 25, 2: 81–93.
- Fraenkel, Ernst** 1955–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Franck, Otto** 1932. *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*. Leipzig: Markert & Petters.
- Fră ilă, Vasile** 1987. *Lexicologie și toponimie românească*. Timișoara: Facla.
- Frisk, Hjalmar** 1960 sq. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Gamillscheg, Ernst** 1935. *Romania Germanica*. Berlin-Leipzig.
- Gămulescu, Dorin** 1983. *Influențe românești în limbile slave de sud. I. Sîrbocroata*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Georgiev, Vladimir** 1957. *Trakiiskijat ezik*. Sofia.
- Georgiev, Vl. 1960 a. *Bălgarska etimologija i onomastika*. Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite.
- Georgiev, Vl. 1960 b. Albanisch, dakisch-mysisch und rumänisch. Die Herkunft der Albaner. *Linguistique balkanique* 2: 1–19.
- Georgiev, Vl. 1961. *La toponymie ancienne de la péninsule balkanique et la thèse méditerranéenne*. Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite.
- Georgiev, Vl. 1964. Die dakische Glossen und ihre Bedeutung zum Studium der dakische Sprache. *Linguistique balkanique* 8: 5–14 (continuare a studiului 1960 b).
- Georgiev, Vl. 1968. Illyrier, Veneter und Urslaven. *Linguistique Balcanique* 13, 1: 5–13.
- Georgiev, Vl. 1971. L'ethnogenèse de la péninsule balkanique d'après les données linguistiques. *Studia Balcanica* (Sofia) 5: 155–170.
- Georgiev, Vl., Iv. Gălăbov, J. Zaimov, St. Ilčev et alii** 1971–1979–1986 (3 vol., lucrare în curs de apariție). *Bălgarski Etimologičen rečnik (BER)*. Sofia: Bălgarskata Akademija na Naukite.

- Georgieva, Ivanička** 1993. *Bălgarska narodna mitologija*. Sofia: Izdatelstvo nauka i izkustvo.
- Ghinoiu, Ion** 1988. *Virstele timpului*. București: Meridiane.
- Ghinoiu, I. 1995. Le Calendrier populaire. Mort et renaissance annuelle des divinités. *Ethnologie française* 25, 3: 462–472.
- Gieysztor, Aleksander** 1986. *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
- Gimbutas, Marija** 1971. *The Slavs*. London: Thames & Hudson.
- Gimbutas, M. 1986. Remarks on the Ethnogenesis of the Indo-Europeans in Europe. *Ethnogenesis europäischer Völker* ed. de Bernhard Kandler-Pálsson: 5–20. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Giuglea, George**. 1922. Cuvinte și lucruri. *Dacoromania* II: 327–400.
- Giuglea, G. 1923. Crâmpie de limbă și via ă străveche românească. Elemente autohtone (pre-romane), greco-latine, vechi germanice. *Dacoromania* III: 561–628.
- Giuglea, G. 1983. *Cuvinte românești și romanice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Giuglea, G. 1988. *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*. București: Editura științifică și Enciclopedică.
- Giurescu, Constantin** 1943. *Studii de istorie socială*, ed. a 2-a revăzută și adăugită de C.C. Giurescu. București: Universul.
- Giurescu, C.C. 1992 (ed.). *Istoria României în date*. Chișinău: Crai Nou.
- Glodariu, Ioan, Eugen Iaroslavski, Adriana Rusu** 1988. *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei*. București: Editura Sport-Turism.
- Gluhak, Alemko** 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Grafenauer, Bogo** 1979. Slovani pred prihodom na Balkansi polotok. *Zgodovina Slovencev*, ed. de Meta Sluga. Ljubljana: Cankarjeva Založba.
- Greimas, Algirdas Julien** 1996. *Despre zei și despre oameni*. București: Meridiane. (Originalul francez: *Des dieux et des hommes*, Paris, PUF 1985).
- Grković, Milica** 1983. *Imena u dečanskim hrisovuljama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Grković, M. 1986. *Rečnik imena banjškog, dečanskog i prizrenskog vlastelinstva u XIV veku*. Beograd: Narodna knjiga.
- Gudea, Nicolae** 1986. *Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*. București: Editura Sport-Turism.
- Gu u, G.** 1983. *Dicționar latin-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Hänsel, Bernhard și Walter Althammer** ed. 1987. Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. *Südosteuropa Jahrbuch* 17.
- Hasdeu, B.P.** 1887–1898. *Etymologicum magnum Romaniae*. București.
- Hasdeu, B.P. 1973. *Scrieri istorice*, I–II, București.
- Hasdeu, B.P. 1988. *Studii de lingvistică și filologie*. Ed. îngrijită de Gr. Brâncuș, 2 vol. București: Minerva.
- Hoad, T.F.** 1993. *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: University Press
- Holub, Josef și Stanislav Lyer** 1978. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, ed. a 2-a. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (prima ediție: 1952).
- Horn, Paul** 1893. *Grundriss der neupersischen Etymologie*. Strassburg.
- Hristov, Georgi** 1964. *Mestnite imena v Madansko*. Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite.
- Hubschmid, J.** 1971. Eléments préromans du roumain. *Actele celui de-al XII-lea congres internațional de filologie romanică*, ed. de Al. Rosetti, vol. 2: 975–979. București: Editura Academiei.
- Huld, Martin E.** 1984. *Basic Albanian Etymologies*. Columbus (Ohio): Slavica Publishers.
- Iliescu, Maria** 1977. Retoromana și cuvintele românești de substrat. *Studii și cercetări lingvistice* 28, 2.
- Ionescu, Anca Irina** 1978. *Lingvistică și mitologie*. București: Litera.
- Ioni ă, Ion** 1982. *Din istoria și civilizația dacilor liberi, secolele II–IV e.n.* Iași: Junimea.
- Ioni ă, I. și Vasile Ursachi** 1988. *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*. Iași: Junimea.
- Ioni ă, Vasile** 1982. *Nume de locuri din Banat*. Timișoara: Facla.

- Iordache, Gh.** 1980. *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești*. Craiova: Scrisul Românesc.
- Iordan, Iorgu** 1960. *Lingvistica romanică*. București.
- Iordan, I. 1963. *Toponimia românească*. București: Editura Academiei.
- Iordan, I. 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ivănescu, Gheorghe** 1980. *Istoria limbii române*. Iași: Junimea.
- Ivănescu, Gh. 1983. *Lingvistică generală și românească*. Timișoara: Facla.
- Kernbach, Victor** 1989. *Dicționar de mitologie generală*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Kernbach, V. 1994. *Universul mitic al românilor*. București: Editura Științifică.
- Király, Francisc** 1990. *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*. Timișoara: Facla.
- Kiss, Lajos** 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kluge, Friedrich** 1963. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 19. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin: W. de Gruyter.
- Ködderitzsch, Rolf** 1988. Gedanken zur Ethnogenese der Albaner (aus sprachlicher Sicht). *Linguistique Balkanique* 31, 3-4: 105-116.
- Komata, Damian** 1983. Të dhëna arkeologjike për qytetin arbëror, shek. VII-XI. *Iliria*: 209-216.
- Krahe, Hans** 1925. *Die alten balkan-illyrischen geographischen Namen*. Heidelberg: Carl Winter.
- Krahe, H. 1942. *Germanische Sprachwissenschaft*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Krahe, H. 1955. *Die Sprache der Illyrier*. Wiesbaden: Otto Harraschowitz.
- Kulišić, Š., P. Ž. Petrović, N. Pantelić** 1970. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit.
- Landi, Addolorata** 1986. Considerazioni sulla nota di Al. Rosetti. *Studia Albanica* 23, 2: 139-144.
- Loma, Aleksandar** 1993. Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea. *Linguistique Balkanique* 36, 3: 219-240.
- Löbel, Theophil** 1894. *Elemente turcești, arabești și persane în limba română*. Constantinopol & Leipzig: Otto Kiel & Franz Wagner.
- Macdonald, A.M.** (ed.) 1972. *Chambers Twentieth Century Dictionary*. Edinburgh: W & R Chambers.
- Machek, Václav** 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Macrea, D.** (ed.) 1958. *Dicționarul limbii române moderne*. București.
- Macrea, D. 1982. *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Mańczak, Witold** 1971. Evoluția fonetică neregulată datorată frecvenței ei. *Studii și cercetări lingvistice* 22, 6: 579-586.
- Maretić, T.** 1886. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. *Rada Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti, fil.-hist. razred*. I, 81: 81-146; II, 82: 69-154.
- Matzenauer, A.** 1870. *Cizí slova ve slovanských řecech*. Brno.
- Mayrhofer, M.** 1953. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*. Heidelberg: Carl Winter.
- Mărghitan, Liviu** 1987. *Decebal*. București: Editura Militară.
- Meillet, Antoine** 1922. *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. a 5-a. Paris.
- Meksi, Aleksandër** 1989. Données sur l'histoire médiévale ancienne de l'Albanie. *Iliria* 19, 1: 109-136.
- Mettke, Heinz** 1978. *Mittelhochdeutsche Grammatik. Laut- und Formenlehre*. Ed. a 4-a. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Meyer, Gustav** 1891. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg.
- Meyer-Lübke, G.** 1935. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a 3-a. Heidelberg: Carl Winter.
- Mihăescu, Haralambie** 1978. *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*. București-Paris: Editura Academiei-Les Belles Lettres.
- Mihăilă, Gheorghe** 1971. Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română. *Studii și cercetări lingvistice* 22, 4: 351-366.

- Mihăilă, G. 1973. *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Mihăilă, G. 1974. *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X - începutul sec. XVI)*. București: Editura Enciclopedică Română.
- Mikkola, J.J.** 1913-1950. *Urslavische Grammatik*, 3 vol. Heidelberg: Carl Winter.
- Miklosich, Franz** 1884. *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen*, I-II. Wien.
- Miklosich, F. 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Mitrea, Ioan** 1980. Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpa i și Siret în secolele VI-IX e.n. *Carpica* 12: 55-190.
- Mitrea, I. 1994. Așezarea din secolele V-VII de la Davideni, jud. Neam . Cercetările arheologice din anii 1988-1991. *Memoria Antiquitatis* 19: 279-332.
- Mitrea, I., C. Eminovici, V. Momanu** 1987. Așezarea din secolele V-VII de la Ștefan cel Mare, jud. Bacău. *Carpica* 18-19: 215-250.
- Mladenov, Stefan** 1941. *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarski ezik*. Sofia.
- Moatti, Claude** 1993. *Archives et partage de la terre dans le monde romain (Ile siècle av. J.C.- Ier siècle ap. J.-C.)*. Roma: Ecole Française de Rome.
- Monier-Williams, Sir Monier** 1976. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford (prima ediție: 1899).
- Morris, William** (ed.) 1979. *The American Heritage Dictionary of the English Language*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Mușu, Gheorghe** 1972. *Zei, eroi, personaje*. București: Editura Științifică.
- Mușu, Gh. 1973. *Din formele de cultură arhaică*. București: Editura Științifică.
- Mușu, Gh. 1981. *Lumini din depărtări, Civilizații prehelene și microasiatice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Mușu, Gh. 1982. *Din mitologia tracilor*. București: Cartea Românească.
- Németh, János** 1932. *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent Miklós (Sânnicolau-Mare)*. Budapest-Leipzig.
- Nica-Câmpeanu, Ioana** 1979. Riturile funerare în Transilvania de la sfârșitul secolului al III-lea e.n. până în sec. V e.n. *Acta Musei Napocensis* 16: 157-170.
- Niu, George** 1988. *Elemente mitologice în creația populară românească*. București: Albatros.
- Olteanu, Pandelescu** (coord.) 1975. *Slava veche și slavona românească*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Olteanu, Ștefan** 1983. *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Onions, C.T.** (ed.) 1969. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford.
- Oppermann, Manfred** 1984. *Thraker zwischen Karpatenbogen und Ägäis*. Leipzig-Jena-Berlin: Urania.
- Oštir, Karel** 1921. *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft, I*. Wien-Lepzig: Beyers Nachfolger.
- Ovsec, Damjan J.** 1991. *Slovenska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus.
- Paliga, Sorin** 1986. Ardeal, Transilvania. *Tribuna* (Cluj), nr. 8, 20 feb., pp. 1 și 6.
- Paliga, S. 1987 a. Thracian terms for 'township' and 'fortress', and related place-names. *World Archaeology* 19, 1: 23-29.
- Paliga, S. 1987 b. The social structure of the southeast European societies in the Middle Ages. A linguistic view. *Linguistica* 27: 111-126.
- Paliga, S. 1988 a. A Pre-Indo-European place-name: Dalmatia. *Linguistica* 28:105-108.
- Paliga, S. 1988 b. Slovansko **svto* - izzivalen problem? (În slovenă cu un rezumat în engleză: Slavic **svto* - a challenging problem?). *Slavistična Revija* 36,4: 349-358.
- Paliga, S. 1989 a. Zeită i feminine ale basmelor românești: zână, Sînziene. Originea cuvântului și a cultului profan. *Limba română* 38, 2: 141-149.
- Paliga, S. 1989 b. Types of mazes. *Linguistica* 29: 57-70.

- Paliga, S. 1989 c. Old European, Pre-Indo-European, Proto-Indo-European. Archaeological Evidence and Linguistic Investigation. *The Journal of Indo-European Studies* 17, 3-4: 309-334.
- Paliga, S. 1990. Este boieria o instituție împrumutată? *Revista Arhivelor* 67, vol. 52,3: 250-260.
- Paliga, S. 1991 a. Aperçu de la structure étymologique du roumain. *Linguistica* 31: 99-106 (Paulo Tekavčić sexagenario in honorem oblata).
- Paliga, S. 1991 b. Civilizația vechilor urbieni. *Academica* nr. 5: 11-12. (Versiune abreviată în limba română a studiului 1989 c).
- Paliga, S. 1992 a. Toponimul Cluj. *Academica* 2, 5 (17): 8 și 27.
- Paliga, S. 1992 b. Pururi: focuri. *Academica* 2,8 (20): 14.
- Paliga, S. 1992 c. Ali obstaja 'urbeske' prvine v slovanskih jeziki? (În slovenă cu un rezumat în limba engleză: Are there 'Urbian' elements in Slavic?). *Slavistična Revija* 40, 3: 309-313.
- Paliga, S. 1992 d. Un cuvânt străvechi - oraș. *Academica* 2, 10 (22): 25.
- Paliga, S. 1992 e. Un cuvânt străvechi - doină. *Euchronia* 1, 2: 22-32.
- Paliga, S. 1993 a. Slovani, Romunci in Albanci v 1. tisočletju. *Slavistična Revija* 41, 2: 237-243.
- Paliga, S. 1993 b. The Tablets of Tărtăria - an Enigma? A Reconsideration and Further Perspectives. *Dialogues d'histoire ancienne* 19, 1: 9-43.
- Paliga, S. 1993 c. Metals, Words and Gods. Archaeometallurgical Skills and Reflections in Terminology. *Linguistica* 33: 157-176.
- Paliga, S. 1994 a. An Archaic Word: *Doină*. *Relations thraco-illyro-helléniques*. Actes du XIVe symposium national de thracologie (à participation internationale), Băile Herculane (14-19 septembre 1992), éd. par Petre Roman et Marius Alexianu. Bucarest: Institut Roumain de Thracologie.
- Paliga, S. 1994 b. La divinité suprême des Thraco-daces. *Dialogues d'histoire ancienne* 20, 2: 137-150.
- Paliga S. 1996. Two River-names revisited. *Linguistique Balkanique* (Sofia) 38, 3: 239-243.
- Paliga S. 1998. A Pre-Indo-European Lexicon. *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations* ed. by Petre Roman, Saviana Diamandi and Marius Alexianu. București: Romanian Institute of Thracology.
- Paliga, S. 1999. Thracian and Pre-Thracian Studies (reunește studiile de lingvistică publicate în perioada 1986-1998). București: Lucretius.
- Paliga S. 2002. Pre-Slavic and Pre-Romance Place-Names in Southeast Europe (South Slavic and Romania). Eighth International Congress of Thracology Thrace and the Aegean, Sofia - Jambol, 25 - 29 September 2000. Proceedings of the 8th International Congress of Thracology, Sofia, Bulgarian Institute of Thracology - Europa Antiqua Foundation.
- Papahagi, Tache** 1924. Cercetări în Munții Apuseni. *Grai și suflet* 2: 22-88.
- Papahagi, T. 1974. *Dicționarul dialectului aromân*, ed. a 2-a. București.
- Papahagi, T. 1979. *Mic dicționar folkloric*. Ed. îngrijită de Valeriu Rusu. București: Minerva.
- Papazoglu, Fanula** 1957. *Makedonski gradovi u rimsko doba*. Skopje: Živa antika, posebna isdanja, knjiga I.
- Papazoglu, F. 1969. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Pascu, Ștefan** 1972-1989. *Voievodatul Transilvaniei*, 4 vol. Cluj: Dacia.
- Pătru, Ioan** 1971. Le roumain *sută* 'cent' et le problème des premières relations linguistiques slavo-roumaines. *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și de filologie romanică*, vol II: 1061-1068.
- Pătru, I. 1980. *Onomastică românească*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Pătru, I. 1984. *Nume de persoane și nume de locuri românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Pârvan, Vasile** 1923. *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*. București.
- Pârvan, V. 1926. *Getica*. București.

- Pârvulescu, Adrian** 1974. Demètre Cantemir et l'étymologie de roum. *stejar*. *Dacoromania* (N.S.) 2: 278-287.
- Perotti, Pier Angelo** 1985. Les mots latins désignant les dizaines et les centaines et le nombre mille. *Latomus* 44, 2: 603-608.
- Petolescu, Constantin** 1992. *Troianus* dans l'épigraphie latine. *Symposia thracologica* 9: 173.
- Petrovici, Emil** 1970. *Studii de dialectologie și toponimie*. București: Editura Academiei.
- Philippide, Alexandru** 1923-1928. *Originea românilor*, I-II. Iași.
- Poghirc, Cicerone** 1968. *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*. București: Ed. Științifică.
- Poghirc, C. 1969. *Influența autohtonă*, în Rosetti (alii ed.) 1965-1969, 2: 313-364.
- Poghirc, C. 1976. Thrace et daco-mésien: langues ou dialectes? *Thracodacica* 1: 335-347.
- Poghirc, C. 1987. Latin balkanique ou roumain commun? *Romanica Aenipontana* 14: 341-348.
- Popkorny, Julius** 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München: Francke Verlag.
- Pop, Ioan Aurel** 1991. *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*. Cluj: Dacia.
- Popilian, G.** 1980. *Necropola daco-romană de la Locusteni*. Craiova: Scrisul Românesc.
- Popović, Ivan** 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poruciuc, Adrian** 1990. Lexical relics (Rom. *teafăr*, Germ. *Zauber*, Eng. *tiver*): a reminder of prehistoric red-dye rituals. *The Mankind Quarterly* 30, 3: 205-224.
- Preda, Constantin, Alexandru Vulpe, Cicerone Poghiric**, ed. 1976. *Thracodacica*. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de thracologie, Bucarest, 4-10 septembre 1976. București: Editura Academiei.
- Protase, Dumitru** 1971. *Riturile funerare la daci și daco-romani*. București: Editura Academiei.
- Protase, D. 1976. *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie*. București: Editura Academiei.
- Protase, D. 1980. *Autohtonii în Dacia. I. Dacia Romană*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Pușcariu, Sextil** 1905. *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. Heidelberg.
- Pușcariu, S. (ed.) 1913-1948. *Dicționarul Academiei Române*, A-L. București.
- Pușcariu, S. 1923. Contribuții fonologice. *Dacoromania* 3: 378-397.
- Pușcariu, S. 1943. Biata cumătră e departe. *Langue et littérature, section littéraire*, 2: 5-19.
- Pușcariu, S. 1976. *Limba română*. București: Minerva (prima ediție: București 1940).
- Raevski, Nikolaj Dmitrievič și Mark Gabinski** (ed.) 1978. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Chișinău: Redacția Enciclopediei Sovietice Moldovenești.
- Raevski, N.D.** 1988. *Contactele romanicele răsăritene cu slavii*. Chișinău: Știința.
- Ramovš, Fran** 1936. *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademska založba.
- Rădulescu, Mircea Mihai** 1981. Daco-Romanian-Baltic Common Lexical Elements. *Ponto-Baltica* 1 (Editrice Nagard): 15-113.
- Rădulescu, M. M. 1984. Illyrian, Thracian, Daco-Mysian, the substratum of Romanian. *The Journal of Indo-European Studies* 12, 1-2: 77-131.
- Redhouse** 1968. *New Redhouse Turkish-English Dictionary* (cu indicații etimologice). Istanbul.
- Reichenkron, Günther** 1966. *Das Dakische*. Heidelberg: Carl Winter.
- Rosetti, Al., B. Cazacu, I. Coteanu** (ed.) 1965--1969. *Istoria limbii române*, 2 vol. București: Editura Academiei.
- Rosetti, Alexandru** 1986. *Istoria limbii române*, ediție definitivă. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Rostaing, Charles** 1950. *Essai sur la toponymie de la Provence*. Paris: éd. d'Artrey.
- Rostaing, Ch. 1969. *Les noms de lieux*, ed. a 7-a. Paris.
- Russu, Ion I.** 1967. *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a. București.
- Russu, I.I. 1969. *Illirii*. București.
- Russu, I.I. 1981. *Etnogeneza românilor*. București.

- Rusu, Grigore** 1983. *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Rusu, Mircea** 1979. Aspecte ale relațiilor dintre romanitatea orientală și slavi. *Acta Musei Napocensis* 16: 189-200.
- Sachelarie, Ovid și Nicolae Stoicescu** 1988. *Instituții feudale din țările române*. București: Editura Academiei.
- Sadnik, Linda și R. Aitzetmüller** 1955. *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*. Heidelberg: Carl Winter.
- Sala, Marius** 1976. *Contributions à la phonétique historique du roumain*. Paris: Klincksieck.
- Sala, M. (coord.) 1989. *Enciclopedia limbilor romanice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Samsaris, Dimitrios Const.** 1993. *Les Thraces dans l'Empire Romain d'Orient (le territoire de la Grèce actuelle). Etude ethno-démographique, sociale, prosopographique et anthroponymique*. Jannina: Ektypose Typographio Panepistemion Ioanninon.
- Sanie, Silviu** 1981. *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n. - III e.n.* Iași: Junimea.
- Schmid, Heinrich** 1964. Zur Entwicklungsgeschichte der romanischen Zahlwörter. *Vox Romanica* 23, 2: 186-238.
- Schütz, István** 1984. A propos de quelques éléments communs du lexique roumain et du lexique albanais, in Nagy Béla (ed.), *Magyar-román filológiai tanulmányok*. Budapest: Elte román filológiai tanszék: 522-537.
- Simenschy, Theofil și Gheorghe Ivănescu** 1981. *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Sîrbu, Valeriu** 1993. *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor (pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei)*. Gala 1: Porto Franco.
- Skok, Petar** 1917. Studije iz ilirske toponomastike. *Glasnika zemeljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo): 29: 117-144.
- Skok, P. 1920. *Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta*. Primljeno u sjednici razreda historičko-filologičkoga od 16. junija.
- Skok, P. 1936. Južni Sloveni i turski narodi. *Jugoslavenski istoriski časopis* 2.
- Skok, P. 1950. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*. Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umetnosti.
- Skok, P. 1971-1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV. Zagreb.
- Snoj, Marko** 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Stoicescu, Nicolae** 1971. *Dicționar al marilor dregători din țara Românească și Moldova, secolele XIV-XVII*. București: Editura Enciclopedică.
- Suciu, Coriolan** 1967. *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, 2 vol. București: Editura Academiei.
- Șăineanu, Lazăr** 1885. *Elemente turcești în limba română*. București.
- Șăineanu, L. 1900. *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, I-II. București.
- Șăineanu, L. 1929 (DU). *Dicționar universal al limbii române*, ed. a 6-a, îngrijită de M. Stăureanu. Craiova.
- Šaur, Vladimír** 1975. *Etymologie slovanských příbuzenských terminů*. Praha: Academia.
- Šmilauer, Vladimír** 1970. *Handbuch der slavischen Toponomastik*. Praga: Academia.
- Tagliavini, Carlo** 1977. *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Tamás, Lajos** 1967. *Etymologisches-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Haga: Mouton. Retipărit după ediția apărută în anul 1966 la Budapesta: Adadémiai Kiadó.
- Tăpkova-Zaimova, V.** 1962. Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les «barbares» du VIe-VIIe siècle. *Byzantinobulgarica* 1: 67-78.
- Tăpkova-Zaimova, V. 1972. La compétence des sources byzantines sur la survivance de l'ethnie thrace. *Thracia* 1: 223-230.

- Teodor, Dan Gh.** 1981. *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul, secolele V-XI e.n.* Iași: Junimea.
- Teodor, D. Gh. 1984. *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui.* Iași: Junimea.
- Teodor, D. Gh., Rodica Popovici** 1994. Așezarea medievală de la Borniș-, Vărașie“, jud. Neam . *Memoria Antiquitatis* 19: 333-354.
- Tiktin, H.** 1903-1925. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* București.
- Toderașcu, Ion** 1988. *Unitatea românească medievală.* București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Tomaschek, Wilhelm** 1893-1894. Die alten Thraker. *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien.* I: 128, 4: 1-130; II, 1: 130, 2: 1-70; II, 2: 131, 1: 1-103.
- Toporišič, Jože, T. Logar, F. Jakopin** (ed.) 1992. *Miklošičev Zbornik.* Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Ljubljana: Slovenska Akademija.
- Toropu, Octavian, Corneliu Tătulea** 1987. *Sucidava-Celei.* București: Editura Sport-Turism.
- Trajanovski, Todor** 1979. *Vlaškite rodovi vo Struško. Prilog kon istorijata na narodnostite vo Makedonija.* Skopje: Prosveten Rabotnik.
- Trautmann, Reinhold** 1970. *Baltisch-slavisches Wörterbuch.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (prima ediție: 1923).
- Trombetti, Alfredo** 1925. Saggio di antica onomastica mediterranea. *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju* 3: 1-116. (Retipărit în *Studi Etruschi* 13/1939: 263-310).
- Ujević, Mate** 1956. Toponimika zapadne Istre. *Anali, Leksikografski zavod FNRJ.*
- Vámbéry, Armin** (Hermann) 1878. *Etymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen.* Leipzig.
- Váňa, Zdeněk** 1983. *Svět dávných Slovanů.* Praha: Artia.
- Vasmer, Max** 1924. Iranisches aus Südrussland, in *Streitberg Festgabe.* Leipzig.
- Vasmer, M. 1953-1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch.* Heidelberg: Carl Winter.
- Vătășescu, Cătălina** 1997. *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna.* București: Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica XIX.
- Vaucher, André** 1994. *Spiritualitatea Evului Mediu Occidental, sec. VIII-XII.* București: Meridiane.
- Velkov, Velizar** 1962. Les campagnes et la population rurale en Thrace au IVE-VIe siècle. *Byzantinobulgarica* 1: 31-66.
- Velkov, V. 1972. Thrakien in der Spätantike (IV-VI Jhdt.). *Thracia* 1: 213-222.
- Vlahov, Kiril** 1963. Nachträge und Berichtungen zu den thrakischen Sprachresten und Rückwörterbuch. *Godišnik na Sofijskija universitet, ist.-fil. fak.* 57, 2: 219-372.
- Vlahović, Petar** 1972. *Običaji, verovanja i praznovernice naroda Jugoslavije.* Beograd: Izdavačko-grafički zavod.
- Vraciu, Ariton** 1972. *Studii de lingvistică generală.* Iași: Junimea.
- Vraciu, A. 1976. Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguistiques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes. *Thraco-dacica I* (ed. de C. Preda, A. Vulpe, C. Poghirc): 315-326. București.
- Vraciu, A. 1980. *Limba daco-geților.* Timișoara: Facla.
- Vraciu, A. 1981. Unele probleme ale cercetării limbii traco-dace și ale urmelor ei în română. *Limba română* 30, 1: 27-35.
- Vries, Jan de** 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* ed. a 2-a. Leiden-Köln: E.J. Brill.
- Vulcănescu, Romulus** 1985. *Mitologie română.* București: Editura Academiei.
- Vulpe, Alexandru** 1974. The cultural unity of the north-Thracian tribes in the Balkano-Carpathian Hallstatt. *The Journal of Indo-European Studies* 2,1: 1-21.
- Vulpe, Al., Mihail Zahariade** 1987. *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice.* București: Editura Militară.
- Wald, Lucia și Dan Slușanschi** 1987. *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene.* București: Editura științifică și Enciclopedică.

Walde, Alois 1938-1954. *Leteinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a 3-a, 3 vol. Heidelberg: Carl Winter.

Wasserzieher, Ernst 1979. *Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

Zaimov, Jordan 1959. *Mestnite imena v Pirdopsko*. Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite.

Zaimov, J. 1977. *Mestnite imena v Panagjursko*. Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite.

Zaimov, J. 1988. *Bălgarski imennik. I. Lični imena u bălgarskite ot VI do XX vek; II. Familni imena ot čužd proizvod*. Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite.

Zgusta, Ladislav 1964. *Kleinasiatische Personennamen*. Praha.